

Hradecké dny sociální práce

22

Udržitelný rozvoj v současných přístupech sociální práce

Sborník textů z XIX. ročníku mezinárodní vědecké konference Hradecké dny sociální práce
Hradec Králové 15. – 16. 9. 2022

Ústav sociální práce

Filozofická fakulta Univerzita Hradec Králové

Gaudeamus 2022

Recenzovaly:

doc. PhDr. Jana Bursová, PhD. MBA. LL.M.

Mgr. et Mgr. Katarína Levická, PhD.

ISBN 978-80-7435-909-5

Vydalo nakladatelství Univerzity Hradec Králové, Gaudeamus jako svou 1843. publikaci.

Za obsah textů a původnost sdělení odpovídají autoři.

XIX. ročník konference Hradecké dny sociální práce se konal pod záštitou Ministerstva práce a sociálních věcí ČR.

Finančně a sponzorsky konferenci podpořili: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR
Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové, Magistrát města Hradec Králové a Královéhradecký kraj.

Za spolupráci patří poděkování: Asociaci vzdělavatelů v sociální práci.

Mediálním partnerem konference byl: Časopis sociální práce/Sociálna práca.

VĚDECKÝ VÝBOR A ČESTNÉ PŘEDSEDNICTVO

prof. PaedDr. Peter Jusko, Ph.D. - Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

doc. PaedDr. Tatiana Matulayová, Ph.D. - Univerzita Palackého v Olomouci a Univerzita Karlova

Mgr. Adéla Michková, Ph.D. - Asociace vzdělavatelů v sociální práci

Mgr. Jan Prouza, Ph.D. - Univerzita Hradec Králové

Teresita M. Sevilla, Ph.D. - Facultad de Humanidades y Ciencias Sociales

Associate Professor Lolita Vilka - Riga Stradins University

Mgr. Jan Vrbický - Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR

PhDr. Melanie Zajacová - Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR

Prof. Irene Žemaitaityte - Mykolas Romeris University

ORGANIZAČNÍ VÝBOR KONFERENCE

Předsedkyně organizačního výboru: Mgr. Iva Junová, Ph.D., Ústav sociální práce, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové

Mgr. Jan Hloušek, Ph.D., Ústav sociální práce, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové

Mgr. Radka Janebová, Ph.D., Ústav sociální práce, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové

doc. PhDr. Ing. Emília Janigová, Ph.D., Ústav sociální práce, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové

Mgr. Miroslav Kappl, Ph.D., Ústav sociální práce, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové

Ing. Mgr. Bohdan Koucký, LL.M., MBA.

Simona Kučerová, Ústav sociální práce, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové

PhDr. Daniela Květenská, Ph.D., Ústav sociální práce, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové

prof. PhDr. Jana Levická, Ph.D., Ústav sociální práce, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové

PhDr. Lenka Neubauerová, Ph.D., Ústav sociální práce, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové

JUDr. et Mgr. Filip Rigel, Ph.D., Ústav sociální práce, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové

Mgr. Lucie Smutková, Ph.D., Ústav sociální práce, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové

PhDr. Martin Smutek, Ph.D., Ústav sociální práce, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové

Mgr. Leona Stašová, Ph.D., Ústav sociální práce, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové

Ing. Veronika Škodrnová, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové

Mgr. et Mgr. Daniel Štěpánek, Ph.D., Ústav sociální práce, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové

Mgr. Michal Trousil, Ph.D., Ústav sociální práce, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové

Mgr. et Mgr. Radek Vorlíček, Ph.D., Ústav sociální práce, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové

doc. MUDr. Alena Vosečková, CSc., Ústav sociální práce, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové

ZA ČASOPIS SOCIÁLNÍ PRÁCE/SOCIÁLNA PRÁCA:

PhDr. Veronika Aresta, Ph.D.

Mgr. Vladislava Vondrová, Ph.D.

OBSAH

O konferenci.....	9
About the Conference.....	10
Hlavní program konference.....	12
Critical eco practice: a sustainable social work for sustainable social relations?	12
Malcolm Payne.....	12
Sekce č. 1: „Zelená“ sociální práce	29
Eko-spiritualita jako inspirace pro ekologickou spravedlnost sociální práce	29
Jan Kaňák	29
Dobrovolníci v udržitelné sociální práci a jejich ohrožení rozvojem syndromu vyhoření	36
Bohdan Koucký, Jan Hloušek	36
Sekce č. 2: Komunitní práce a udržitelný rozvoj	44
Lokální měny jako specifická oblast komunitní sociální práce	44
Tereza Anderssonová	44
Sociální podnik a kontext cirkulární ekonomie.....	53
Ivana Havránková, Jana Levická	53
Povaha a kvalita komunitních pobytových sociálních služeb pro osoby s mentálním postižením v České republice v kontextu zahraničního srovnání	61
Šárka Káňová, Karel Řezáč Kristýna Janyšková	61
Interpretace kvality služeb v zahraničním kontextu.....	65
Diskurz udržitelného rozvoje a prax sociálnej práce	70
Tomáš Imrich Profant.....	70
Sekce č. 3: Sociální práce jako cesta k udržitelnému rozvoji.....	80
K právní úpravě odlehčovací služby jako prostředku udržitelného rozvoje v sociální práci... 80	
PhDr. Petr Lojan, PhD, MBA.	80
Etické dilemy v práci sociálních pracovníků v školském prostředí	87
Lenka Olšavská, Dušan Šlosár	87
Supervize praxí jako nástroj podpory studujících oboru sociální práce.....	96
Lucie Smutková.....	96
„Běh na dlouhou trať“ – udržitelnost z perspektivy sendvičové generace.....	101
Leona Stašová	101
Sekce č. 4: Udržitelný rozvoj v současných přístupech sociální práce	113
Kritéria pro přijímání žáků do prvního ročníku základních škol v kontextu sociálního pilíře udržitelného rozvoje	149

Filip Rigel.....	149
5th Section: International Section	159
The Green: take care for it, not just play with it	159
Miroslav Kappl, Daniel Štěpánek	159
The Use of Modern Technologies in the Teaching of Social Work.....	167
Daniela Květenská.....	167
Counselling Chatbot as an Attempt for Sustainable Solution of the Industry 4.0 Social Impacts - Qualitative Feedback by the Content Creators	175
Martin Smutek, Jan Hloušek, Zuzana Hloušková	175
Social work with internally displaced persons in Ukraine: a comparative analysis of 2014 and 2022.....	182
Iryna Trubavina, Oleksandr Cherednychenko, Kyrylo Nedria	182

O konferenci

Téma konference: Udržitelný rozvoj v současných přístupech sociální práce

Udržitelný rozvoj je konceptem, který má za cíl sociální, ekonomickou a environmentální rovnováhu lidského fungování na planetě. O neudržitelnosti dosavadního systému fungování společnosti, ve vztahu ke globálnímu ekosystému a jeho schopnosti plnit své ekosystémové funkce (i ve vztahu k lidem), se hovoří nejméně od 70. let 20. století. Od té doby již vznikla celá řada mezinárodních dokumentů. V nedávné době na půdě OSN například Agenda pro udržitelný rozvoj 2030 (*2030 Agenda for Sustainable Development, dále SGD*), která vymezuje sedmáct cílů udržitelného rozvoje. Mezi ně patří ukončení chudoby, ochrana planety a zajištění míru a prosperity. Dalším dokumentem je Pařížská dohoda o změně klimatu (*Paris Agreement on Climate Change*), která formuluje environmentální závazky zejména ke snižování emisí CO₂. Oba dokumenty nastiňují společný postup k řešení široké škály politických, ekonomických i sociálních problémů, které mají hluboký dopad na všechny dimenze společenského soužití. Pro oblast sociální práce jsou relevantní zejména migrační vlny, nahrazování člověka technologiemi, neoliberalizace sociální politiky a způsob myšlení některých lidí spočívající ve snaze „ještě rychle urvat co se dá“. Evropská komise podporuje tzv. holistický přístup, kterým mají být cíle udržitelného rozvoje realizovány.

Mezinárodní federace sociálních pracovníků udržitelný rozvoj zařadila do své politiky v dubnu 2021. Toto rozhodnutí vycházelo z negativních socio-ekonomických dopadů pandemie COVID 19 na cíle udržitelného rozvoje z roku 2015. Mezi priority sociálních pracovníků a pracovníků z celého světa by měly patřit spolupráce s organizacemi prosazujícími klimatickou spravedlnost, komunikace a zprostředkování spolupráce na globální, národní a místní úrovni, realizace vzdělávání k udržitelnému rozvoji a orientace na příležitosti a limity v implementaci SDG.¹

¹ <https://www.ifsw.org/social-work-and-the-united-nations-sustainable-development-goals-sdgs/>

Nástin možnosti, jak se mohou sociální pracovníci a pracovnice zapojovat do realizace udržitelného rozvoje, přináší například kniha *The Sustainable Development Goals From a Social Work Perspective in the COVID-19 Pandemic Period*, vydaná v roce 2022. Její autoři a autorky nabízí širokou škálu možných úhlů pohledu, skrze které je možné vnímat úlohu sociální práce v procesu realizace udržitelného rozvoje v souvislosti s pandemií COVID-19. Zároveň tak ponechali široký prostor pro rozvinutí dalších témat zahrnujících odlišné kontexty, příčiny a možná řešení. I v České republice se otevírá množství otázek, které by měly být tematizovány, aby se zde sociální práce mohla posunout k řešení environmentálních okolností sociálních a ekonomických problémů společnosti 20. let 21. století.

About the Conference

Conference topic: Sustainable development in contemporary social work approaches

Sustainable development is a concept that aims at achieving a social, economic and environmental balance of human functioning on the planet. The unsustainability of the current system of social functioning in relation to the global ecosystem and its ability to fulfil its ecosystem functions (including in relation to people) has been discussed since at least the 1970s. Since then, a number of international documents have been produced. Most recently, for example, the UN's *2030 Agenda for Sustainable Development*, which defines seventeen Sustainable Development Goals ("SDGs"). These include ending poverty, protecting the planet and ensuring peace and prosperity. Another document is the *Paris Agreement on Climate Change*, which formulates environmental commitments, in particular to reduce CO2 emissions. Both documents outline a common approach to addressing a wide range of political, economic and social issues that have a profound impact on all dimensions of social coexistence. Particularly relevant to the field of social work are the waves of migration, the replacement of humans by technology, the neoliberalization of social policy and the mindset of some people to "grab as much as they can, as fast as they can". The European Commission supports the so-called holistic approach to implementing the SDGs.

The *International Federation of Social Workers* included sustainable development in its policy in April 2021. This decision was based on the negative socio-economic impacts of the COVID 19 pandemic on the 2015 Sustainable Development Goals. Priorities for social

workers from around the world should include working with climate justice organizations, communicating and facilitating collaboration at global, national and local levels, implementing education on sustainable development, and focusing on the opportunities and limits in SDG implementation.²

An outline of how social workers can engage in the implementation of sustainable development is provided, for example, in the book *The Sustainable Development Goals From a Social Work Perspective in the COVID-19 Pandemic Period*, published in 2022. Its authors offer a wide range of possible perspectives through which to view the role of social work in the process of implementing sustainable development in the context of the COVID-19 pandemic. At the same time, they have left ample room for developing other themes involving different contexts, causes and possible solutions. In the Czech Republic, too, there are many issues that need to be addressed in order for social work to move towards solving the environmental aspects of the social and economic problems of society in the 2020s.

² <https://www.ifsw.org/social-work-and-the-united-nations-sustainable-development-goals-sdgs/>

Hlavní program konference

The main program of the conference

Critical eco practice: a sustainable social work for sustainable social relations?

Malcolm Payne³

Abstract

Recently, texts have proposed an eco or green social work practice, which seeks to contribute to critical perspectives in social work. It responds to rising concerns about climate change and other disaster scenarios. Does eco social work offer enhanced opportunities for practice or innovative critical analysis? Does it connect with existing social work roles and tasks or with concerns of people receiving social work services? Does it relate to policy issues already engaging social work intervention? Is it a distinctive critical practice issue or a further example of concerns about globalising and neoliberal economics and politics? Can it constitute a future social work endeavour? Will critical eco practice be a sustainable part of social work in the future?

³ Emeritus professor, Manchester Metropolitan University, *e-mail*: malcolmpayne5@gmail.com

Introduction

My aim in this paper is to evaluate developments in social work to create and implement a practice concerned with social responses to problems with the ecology of Earth's natural environment. These developments are variously called ecocentric (Coates & Gray, 2019), ecological (McKinnon & Alston, 2016), ecosocial (Matthies, Närhi & Ward, 2001; Matthies & Närhi, 2017) or green (Dominelli, 2012) social work. Bringing these different terminologies together, I describe these developments as theories of 'eco practice' (Payne, 2021a, 2021b).

Eco practice ideas have emerged in a response to rising political and public concern in the late 20th and early 21st century about environmental and, more specifically, climate change as a result of global warming. They are, therefore, an example of how ideas, practice and theory are built up to respond to important social issues, so that those issues begin to have their impact on social work. 'Environment' and related ideas, such as 'place', also have a long history in social work, so it is important to position such new developments within its intellectual traditions and trends. Despite a rise in attention and a spate of writings, I also ask how significant eco practice is? How far is it detached from or linked with other current critical concerns in social work?

Ecology and environment in traditional social work

Most accounts of eco practice make distinctions between current developments and historical usages of concepts of ecology and environment in 'traditional' social work (Payne, 2021b: p. 224). There are two important previous usages:

A historical focus on the social rather than the natural environment

Ecological or ecosystems practice theories, influential American formulations of social work practice.

Social work's focus on the social environment

Early social work writing is exemplified by the works of Richmond (1922) and Addams (1910); these are wholly concerned with the social environment surrounding an individual client or a family, group or community that a social worker is helping. They do not refer to the interaction of humanity with the natural world.

Richmond argued that social work dealt with the person and their social environment holistically. This subsequently developed as an accepted social work formula, so that Hamilton (1951: p. 4) says, discussing 'basic assumptions and methods': 'A social case is composed of internal and external, or environmental, factors.' A successor, Hollis (1981: p 27), wrote: 'Central to psychosocial casework is the notion, as Hamilton so often phrased it, of "the person-in-his-situation [sic]", as a threefold configuration of the person, the situation and the interaction between them'. As ecological systems theory influenced American practice, this was referred to the 'person-in-environment'. The classic text on the Person-in-Environment system lists six environmental problem areas:

The economic/basic needs system.

The education/training system.

The judicial/legal system.

The health, safety and social services system.

The voluntary association system.

The affectional support system (Wandrei & Karls, 1994).

This is a simple listing of the kinds of social systems that might be problematic for individual or community clients of social workers, and which they might therefore need to interact with and hence understand. The focus of all these writings is entirely on the social environment.

Addams (1910), working for many years in a Chicago settlement, was influenced by the ideas of the ecological school of urban sociology, which saw cultural, physical and social factors interacting with each other to create changes and developments generating community relations in neighbourhoods. The Chicago approach saw empirical research into community interactions as an important basis for understanding those social interactions. Urban ecology at this time saw community and social development operating in the same way as individual human beings as biological entities developed from the interaction of many different factors to create balances between different social factors in people's lives. According to Närhi and Mathies (2001, 2016), Addams emphasised more strongly the impact of social factors affecting people's social development. This tradition of social work thinking focused on identification with a place, in this case a neighbourhood, an educational and personal development function, making organisations responsive to the people living in the locality, working on interactions between organisations, and influencing both the social and the built community environment (Brieland, 1990).

In this way, the settlement tradition strongly supported the idea of community work, and a focus on place-based practice and this remains an important practice element of most critical practice. These ideas were renewed at various times during the history of social work, for example in the use of community development as a strategy in economic and social development in European colonies and subsequent development policy, in grassroots action responding to race issues and other urban problems during the 1930s and 1970s, and the development of community social work in the UK, placing teams of social workers in specific localities (Poppo, 2015). Place-based practice has also been significant in the development of ideas about residential provision for both children and adults, and residential care practice, including ideas about milieu therapy (Smith & Spitzmueller, 2016) and therapeutic communities (Pearce & Haigh, 2017) and plays a significant role in social pedagogy theory, an important source of alternative conceptions of social work practice deriving from European theoretical sources about working with people in the settings where their life situations arise (Hämäläinen, 2018).

Ecological systems practice

These early conceptions continued to influence social work through the impact of systems theory on American in the 1970s, especially a significant shift towards ecological systems theory in the 1980s, which became the dominant model of American social work practice (Närhi & Mathies (2001, 2016; Payne, 2002, 2021: pp. 242-9). This is represented in various texts, most notably the 'life model' of social work developed by Gitterman and Germain (2008[1980]). This approach focuses on adaptation of individuals, groups and communities to their social environment, and people's 'fit' with their 'habitat', finding a suitable 'niche'. Thus, the terminology of ecology translates into a renewed interpersonal practice the 'traditional' social work (Payne, 2021b: p. 224) of change for the individual or their interpersonal social networks, rather than broader social change.

While apparently broadening practice concerns away from the purely psychological, therefore, systems ideas in social work. even in ecological social work, continue to represent an individualised, psychologised interpersonal practice, rather than one that seeks broader social change or concern for issues concerning human interaction with the natural environment.

An important American text exemplifies this trend (Thyer, Dulmus & Sowers, 2012). It presents psychological and social theories informing social work and has 'social environment' in the title. Climate change is not indexed, ecology only as a basis of ecological systems theory and extensive indexing of environment refers to the kinds of person-in-environment problem-areas discussed above. The chapter on ecosystems theory (Mattaini & Huffman-Gottschling, 2010, p 302) describes ecology as '...the science of adaptedness' focusing on 'mutual adaptations between the organism and the environment'. Practice is concerned with the transaction between people and their social environments, emphasising the importance of 'niche' and 'habitat' for social work. Even at this late date, climate change or other ecological issues are not covered.

It is not surprising that American social work writing emphasises this conception of ecology and environment, since the main sources of social science that the literature draws on are the works of von Bertalanffy (1969) on general systems theory and Bronfenbrenner (1979) on children's and human development. The view of ecology in von Bertalanffy's main work sees it as describing how systems operate in human interaction and organisations. Bronfenbrenner's initial 'ecological orientation' in the study of human development focuses on the developing person in a social environment and the interaction between the two: the traditional focus on person-in-environment social work. he describes the 'ecology of human development' as involving the study of '...the progressive, mutual accommodation between an active, growing human being and the changing properties of the immediate settings in which the developing person lives, as this process is affected by relations between these setting, and by the larger contexts in which these settings are embedded (Bronfenbrenner, 1979: p 21).'

American systems theory is only a partial representation of the breadth of systems theory, and in particular a European approach is represented in the work of German writers, particularly Luhmann (2013). This formulation of systems ideas in his main work is nevertheless similar in that it sees ecology as concerned with human action reflecting patterns of interaction with

the surrounding environment. This includes culture and economy as important factors to incorporate in our understanding of human social interaction, but still focuses not on the natural but on the social environment. Nevertheless, Schirmer and Michailakis (2019) in their recent interpretation of his ideas for helping practitioners emphasise his concerns for the 'economisation of non-economic spheres (p. 101)' such as care and social welfare, and '...self-inflicted ecological endangerment (p. 102)' from environmental pollution and misuse of natural resources. This commentary ideas suggests that Luhman's systems theory may offer possibilities for analysis and exploration of wider ecological concerns as social issues that require social work to tackle.

Social work and the natural environment

An important factor in the impact of eco practice within social work is the wish within social work organisations to respond to global environmental concerns. Mary (2008) and Gray, Coates and Hetherington (20i3b) identify these as difficulties in the management of:

Pollution.

Climate change.

Toxic materials and waste arising particularly from industrial processes and military actions.

The destruction of natural resources because of human over-exploitation.

The reduction in biodiversity leading to species extinction and loss.

The increasing pace of disasters and traumatic events arising from such changes in nature and military and political conflicts.

These writers identify an increasing sense of impending environmental disaster leading to the imposition of autocratic, militaristic and populist political values inimical to democratic and participative social interventions and structures such as social work.

While this seems obvious, social work literature on this topic has been slow to develop. Krings, Victor, Mathias & Perron (2020) surveyed social work literature from 1991 to 2015 and found that, while it was growing, it was limited in the range of topics covered, emphasising natural disasters, pressures on natural resources and food insecurity and injustice. Many articles covered the USA, India and China, understandably because of their large populations, but large areas of South America, Africa, the Pacific Islands and Europe were unconsidered. Bexell, Decker Sparks, Tejada & Rechkemmer (2019) identified only 71 papers on environmental sustainability in the period 2010 to 2015 (less than 1% of the social work literature in that period). They concluded that this issue was not a strong feature of social work writing, despite the evidence that it was an increasingly significant source of social difficulties in many countries.

An important factor in the impact of such environmental concerns in social work was a shift in international social work organisations at the end of the 20th century. Previously concerned with building links between social workers and their professional organisations in different countries, they made a policy shift towards focusing on global issues of concern (Askeland & Payne, 2017: pp. 26-8). This was allied to a reconceptualization of the role of international

social work activity away from Healy's (2008, p.10) formulation of 'internationally related domestic practice and advocacy, professional exchange, international practice and international policy development and advocacy'. Instead, Akimoto's (2008) view of international social work focuses on '...dealing with problems caused between nations or across national boundaries or efforts beyond national boundaries...'. This shift in thinking and social work international organisations' policies led to an emphasis on working on a shared Global Agenda (IASSW, ICSW and IFSW, 2012). There were attempts to connect with other international organisations' policies, represented in the Millennium Development Goals formulated by a UN conference in 2000 and including environmental sustainability. These were replaced in 2015 by the UN sustainable development goals, which included climate action and concern for life on water and life on land (United Nations, 2015).

Consequently, eco practice texts have an internationalist perspective, that is, they see eco practice and environmental issues as of global concern, requiring international cooperation. All of the eco practice texts contain chapters discussing examples of practice in Africa and Asia, and Dominelli's (2012) work is a particularly striking example of consistent commitment to an internationalist global perspective. This approach is, however, often removed from the everyday concerns of individualistic interpersonal practice which is typical of most social work, from the role of social work agencies in child care and safeguarding, and adult care services for groups such as learning and physically disabled, mentally ill and older people. This may be seen in many current textbooks. Table 1 contains a simple analysis of well-regarded general social work textbooks used in the UK published since 2015, after the main corpus of current writing on eco practice was available. The picture is mixed, but it does not demonstrate a significant emphasis on eco practice or environmental issues. Only one indexes climate change or environmental crisis, all continue with substantial coverage of ecological systems practice, relevant to traditional practice but not to current environmental thinking. Two contain chapters on eco practice by writers specialising in this field.

Despite the internationalist perspective of eco practice texts and the coverage of African and Asian practice examples within them, social work writing from these continents does not pick up eco practice or environmental concerns as a priority. A characteristic of Asian texts, in particular, is the significance of natural disasters as a focus for action.

Recent African accounts of social work, for example, rarely have an extended emphasis on eco practice. Patel's (2015) well-established account of social development practice, for example, concentrates on social work and social development client groups, and issues such as poverty reduction. An account of sustainable livelihoods focuses on developing economic, human and social capital. She does not index climate change, although in describing the impact of globalisation creating environmental insecurity, she cites Dominelli's (2012) green social work and a South African paper on climate change (Lesolle, 2012). Her account of practice theories, however, includes a category of 'environment-focused theory', which mentions deep ecology, and refers to various systems approaches, constructionism, transcultural and transpersonal theories, structural theories, the life model and indigenous theory. Another recent edited text from East Africa (Twikirize & Spitzer, 2019) contains no material on eco practice or theory. The emphasis is on culturally responsive, empowering and indigenous developments at a community level, also increasing economic and social capital. An internationally edited text on 'postcolonial social work' (Kleibl, Noyoo, Bunk, Dittmann, & Seepamore, 2020) with significant involvement from southern Africa does not index climate change or environmental issues and contains no chapters specifically about eco practice. Another similar text on social development in Africa (Gray, 2017: p.24) identifies

environmental sustainability as an issue, drawing on the UN Millennium Development Goals, but there is no extended treatment of environmental issues or eco practice. A text edited from South Asia (Tan, Chan, Mehta & Androff, 2017) has a section on environmental crises and examples of practice relevant to eco practice, but no specific chapter. Desai's (2015) text on social development in Asia contains a chapter on environmental issues and sustainability. Both these Asian texts demonstrate an awareness of environmental disasters as an important issue of social concern.

Conceptualisations of eco social work

Three important conceptualisations of eco social work offer different ways of thinking about its aims and practice; they are not separate, but they represent differing emphases within writers interested in eco practice. They are:

Environmental justice, strongly associated with Dominelli's (2012) account of 'green social work', but characteristic of many of the eco practice texts, aiming for social justice in the process of addressing increasingly significant environmental crises and disasters.

Sustainability, present in most eco practice writing, but central to McKinnon and Alston's (2016) focus on community and grassroots empowerment, resilience and social capital.

Transition, a significant contribution of Matthies & Närhi's (2017) emphasis on social transition from through policy and practice interventions to change social perceptions and structures to incorporate concern for environmental sustainability. Also relevant is Coates and Gray's (2019) emphasis on 'ecocentric' practice, transforming practice towards the seeing the natural environment as a source of change, resources and strengths.

Coates (2003; Gray, Coates, & Hetherington, 2013a) draws on interest within early social work proponents of eco practice in the deep ecology of Naess (2008). This view argues that the interests of human populations should not have greater importance than the needs and survival of animal and plant populations. This is both a moral and practical position and goes further than scepticism about economic growth as the basis of economic and social development. Human beings have no inherent right to survival over animals and plants, and in practice biodiversity benefits both humans and the flora and fauna of the planet. Deep ecological social work, focusing on environmental justice by displacing humans from the central position in the relations between nature is associated particularly with Besthorn (2003, 2011, 2013) and van Wormer & Besthorn (2017: pp. 243–97).

Another important aspect of eco practice is its connection with indigenist theory. This is a fairly recently developed critique of social work practice and theory applied in colonial or postcolonial societies (Hart, 2019). The aim is to engage with people who are oppressed by their community- and self-identification with the culture, language and spirituality of pre-colonial and pre-settler societies. Practice seeks to enable them to renew their understanding and use of their ancestral environments and traditional economic, knowledge, political and social practices and systems. Examples include use of community, family or tribal mechanisms for managing relationships. Maintaining philosophical and spiritual beliefs and practices and links with their traditional farming methods and natural environments are important elements of this practice that relate closely to eco practice (Besthorn & Hudson, 2017).

Ramsay and Boddy (2016) analysed the eco social work literature to identify practice concepts that emerged from it. These included:

Being creative in applying existing practice skills to eco practice objectives,

Being open to different values and ways of doing things; this connects with Lysack's (2017) analysis of a potential eco practice ethics,

Incorporating the natural environment in practice,

Appreciating and valuing the instrumental and innate value of non-human life,

Adopting a renewed orientation to change that includes environmental issues,

Working across boundaries with other professions, communities and individuals.

Is eco practice a critical social work perspective?

Eco practice has seemed to be strongly linked to critical social work perspectives; for example, I presented it in the most recent edition of my book *Modern Social Work Theory* (2021a) as an implementation of critical practice theory, alongside feminist and anti-oppressive practice. There are a number of reasons for seeing eco practice as a critical practice theory:

Eco practice theory offers explicit criticism of ecological systems theory and seeks to disrupt it as a dominant practice theory favouring a largely individualised, psychologised practice focused on the social environment.

Enthusiasm about eco practice derives from commitments to a social movement critical of current political and social priorities, represented for example in the third sector representation at global climate change conferences which is often critical of institutionalised political objectives of national states and international organisations.

Connecting eco practice with critical social work theory comes in part from the conception that many global environmental concerns derive from the failings of capitalist economic systems, particularly those associated with liberal economic thought and neoliberal economics and political philosophies. This also connects with concerns about colonial and postcolonial economic development policy in African and Asian countries. There is a history of damaging 'structural adjustment policies' imposing pro-market economic policies and seeking to reduce state responsibility for social wellbeing (Noyoo & Kleibl, 2020). Social movements increasingly reflect at the least a scepticism about promoting economic growth as the answer to social needs in resource-poor countries. These sometimes extend to arguing for degrowth policies (Ben-Ami, 2010: pp. 24-9). Environmental degradation may easily be seen as the result of autocratic colonial and postcolonial economic exploitation. Social work implementing critical and structural practice theory thus seems directly relevant to eco practice.

Some writers concerned with eco practice, particularly Närhi and Matthies (2001: pp. 23-9), cite the German eco-critical theory of Wendt, which sees social work as a form of 'human ecology' connecting people's inner psychological life with biology economics, culture,

medicine, politics and other systems of thought. A 1980s German movement sought to link environmental discomfort with current economic and political thinking which sought to use social work and other helping professions to control people through bureaucratisation, centralisation and new technologies of surveillance. This connects with the critique deriving from the Frankfurt School theorists such as Habermas and French philosophers such as Bourdieu and Foucault, who are important sources of current critical debate in social work (Garrett, 2018a, b).

Major texts on eco practice give many examples of grassroots practice based on people's participation in local community organisations. Such models of practice are also an important part of practice in critical social work, which seeks to build capacity and experience among oppressed populations in using collective, cooperative and egalitarian social structures to tackle issues in their lives, rather than drawing on individualised help.

The critical practice concern with anti-racism, anti-oppressive practice and increasingly with decolonisation makes an important connection with indigenous practice and theory.

Eco practice certainly looks like critical practice, therefore, and has many connections with it. While eco practice writings make this link, however, environmental concerns and practice are a low priority in major critical theory writing. Table 2 contains a simple analysis of significant texts in the critical practice tradition, published since 2015, when the main corpus of current writing on eco practice was available. Here we see that most texts offer no coverage of eco issues or practice; in one other case, this is minimal. Ecological systems theory is largely absent, in two cases being discussed to criticise it, so clearly critical practice has taken the position that it is not relevant. Where there is substantial coverage of eco practice issues, it remains a small part of large books, in the case of Webb's (2019) edited text more than six hundred pages. The priority in all this writing is of critique of economic and political neoliberalism in the political and social systems within which social workers operate, of discrimination, inequality and oppression together with practice responding to poverty, oppression, particularly of disabled people, minority ethnic groups and women and racism, neglecting the effects of global environmental stress leading to many of the practice issues discussed.

Recent books on social work ethics and philosophy also contain minimal coverage, and Liu and Flynn (2021) studied 64 social work codes of ethics, finding that the main focus of such codes remained on the social environment rather than the built or natural environments. Lysack (2017), however, proposes ethical principles for a transitional approach to eco practice. These include:

basing economies on the value of the goods produced in the long-run,

an ethos of restraint,

a sceptical perspective on growth as a development economic objective,

acknowledging the limitations of humanity's development,

identifying where the consequences where environmental limitations have been or might be breached,

a deep ecology approach of de-centring human needs in favour of the requirements of the wider environment

the traditional approach of many indigenous groups of perceiving and following natural patterns of life,

acknowledging the intrinsic worth of nature; humanity does not take precedence over it

taking a long-term rather than a short-term perspective on human social development,

de-centring economic primacy.

There is only passing mention in other texts that connect with perspectives on eco practice, for example Watts and Hodgson's (2019) text on social justice and social work, also described as critical. Extensive publication programmes of practice texts on work with children and families, older people and on anti-racist and anti-oppressive practice generally do not explore the consequences of environmental crises or eco practice with specific client groups, even though commentary and case examples in the eco practice literature identifies environmental issues affecting many of the same people.

In summary, writers on eco practice see their contributions as part of or allied with critical social work theory and practice. Editors and writers working within critical social work, while sometimes namechecking environmental issues or eco practice as examples of current economic and political issues, do not give eco practice priority as part of critical practice. In this, they are reflecting the wider priorities of social work literature more generally. The possibilities offered by eco practice to social work have not been incorporated into its main areas of thought and practice, ethical, moral political social and spiritual issues are present in the literature but not highlighted in the main areas of social work practice and policy in just the same way that they are sidelined in economic and political discourse in most societies.

Eco practice

As with many formulations of critical practice, much of the thinking about eco practice sets practice at a collective, community level concerned with policy influence. One of the weaknesses of this approach is the conservative nature of community action and activism, which is often about maintaining and protecting what people have. The long-term nature of environmental issues means that people often have other pressing priorities, and need help to understand the connection with hidden eco issues, which seem to be too complex and distant for people to take on. Dominelli's (2012) account of green social work, for example, deals very little with children and families, people with healthcare needs and offending, which is the main focus of many social workers' daily work. Her helpful focus on people's understanding and exploring their position, however, stresses interdependencies between people in their social environment and how they can make changes in what's going on for them in concert with others around them. But this can only happen as they find ways of becoming conscious of how the environment affects them.

Boetto's (2016) practical account of eco practice actions in everyday social work can help to identify things that we could all do. She works through the main stages of social work.

Engagement

Can you make the environment you work in more responsive to the natural environment, especially in a residential or day care centre where people work together in a particular place? Perhaps it will be possible to take turns in the team to maintain and improve the natural environment. The best social work settings I have worked in were buildings with distinctive characteristics, uncluttered human-scale spaces that gave practitioners and service users a good natural outlook; the worst ones were repetitive office-style environments, with people working in airless hutches or aircraft hangers; these treat us all like little people of no account. If you have to spend time with a child in care, a disabled person, someone recovering from mental illness or an older person, can you do it outside? Don't take the child to McDonalds, talk to them in the garden or on a park bench. Don't just use a clinic or office, go for a walk with your mentally ill client.

Assessment

Can health issues be improved by contact with the natural environment? Can you expand people's activities in the natural environment, consider interaction with animals. Does a poor environment, such a polluted or busy roads, lead to health problems? Can support networks be connected to the natural environment? Are individual and family issues related to environmental degradation or hardship? Can we join together to find alternatives?

Interventions

The techniques of motivational interviewing, and the transtheoretical model of change that inform them, tell us that personal and social change is difficult (Egizio, Smith, Wahab & Bennett, 2019), and the changes proposed by eco practice are distant from the starting point of the life experience of the people we work with, from the concerns of the communities they live in and from much of our practice. A useful approach based on these methods, then, will be to give people time to think through how they are being affected by environmental issues, to think about possible changes and to get themselves ready to make those changes, step by step.

Are there opportunities for improving health and well-being through the natural environment? Help people evaluate and change spaces that they live in or facilities that they use; at least they can ask: can we do this a different way. Can people improve their health by improving the physical environment? Consider alternative activities and economies in education, leisure and work. Consider joining on work about saving energy, food and insulation costs. Develop awareness, provide information and prepare for possible crises and disasters. Are there opportunities and strengths in people's lives that can be shifted towards more sustainable environments for the people we work with?

Another respected approach is to think about impact assessments (Närhi, 2001, Raymaekers, 2016) to look at how environmental factors affect individuals and families you work with, or collectively in social settings clients are involved in, or in your teams covering the areas you work in. And what might mitigate and resolve damaging factors.

Conclusion: what can we do about eco practice

Environmental social work and eco practice are at the early stage of their development. They are not a priority for social workers, for the general public and the people who use our services and for the management and policymaking in social agencies. To bring together issues we have been considering about eco practice, I want to start a process of thinking about how we can develop a practice response to create change.

First, social work thought needs to clarify its theoretical position on eco practice. The internationalist policy-influence character of the proponents of eco practice needs to be extended to inform concrete practical actions that can be undertaken in the agencies that exist, with their current policies. Eco practice seeks radical change in our societies, that links to the inequalities and oppressions that social work cares about. But both social work thinking and wider economic, political and social systems fail to see that an eco response is a priority for survival. Autocratic, nationalistic, neglectful, populist economic and political policies oversimplify the complex and developing global and local response to environmental issues that we will need to achieve.

Second, we need to develop evidence of the impact of environmental issues on the lives of the people who use social workers' services. We can see the practical consequences of climate change on heating for disabled and older people; but we need to evidence it. We can see spiralling food and power costs arising from nationalistic wars and their impact on poverty for individuals and communities; but we need to evidence it. We can see the rejection of environmentally sustainable responses to inadequacies and inequalities in criminal justice, health, housing, social care and many other fields of social provision; but we need to evidence to disastrous consequences.

Third, social work needs to develop the perspective that environmental issues are among the pressures that are having important effects on the lives of the people we are trying to help. There is a moral duty to respond to environmental issues, to care for the natural world as part of our social priorities, and to move away from the teetering disasters that our children and grandchildren will face if we take no action. It will help us to identify an eco practice that recognises that any future social world will require a sustainable environment respectful of the natural world. There is no choice; humanity must make this change, and social work can contribute to it through our awareness and understanding developed from and applied through our eco practice.

References

- Addams, J. (1910). *Twenty years at Hull-House, with autobiographical notes*. New York: Macmillan.
- Akimoto, T. (2008). What is international social work? Its contribution to social work in the global society. https://www.ash-berlin.eu/100-Jahre-ASH/symposium/doc/3_5_akimoto.pdf.
- Askeland, G. A. and Payne, M. (2017). *Internationalizing Social Work Education: Insights from notable figures across the globe*. Bristol: Policy Press.
- Baines, D. (Ed.) (2017). *Doing anti-oppressive practice: Social justice social work (3rd Ed.)*. Halifax: Fernwood.
- Ben-Ami, D. (2010). *Ferraris for All: In defence of economic progress*. Bristol: Policy Press.
- Besthorn, F. (2003). Radical ecologisms: Insights for educating social workers in ecological activism and social justice. *Critical Social Work* 4(1) online. <https://ojs.uwindsor.ca/index.php/csw/issue/view/525>.
- Besthorn, F. (2011). Deep ecology's contributions to social work: A ten-year retrospective. *International Journal of Social Welfare* 21(3): 248–59.
- Besthorn, F. H. (2013). Radical equalitarian ecological justice: A social work call to action. In M. Gray, J. Coates & T. Hetherington (Eds.). *Environmental Social Work* (pp. 31–45). Abingdon: Routledge.
- Besthorn, F. H. & Hudson, J. (2017). The spiritual dimensions of ecosocial work in the context of global climate change. In B. R. Crisp (Ed.). *The Routledge Handbook of Religion, Spirituality and Social Work* (pp. 338–47). Abingdon: Routledge.
- Bexell, S. M., Decker Sparks, J. L., Tejada, J., & Rechkemmer, A. (2019). An analysis of inclusion gaps in sustainable development themes: Findings from a review of recent social work literature. *International Social Work*, 62(2), 864–876.
- Boetto, H. (2016). Developing ecological social work for micro-level practice. In J. McKinnon & M. Alston (Eds.) (2016). *Ecological social work: Towards sustainability* (pp. 59–77). London: Red Globe Press.
- Brieland, D. (1990). The Hull-House tradition and the contemporary social worker: Was Jane Addams really a social worker? *Social Work*, 35(2), pp. 134–138.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development: Experiments by nature and design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Coates, J. & Gray, M. (2019). How green is social work? Towards an ecocentric turn in social work. In M. Payne & E. Reith-Hall (Eds.). *Routledge handbook of social work theory* (pp. 171–80). London; Routledge.

Coates, J. (2003). *Ecology and social work: Towards a new paradigm*. Halifax, NS: Fernwood.

Desai, M. (2015). *Social development in Asia: Diversity and implications*. Jaipur: Rawat.

Dominelli, L. (2012). *Green social work: From environmental crises to environmental justice*. Cambridge: Polity.

Egizio, L. L., Smith, D. C., Wahab, S. & Bennett, K. (2019). Motivational interviewing's theory of practice for social work: Promises and pitfalls. In M. Payne & E. Reith-Hall (Eds.). *Routledge handbook of social work theory* (pp. 236–45). London: Routledge.

Ferguson, I., Ioakimidis, V. and Lavalette, M. (2018). *Global Social Work in a Political Context: Radical perspectives*. Bristol: Policy Press.

Fook, J. (2016). *Social Work: A critical approach to practice*. London: Sage.

Garrett, P. M. (2018a). *Social work and social theory: Making connections* (2nd Ed.). Bristol: Policy Press.

Garrett, P. M. (2018b). *Welfare words: Critical social work and social policy*. London: Sage.

Gray, M. (Ed.) (2017). *The handbook of social work and social development in Africa*. Abingdon: Routledge.

Gray, M., Coates, J. & Hetherington, T. (2013b). Introduction: Overview of the last ten years and typology of ESW. In M. Gray, J. Coates & T. Hetherington (Eds.). *Environmental social work* (pp. 1–28). Abingdon: Routledge.

Gray, M., Coates, J. & Hetherington, T. (Eds.) (2013a). *Environmental social work*. Abingdon: Routledge.

Hämäläinen, J. (2018). Social pedagogy. In N. Thompson & P. Stepney (Eds.) *Social work theory and methods: The essentials* (pp. 166-79). New York: Routledge.

Hart, M. A. (2019). Indigenist social work practice. In M. Payne & E. Reith-Hall (Eds.). *Routledge handbook of social work theory* (pp. 268–81). London: Routledge.

Healy, L. M. (2008) *International social work: Professional action in an interdependent world* (2nd Ed.), New York, NY: Oxford University Press.

IASSW/ICSW/IFSW (2012). *Global agenda for social work and social development: Commitment to action*. Berne: International Federation of Social Workers, <http://ifsw.org/get-involved/agendafor-social-work/>.

Kleibl, T., Noyoo, N., Bunk, B., Dittmann, A & Seepamore, B. (Eds.) (2020). *The Routledge handbook of postcolonial social work*. Abingdon: Routledge.

Krings, A., Victor, B. G., Mathias, J., & Perron, B. E. (2020). Environmental social work in the disciplinary literature, 1991–2015. *International Social Work*, 63(3), pp. 275-290.

Lesolle, D. (2012). SADC Policy paper on Climate Change: Assessing the policy options for SADC member states. Gabarone: South African Development Community Research and Policy Paper Series 1.

Lishman, J. Yuill, C., Brannen, J. & Gibson, A. (Eds) (2018). *Social work: An introduction* (2nd Ed.). London: Sage.

Liu, K., & Flynn, C. A. (2021). How the environment is conceptualised and represented globally in social work codes of ethics. *International Social Work*, online: <https://doi.org/10.1177/00208728211020071>.

Lysack, M. (2017). Ethical principles for transitioning a renewable energy economy in an era of climate change. In B. R. Crisp (Ed.). *The Routledge Handbook of Religion, Spirituality and Social Work* (pp. 329-37). Abingdon: Routledge.

Mary, N. L. (2008). *Social work in a sustainable world*. Chicago: Lyceum.

Mattaini, M. A. & Huffman-Gottschling, K. (2012). Ecosystems theory. In B. A. Thyer, C. N. Dulmus & K. M. Sowers (Eds.). *Human behaviour in the social environment: Theories for social work practice* (pp. 297-326). Hoboken, NJ: Wiley.

Matthies, A.-L. & Närhi, K. (Eds.) (2017). *The ecosocial transition of societies: The contribution of social work and social policy*. Abingdon: Routledge.

Matthies, A.-L., Närhi, K. & Ward, D. (Eds.) (2001). *The eco-social approach in social work*. Jyväskylä: SoPhi.

McKinnon, J. & Alston, M. (Eds.) (2016). *Ecological social work: Towards sustainability*. London: Palgrave.

Morgaine, K. & Capous-Desyllas, M. (2015). *Anti-oppressive social work practice: Putting*

Mullaly, B. (R. P.) & Dupré, M. (2019). *The New Structural Social Work: Ideology, theory and practice* (4th Ed.). Don Mills: Oxford University Press.

Munford, R. & O'Donoghue, K. (Eds.) (2019). *New Theories for Social Work Practice: Ethical practice for working with individuals, families and communities*. London: Jessica Kingsley.

Naess, A. (2008). *Ecology of wisdom*. London: Penguin.

Närhi, K. (2001). Social impact assessment: new challenges for social work. In A.-L. Matthies, K. Närhi & D. Ward (Eds.) (2001). *The eco-social approach in social work* (pp. 54-83). Jyväskylä: SoPhi.

Närhi, K & Matthies, L.-K. (2001). What is the ecological (self-)consciousness of social work? In A.-L. Matthies, K. Närhi & D. Ward (Eds.) (2001). *The eco-social approach in social work* (pp.16-53). Jyväskylä: SoPhi.

Närhi, K & Matthies, L.-K. (2016). Conceptual and historical analysis of ecological social work. In J. McKinnon & M. Alston (Eds.) (2016). *Ecological social work: Towards sustainability* (pp. 21-38). London: Palgrave.

Noyoo, N. & Kleibl, T. (2020). Introduction: setting the scene for critical new social approaches in the neoliberal postcolonial era. In T. Kleibl, N. Noyoo, B. Bunk, A. Dittmann, & B. Seepamore (Eds.). *The Routledge handbook of postcolonial social work* (pp. 1-8.). Abingdon: Routledge.

Patel, L. (2015). *Social welfare and social development* (2nd Ed.). Cape Town: Oxford University Press.

Payne, M. (2021a). *Modern social work theory* (5th Ed.). London: Red Globe Press

Payne, M. (2021b) *An A to Z of social work theory*. London: Sage.

Pearce, S. & Haigh, R. (2017). *The theory and practice of democratic therapeutic community treatment*. London: Jessica Kingsley.

Popple, K. (2015). *Analysing community work: Theory and practice* (2nd Ed.). Maidenhead: Open University Press.

Ramaekers, P. (2016). Social impact assessment for social workers. In J. McKinnon & M. Alston (Eds.) (2016). *Ecological social work: Towards sustainability* (pp. 112-24). London: Palgrave.

Ramsay, S. & Boddy, J. (2017). Environmental social work: a concept analysis. *British Journal of Social Work*, 47(1): pp 68–86.

Richmond, M. E. (1922). *What is social case work? An introductory description*. New York: Russell Sage Foundation.

Schirmer, W. & Michailakis, D. (2019). *Systems theory for social work and the helping professions*. Abingdon: Routledge.

Smith, Y. & Spitzmueller, M. C. (2016). Worker perspectives on contemporary milieu therapy: A cross-site ethnographic study. *Social Work*, 40(2), 105–16.

Tan, N. T., Chan, S., Mehta, K. & Androff, D. (Eds.) (2017). *Transforming society: Strategies for social development from Singapore, Asia and around the world*. Abingdon: Routledge.

Teater, B. (2020). *An Introduction to Applying Social Work Theories and Methods* (3d Ed.). London: Open University Press. *Theory into action*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Thompson N. & Stepney, P. (Eds.) (2018). *Social work theory and methods: The essentials*. New York: Routledge.

Thompson, N. (2016). *Anti-discriminatory practice: Equality, diversity and social justice* (6th Ed.). London: Red Globe Press.

Thyer, B. A., Dulmus, C. N. & Sowers, K. M. (Eds.) (2012). *Human behaviour in the social environment: Theories for social work practice*. Hoboken, NJ: Wiley.

Twikirize, J. M. & Spitzer, H. (Eds.) (2019). *Social work practice in Africa: Indigenous and innovative approaches*. Kampala: Fountain.

United Nations (2015). *Sustainable Development Goals kick off with start of new year*. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/blog/2015/12/sustainable-development-goals-kick-off-with-start-of-new-year/>.

van Wormer, K. & Besthorn, F. H. (2017). *Human Behavior and the Social Environment: Macro level: Groups, communities and organizations* (3rd Ed.). New York: Oxford University Press.

Von Bertalanffy, L. (1969). *General Systems Theory: Foundations, development, applications* (Rev. Ed.). New York: George Braziller.

Wandrei, K. E. & Karls, J. M. (1994). Structure of the PIE system. In Karls, J. M. & O'Keefe, M. E. *Person-in-environment system manual* (2nd Ed.) (pp. 23-42). Washington DC: NASW Press.

Watts, L. & Hodgson, D. (2019). *Social justice theory and practice for social work: Critical and philosophical perspectives*. Cham: Springer.

Webb, S. A. (Ed.) (2019). *The Routledge Handbook of Critical Social Work*. Abingdon: Routledge.

Sekce č. 1: „Zelená“ sociální práce

Eko-spiritualita jako inspirace pro ekologickou spravedlnost sociální práce

Eco-spirituality as Inspiration for Ecological Justice of Social Work

Jan Kaňák⁴

Abstrakt

V předkládaném textu si kladu otázku: *Jaké možné přínosy a rizika pro sociální práci jsou spojena s konceptem eko-spirituality?* Na základě realizovaného dostačujícího literárního přehledu (n = 19) bylo identifikováno šest témat. Tematické pole eko-spirituality obsahuje jak teze definující určitou část světového názoru, tak imperativ vyzývající k úpravám jednání. Pro sociální práci může být srozumitelný z hlediska používané terminologie (prostředí, ekosystémové pohledy, kritika konzumerismu). Navíc vybízí sociální pracovníky k aktivistickému vstupování do veřejného prostoru s cílem podporovat hodnoty eko-spirituality, což by mohlo být blízké těm, kteří aplikují principy aktivistického pojetí sociální práce. Může být inspiračním zdrojem ekologické spravedlnosti tzv. zelené sociální práce. Limitem aplikace je bezesporu jeho spirituální ukotvení, které nemusí být v sekulárním prostředí srozumitelné.

Klíčová slova: Příroda. Spiritualita. Prostředí. Diskurs.

Abstract

In this text, I ask the question: *What are the potential benefits and risks for social work associated with the concept of eco-spirituality?* Based on a good enough literature review (n = 19), six themes were identified. The theme of eco-spirituality contains both a thesis defining part of a worldview and an imperative calling for behavioural adjustments. It may be understandable for social work in terms of the terminology used (environment, ecosystem perspective, critique of consumerism). Moreover, it encourages social workers to enter the public space in an activist way in order to promote the values of eco-spirituality, which might be close to those who apply the principles of the activist conception of social work. It can be a source of inspiration for environmental justice in green social work. A limitation of the application is undoubtedly its spiritual grounding, which may not be understandable in a secular setting.

Keywords: Non-human. Spirituality. Environment. Discourse.

⁴ HTF UK v Praze; e-mailová adresa: honza.k@mail.muni.cz

Ekologie v diskursivně pojaté sociální práci

Byť se témata ekologie dostávala explicitně do akademické sociální práce v druhé polovině osmdesátých let (Coates, Gray, 2012), ještě v roce 2006 označila Annie Muldoon tato témata jako výzvu, která na sociální práci teprve čeká. Bylo zřejmé, že ekonomické blaho jako primární faktor hodnocení well being, konzumerismus, masová produkce a progresivismus přiváděly ekologickou krizi stále blíže realitě (Coates, 2005). O několik let později si Mel Gray a John Coates kladou otázku „*jaká je důležitost tzv. non-human pro sociální práci?*“. Pod tímto obtížně přeložitelným termínem (v textu využívám jako jeho ekvivalent termín příroda) identifikovali v podstatě vše, co se týká světového klimatu, Země, zvířat, rostlin, ekologie a vztahu lidí k nim. Zatímco před deseti lety Gray a Coates považovali celkově oblast ekologie v sociální práci za problematicky uchopitelnou, v letos publikovaném vydání své monografie zařazuje Karen Healy (2022) otázky ochrany non-humans pod Posthumanistický diskurs sociální práce (v druhém vydání z roku 2014 jej označuje jako environmentální témata). Ten klade vedle diskursu Občanských / Lidských práv a diskursu Náboženství a spirituality mezi tzv. alternativní diskursy, které ovlivňují výkon sociální práce.

Healy tím v podstatě upozorňuje na dvojí aspekt rozšíření termínu environment / prostředí nejen ve smyslu sociálního prostředí, ale také přírody. Prvním je akceptace posunu termínu prostředí směrem k non-humans. Kořeny tohoto pojetí termínu prostředí shledává Besthorn (2015: 871) již v akcentaci odpovědnosti za své prostředí u Charity Organization Society, byť vyzdvihuje především Settlement House Movement a její pracovníky za „*snahu vyvářet parky a zelená prostranství pro hru a rekreaci*“, která byla součástí poskytovaných služeb. Zároveň tím ale Healy také vymezuje, že postavení ochrany přírody (non-humans) hraje v sociální práci alternativní roli. Tuto alternativní roli potvrzují svou analýzou vybraných etických kodexů také Bowles s kolegy (2018), kteří poukazují na absenci témat ochrany přírody.

Kromě dominantního, či alternativního postavení jednotlivých diskursů v rámci sociální práce nám ale diskursivní nahlížení na obor umožňuje ještě jeden směr úvah. Tím je vzájemná interakce jednotlivých diskursů. Sociální práce je totiž konstruována ve větší nebo menší návaznosti na jednotlivé diskursy a jejich vzájemné interakce (Healy, 2022). S ohledem na to, že lidská práva jsou i dle IFSW vnímána jako klíčový koncept sociální práce (Mapp et al., 2019), zaměřuji se v tomto textu na interakci zbývajících dvou alternativních diskursů – tedy Spirituality a náboženství a Posthumanistického a především na jejich využití v kontextu sociální práce. Konkrétněji pak v podobě eko-spirituality, která je, byť minimálně, reflektována i v kontextu sociální práce.

Metoda a přehled zařazených textů

V předkládaném textu si kladu otázku: *Jaké možné přínosy a rizika pro sociální práci jsou spojena s konceptem eko-spirituality?* Text je koncipován jako dostačující literární přehled (Aveyard, 2014) a tím pádem je zaměřen na identifikaci základních témat eko-spirituality. S ohledem na horní hranici textu neobsahuje vývojový diagram zařazování textů ani jejich tabulkový přehled. Texty byly vyhledávány ve Web of Science prvotně za užití v kombinaci „eco-spiritual* OR ecospiritual*“ a „social work“ ve full textu. S ohledem na minimální návratnost bylo vyhledáváno klíčové slovo 58.

Vyhledávání proběhlo 16. srpna 2022. Celkově bylo WoS vyhledáno 58 peer-review textů. Kritérium zařazení byla přítomnost témat eko-spirituality a současného deklarování, že autoři popisují eko-spiritualitu. Vyřazeno bylo 39 textů z důvodu: netýkaly se eko-spirituality, nebo ji nepopisovaly (n = 26), bez přístupu k plnému znění (n = 6), jednalo se o recenze (n = 5), jednalo se o literární analýzu (n = 2).

Texty byly publikovány mezi lety 2007 až 2022 (kromě roků 2008 a 2012) a je-li to možné u takto malého počtu říci, lze pozorovat mírné zvýšení zájmu o téma eko-spirituality (tři články byly publikovány v roce 2021, dva v letech 2022, 2019 a 2015, v ostatních letech vyšel vždy jeden článek indexovaný ve WoS). Dva články byly vztaženy ke kontextu sociální práce. Logicky se v textech nejčastěji objevovalo téma definování klíčového konceptu (n = 17). Podstatnějším je pak ale zjištění, že ostatní tematické celky (viz dále k jejich definování) jsou zastoupeny spíše minimálně. Upozornění na vykořisťovatelské ekonomické aktivity se objevilo ve 4 textech, zmínky o jiných alternativních rámcích vztahu k přírodě, které jsou využity pro srovnání a specifikování eko-spirituality ve třech případech. Zdůraznění podobnosti mezi spiritualitami ve dvou a zbývající po jednom článku.

Tematické pole eko-spirituality

Prvním logickým tématem textů zaměřených na termín, jež zahrnuje širokou škálu projevů a přístupů, je **(a) definování klíčového konceptu** eko-spirituality. Tím je „jednota všeho“ (Gray, Coates, 2013: 340), či konkrétněji „manifestace spirituálního propojení mezi člověkem a prostředím“ ve smyslu přírody (Ferreira, 2010: 6). Tato jednota se projevuje v uvažování nad zemí jako nad ekosystémem. Tato jednota všech akcentuje rozšiřování konceptu well-being i na non-humans a předpokládá jejich vzájemné ovlivňování. Jednota všeho je vnímána jako holistická a sensitivistická, tedy zaměřující se na živou i neživou přírodu a citlivá k dopadům aktivit (Silveira, Silveira, 2019). Předpokládá tedy vyloučení antropocentrismu z myšlenkových schémat (Koehresn, 2018). Roccia (2021:332) popisuje, že se v kontextu křesťanství projevuje jako „*Spiritualita stvoření*“ (jeden ze tří přístupů k přírodě). Spiritualita stvoření definuje člověka jako jednu z mnoha částí přírody, vnímá Biblické pojetí jen jako jedno z mnoha a poukazuje na rovnost člověka a non-humans. Gray a Coates (2013: 333) mluví v tomto smyslu o „*posvátnosti planety*“ (ve smyslu posvátnosti všeho stvoření včetně lidí) a volání po „*novém příběhu*“, který by měl být vepsán do fungování společnosti. Přičemž eko-spirituální jsou ony dva poslední. Vnímat člověka jako někoho, kdo je z přírody vydělen je „*absolutně pomýlené*“ (Shalkwyk, 2011: 78). Na individuální rovině lze pak eko-spiritualitu zažívat jako „*přímé uvědomění a prožitek Posvátna v ekologii*“ (Shalkwyk, 2011: 83). Toto tvrzení je podstatné, protože se nejedná pouze o postoj, ale také o prožitek, který „*nás vymaní ze sebe sama a nechá nás pocítit jednotu*“ s přírodou (Bhagwan, 2009: 231), stejně jako pocítit „*odpovědnost (...) za ekologickou rovnováhu*“ (Maparyan, 2016: 51). Takto definovaný postoj, spolu s prožitkem, totiž ve své celosti „*vyzývají ke správnému jednání*“ obsahujícímu „*spravedlnost pro zemi*“ a „*vnitřní hodnotu*“ veškeré přírody (Cstigan, Rose, Tinney, 2007: 43).

Lestar a Böhm (2020: 59) pak v návaznosti na takto popsany klíčový koncept, který představuje zásadní prvky podobnosti mezi různorodými eko-spirituálními uskupeními, či přístupy, popisují z eko-spirituality vycházející **(b) „atributy životního stylu“**. Těmi jsou „*vegetariánství*“, odpovědné zacházení s přírodou, „*jednoduchost a úspornost, sdílení a služba*“ a kreativně pojatá a smysluplná práce včetně manuální.

Tento klíčový koncept, který je pro křesťanství znovu-objevován, je dle Gray a Coates (2013: 355) typický pro „na přírodu centrovaná náboženství“ a „Asijské náboženské tradice“, kde je přítomen stále. Tak jak odkazovaná část textu, je v části publikací patrná tendence poukázat na **(c) shodu mezi různými spiritualitami** z hlediska důležitosti a posvátnosti přírody (např. Effa, 20147). V křesťanství stojí vedle jednoty všeho ještě dva přístupy ve vztahu k non-human. „Správcovské pojetí“ je spíše tradiční a nahlíží na člověka jako na toho, kdo má odpovědně rozhodovat o přírodě. „Křesťanská eko-justice“ zdůrazňuje provázanost ekologických témat a utlačovaných menšin. Zdůrazňuje, že ekologické problémy nejvíce dopadají na ty nejchudší a je potřeba napravovat „sociopolitickou nerovnost“ (Roccia, 2021: 332). Ty by bylo možné označit jako **(d) alternativní rámce vztahu k přírodě**.

Další oblastí je kritika **(e) vykořisťovatelské ekonomické aktivity**. Autoři, kteří ji zastávají poukazují na stále přítomný nadřazený vztah člověka nad přírodou, který vede k destrukci ekosystémů a ohrožuje života na Zemi. Předpokládají, že je tato nadřazenost podporována aplikováním dualit (lidé/příroda, já/druzí atp.) a v ní obsaženým principem dominance. Stejně jako vnímáním planety, společnosti, zvířat i lidí jako objektů, které jsou předmětem zkoumání vědy a řízení s cílem zaměření se na výsledek. Možnost posunu vnímají (čímž se dostáváme zpět k první tematické oblasti) v akcentování vzájemné provázanosti, která se na úrovni vztahu spirituality a přírody projevuje tvrzením, že „*spiritualita je nevyhnutelně ekologická a ekologie se nevyhnutelně stává spirituální*“ (Besthorn in Gray, Coates, 2013: 335; Ferreira, 2010). Spiritualita, která považuje veškeré stvoření za odraz posvátného pak postuluje imperativ jednání za účelem dobra všech. Tento výchozí ideový bod by kromě ekologické problematiky mohl dobře řešit i problémy sociální. Předpokládá totiž nutnost transformace společnosti (Shalkwyk, 2011).

Jeden z textů pak jako dualistické označuje také striktní rozdělování vědy a teologie. Striktní oddělování těchto dvou pohledů na svět pak vedlo k upřednostnění redukcionistického pohledu jedné nebo druhé strany. Vzájemná **(f) opětovná provázanost přírodních a sociálních věd a teologie, náboženství a spirituality** by měl přinést ekologický pohled na teologii a zároveň „*znovu-zasvěcení světonázoru*“ má pomoci řešit ekologickou krizi, kterou samo o sobě nevyřešilo ani náboženství a teologie ani věda (Shalkwyk, 2011: 79).

Přínosy a rizika aplikace eko-spirituality

Je zřejmé, že eko-spiritualita je pro sociální práci možnou (nikoliv nutnou; v sociální práci existují další ekologicky a non-human zaměřené přístupy jako např. ecowomanismus, či ekofeminismu) inspirací na úrovni hodnot i jednání. Ferreira (2010: 4) mluví o „*redefinování konceptu společenského rozvoje*“, který by mohl mít dopad na „*teorie a praxe*“. Ferreira (2010: 17) v tomto ohledu formuluje následující možná doporučení pro praxi, která vycházejí z eko-spirituality:

- Učit se roli „*proroka*“, který zdůrazňuje environmentální přírodní témata.
- V rámci posouzení životní situace se zaměřovat na aspekty přírody.
- Zaměřit se také na učení naplňování duchovních potřeb namísto potřeb „*čistě konzumních*“.
- Podporovat veřejný odpor vůči organizacím a jejich konkrétním aktivitám, které vedou k vykořisťování.

Využitelnost eko-spirituality jako konceptu se v podstatě opírá o některé koncepty v oboru již etablované. Jednak je to nahlížení na celou zemi jako na ekosystém. Náhled na důležitost vztahu jedince k prostředí je přitom spjat se sociální prací od jejich počátků (viz akcentace tohoto vztahu u Richmond (1922: 126), která pro uvedení kapitoly o lidské interdependenci využívá vyjádření hrdiny Bojerovy knihy „*neopovrhujte jednotlivcem! Je utvořen ze stejného materiálu jako celé lidstvo*“). V kritice principů dominance a vykořisťování si je eko-spiritualita blízké s ekofeministickou agendou, pro kterou byla dominance jednou z klíčových překážek řešení ekologické krize a nerovnosti (Estévez-Saá, Lorenzo-Modia, 2018). Obecně pak s kritickou sociální prací a s těmi přístupy, které vycházejí z aktivistického pojetí sociální práce. Terminologií Banks (2021: 162) těmi proudy oboru, které se posouvají od „*demokratického profesionalismu*“ k „*radikalismu*“.

Poměrně logicky limituje aplikaci eko-spirituality spirituální rámec a jeho terminologie. Tam, kde je sociální práce utvářena jako sekulární profese bez nutnosti spirituálního obsahu, bylo by spíše na škodu implikovat teze o důstojnosti celého stvoření skrze Transcendentno. Na druhou stranu jej lze vnímat jako inspirativní tam, kde jsou služby (sociální, komunitní aj.) zřizovány církvemi.

Zdá se, že eko-spiritualita je v podstatě konstruována rámcově okolo spirituálního diskursu a následně obsahově (akcent na provázanost, jednotu, odpovědnost za přírodu atp.) okolo posthumanistického diskursu. Tím se může stávat srozumitelným pro ty sociální pracovníce a pracovníky, kteří z jednoho nebo druhého diskursu již vycházejí. Svým akcentem na ekologickou spravedlnost (především nutností rozmyslet dopady nejen na lidstvo, ale také na přírodu, protože obé je odrazem stvoření) a propojením s environmentální spravedlností, postavenou na „*rozpoznání důstojnosti všech*“ a „*propojenosti*“ (Teixeira, Krings, 2015: 516) lze eko-spiritualitu chápat jako možnou součást zelené sociální práce (Dominelli, 2013).

Závěr

V rámci příspěvku jsem si položil otázku: *Jaké možné přínosy a rizika pro sociální práci jsou spojena s konceptem eko-spirituality?* Potenciálním přínosem je ideový rámec, který by bylo možné využít v rámci reflexivní praxe při zvažování širších kontextů životních situací klientek a klientů sociální práce. Jak bylo řečeno, mohla by být eko-spiritualita srozumitelná především těm, které a kteří vycházejí ze spirituálního diskursu, či je pro ně tento diskurs podstatný. Jak ukázali Opatrný a Morongová (2016), je kritický a radikální rozměr spirituálnímu diskursu, především v křesťanském pojetí, poměrně blízký. Může nabídnout rámec, který reflektuje stále více zvyšující se potřebu vzít ekologické problémy vážně a dodat impuls k onomu výše zmíněnému veřejnému odporu vůči vykořisťování a roli proroka.

Potenciální potíž v podstatě tkví v tom samém. Nemožnost vzít eko-spiritualitu vážně, pokud nelze vzít vážně spiritualitu ve vlastním životě. A potíže související s akcentem společenských změn spojené především s náročnou přenositelností do individuálních spoluprací postavených na očekáváních klientek a klientů.

Seznam citované literatury

AVEYARD, Helen. *Doing Literature Review in Health and Social Care*. Maidenhead: Open University Press, 2014. ISBN: 978-0-33-526307-3.

BANKS, Sarah. *Ethics and Values in Social Work*. London: Red Globe Press, 2021. ISBN: 97-1-137-60718-8.

BESTHORN, Fred. Ecological Social Work: Shifting Paradigms in Environmental Practice. In WRIGHT, J. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. Oxford: Elsevier, 2015, s. 871–877. ISBN: 978-0-0809-7086-8.

BHAGWAN, Raisuyah. Creating sacred experiences for children as pathways to healing, growth and transformation. *International Journal of Children's Spirituality*, 2009, roč. 14, č. 3, s. 225-234. ISSN: 1469-8455.

BOWLES, Wendy et al. Is social work really greening? *International Social Work*, 2018, roč. 61, č. 4, s. 503–517. ISSN: 1461-7234.

COATES, John. The Environmental Crisis: Implication for Social Work. *Journal of Progressive Human Services*, 2005, roč. 16, č. 1, s. 25–49. ISSN: 1042-8232.

COATES, John, GRAY, Mel. The environment and social work: An overview and introduction. *International Journal of Social Welfare*, 2012, roč. 21, č. 3, s. 230–238. ISSN 1369-6866.

COSTIGAN, Philip, ROSE, Patricia, TINNEY, Mary. The Role of Spirituality in the Development of an Eco-Centric Culture. *Social Alternatives*, roč. 26, č. 3, s. 41–44. ISSN: 0155-0306.

DOMINELLI, Lena. Environmental justice at the heart of social work practice: Greening the profession. *International Journal of Social Work*, 2013, roč. 22, č. 4, s. 431–439. ISSN: 2332-7278.

ESTÉVEZ-SAA, Margarita, LORENZO-MODIA, María Jesús. The Ethics and Aesthetics of Eco-caring: Contemporary Debates on Ecofeminism(s). *Women Studies*, 2018, roč. 47, č. 2, s. 123–146. ISSN: 1547-7045.

FERREIRA, Sandra. Eco-spiritual Social Work as a Precondition for Social Development. *Ethics and Social Welfare*, roč. 4, č. 1, s. 3–23. ISSN: 1749-6535.

GRAY, Mel, COATES, John. Changing values and valuing change: Towards an ecospiritual perspective in social work. *International Social Work*, 2013, roč. 56, č. 3., s. 355–367. ISSN: 1461-7234.

GRAY, Mel, COATES, John. Environmental ethics for social work: Social work's responsibility to the non-human World. *International Journal of Social Welfare*, 2012, roč. 21, č. 3, s. 239–247. ISSN 1369-6866.

HEALY, Karen. *Social Work Theories in Context*. London: Bloomsbury Academic, 2022. vydání. ISBN 978-1-3503-2157-1.

KOEHRSEN, Jens. Eco-Spirituality in Environmental Action: Studying Dark Green Religion in the Germany Energy Transition. *Journal for the Study of Religion, Nature and Culture*, 2018, roč. 12, č. 1, s. 34-54. ISSN 1749-4915.

LESTAR, Tamas, BÖHM, Steffen. Ecospirituality and sustainability transitions: agency towards degrowth. *Religion, State & Society*, 2020, roč. 48, č. 1, s. 56-73. ISSN: 9637-494

MAPARYAN, Layli. Seeds of Light, Flowers of Power, Fruit of Change. *Worldviews*, 2016, roč. 20, s. 48-63. ISSN: 1568-5357.

MAPP, Susan et al. Social Work is a Human Rights Profession. *Social Work*, 2019, roč. 61, č. 3, s. 259–169. ISSN: 1545-6846.

MULDOON, Annie. Environmental Efforts: The Next Challenge for Social Work. *Critical Social Work*, 2006, roč. 7, č. 2. ISSN: 1543-9372.

OPATRŇY, Michal, MORONGOVÁ, Tereza. Strukturálně-kritická sociální práce v církevním hávu: Contradictio in adjecto? In ŠTECH, O., PATYI, P., TRUHLÁŘOVÁ, Z. (eds.). *Sociální práce v nejisté době*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2016, s. 36-45. ISBN 978-80-7435-648-3.

RICHMOND, Marry. *What is Social Casework: An Introductory Description*. New York: Russel Sage Foundation, 1922.

ROCCIA, Mariana. Ecology. In PIHLAJA, S. *Analysing Religious Discourse*. Cambridge: Cambridge University Press, 2021, s. 328–347. ISBN: 9781-1-0886-395-7.

SCHALKWYK van, Annalet. Sacredness and Sustainability: Searching for a Practical Eco-Spirituality. *Religion & Theology*, roč. 18, s. 77–92. ISSN: 1574-3012.

SILVEIRA, Emerson, José Sena, SILVEIRA, João Paulo. Ecoespiritualidade: religião e a nova gramática espaço-temporal. *Rever*, 2019, roč. 19, č. 3, s. 79–98. ISSN: 1677-1222.

TEIXEIRA, Samantha, KRINGS, Amy. Sustainable Social Work: An Environmental Justice Framework for Social Work Education. *Social Work Education*, 2015, roč. 34, č. 5, s. 513-527. ISSN: 0261-5479.

Dobrovolníci v udržitelné sociální práci a jejich ohrožení rozvojem syndromu vyhoření

Volunteers in sustainable social work and their risk of developing burnout syndrome

Bohdan Koucký,⁵ Jan Hloušek⁶

Abstrakt

V tomto příspěvku se zabýváme dobrovolníky, jako jedním z prvků udržitelné sociální práce a riziky rozvoje syndromu vyhoření u dobrovolníků v zařízeních hospicové péče. V příspěvku analyzujeme dosavadní výzkumy, které v této oblasti byly dosud provedeny, a klademe si otázku, jaký vliv má motivace dobrovolníků, jak se projevuje vliv hodnot, jako je potřeba afilace, potřeba péče o druhé, potřeba lásky či pocitu sounáležitosti, jaký vliv má víra a jak působí prostředí, ve kterém se dobrovolník pohybuje.

Klíčová slova: Syndrom vyhoření. Hodnoty. Motivace. Hospic.

Abstrakt v anglickém jazyce

In this article, we focus on volunteers as one of the elements of sustainable social work and the risks of developing burnout syndrome at volunteers in hospice care facilities. In the paper, we analyze the existing research that has been carried out in this area so far and ask ourselves what influence the motivation of volunteers has, how the influence of values such as the need for affiliation, the need for care for others, the need for love or a sense of belonging, what influence does faith have and how is affecting the environment in which a adresa

Klíčová slova v anglickém jazyce: Burnout syndrome. Values. Motivation. Hospice.

⁵ Ing., Mgr. Bohdan Koucký, LL.M., MBA, Vysoká škola zdravotnictva a sociálnej práce sv. Alžbety, n. o., e-mailová adresa: bohdan.koucky@seznam.cz

⁶ Mgr. Jan Hloušek, Ph.D., Ústav sociální práce Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové, e-mailová adresa: jan.hlousek@uhk.cz

Úvod

V našem článku jsme se zaměřili na jeden ze segmentů služeb na pomezí zdravotní a sociální péče, a to na hospice. Domníváme se, že dobrovolnická problematika je na jednu stranu natolik široká, že její zobecnění na systém sociálních služeb jako takových, přesahuje možnosti tohoto článku. Na druhou stranu můžeme právě na dobrovolnících v hospicové péči velmi dobře dokumentovat vztah práci s riziky a udržitelností kvality poskytovaných služeb. Dalším z důvodů je skutečnost, že právě v hospicích oproti jiným zařízením sociálních služeb jsou dobrovolníci významnou součástí týmů a svým počtem mnohdy převyšují samotný personál (Malkovská, 2007). Jedná se o velmi významné pomocníky, bez kterých by se hospic jen stěží obešel (Ulrichová, 2009). Práce v hospicích historicky vznikla z iniciativy dobrovolníků a je na nich i přes přibývající profesionalizaci stále závislá (Student, 2006). Dle Studenta (2006, s. 53) právě jim vděčíme za „odtabuizování a nový způsob přístupu k umírání, smrti a smutku“. Dobrovolným pracovníkem se může stát každý. Ve většině případů se však jedná o lidi z města a okolí, bez zdravotnického vzdělání, kteří se pravidelně zapojují do činností, které jsou jim nejbližší (Ulrichová, 2009). Dobrovolníci jsou z řad různých profesí (ekonomové, filozofové, zdravotní sestry, duchovní...) a bývají pro práci v zařízení odborně vybírání, proškolení a vedení (Malkovská, 2007).

Dobrovolníci působí zejména jako psychická podpora pro klienty, tzv. „esence lásky“ (Misconiová, 1999, s. 88). Jejich činnost je charitativní, dobrovolná, za své služby nejsou honorováni (Misconiová, 1999). Činnost dobrovolníků je velmi pestrá a spočívá v celé řadě činností, jak u lůžka nemocného, v budově hospice, mimo hospicové zařízení (Haškovcová, 2000). „Dobrovolníci mohou nemocným zpříjemnit pobyt na lůžku osobním rozhovorem, četbou nebo společným poslechem hudby“ (Haškovcová, 2000, s. 52). Jejich činnost může spočívat v procházkách s nemocným, v pomoci při jídle, zároveň i pomoci při přípravě jídla, kancelářských službách, administrativních záležitostech, nákupech (Malkovská, 2007). Dále vykonávají službu na recepci, opravu a žehlení prádla, překlady, tlumočení a pomoc při organizaci setkávání s pozůstalými, kulturních, vzdělávacích a benefičních akcí (Standarty, 2006). Mezi dobrovolné pracovníky hospice spadají studenti, kteří v hospicích pravidelně stážují. Činnost studentů v hospici spočívá v komunikaci s pacienty, dále působí jako psychická a fyzická opora pro klienty a v neposlední řadě jsou dobrými signalizátory změn stavu ostatnímu personálu hospice (Ulrichová, 2009). Dle Ulrichové (2009) jejich přítomnost přispívá ke snížení syndromu vyhoření u stálých pracovníků. Dle našeho názoru pak dobrovolníci přispívají k větší udržitelnosti služeb zakotvených v komunitě.

Ačkoliv dobrovolnictví přináší dobrovolníkům nepochybně řadu výhod, mohou se při něm vyskytnout i těžkosti, které dobrovolníkům jejich život komplikují. Ve výzkumu, který provedla Šul'ová (2015) a který se zabýval dobrovolnictvím a seberealizací mladých lidí, byli dobrovolníci dotazováni na to, co jim dobrovolnictví bere a co považují za negativní v jejich dobrovolnické činnosti. Nejčastějším mínusem, který dobrovolníci uváděli, je čas. Zejména pokud v rámci své dobrovolnické činnosti vykonávají aktivitu, která je příliš nebaví, považují ji za ztrátu svého volného času. Nedostatek času může mít dopad i na rodinu, pokud se dobrovolník věnuje ve větší míře dobrovolnictví než vlastní rodině. Jako další negativní faktor dobrovolníci uváděli finance. Dobrovolnictví je neplacenou aktivitou a z tohoto hlediska ztrácí dobrovolník čas a příležitost vydělat si peníze. I když mezi přínosy dobrovolnictví patří lepší možnosti při hledání a získání zaměstnání, jak bylo zmíněno výše, paradoxně může dobrovolnictví kariérní vyhlídky i zhoršovat, a to zejména v případě, kdy se

dobrovolník věnuje dobrovolnické činnosti nesouvisející s jeho studijním zaměřením či pracovním oborem, nebo se dobrovolnické činnosti věnuje v takové míře, že opomíjí věnovat se plnohodnotně svému studiu či práci. Dobrovolníky je také těžce přijímáno, když nevidí pozitivní výsledky své dobrovolnické činnosti, takže pro něj postupně ztrácí smysl. Dobrovolníci se občas střetávají se závistí, nepřejícností, nevděčností (jak od zaměstnanců organizace, kde působí jako dobrovolníci, tak od příjemců dobrovolnické činnosti) a nepochopením lidí (a to proto, že činnost vykonávají zadarmo). Negativním aspektem dobrovolnické činnosti je ztráta energie. U některých dobrovolníků se může objevit nedostatek spánku, únava a může docházet k fyzickému i psychickému vyčerpání (Šul'ová, 2015). Častým důsledkem dobrovolnických činností pak bývá stres a syndrom vyhoření.

Motivace dobrovolníků

Motivace dává našemu chování smysl. Slovo motivace je odvozeno od latinského slova „movere“, což znamená hýbat, pohybovat. Jednoduše řečeno lze tedy říci, že motiv je něco, co vás uvede do pohybu. Motivem lidského chování, jednání může být nějaká potřeba, touha či emoce. „Obecně platí, že motivace je intrapsychicky probíhající proces, vyústující ve výsledný vnitřní stav, motiv. Pojmy motivace a motiv vyjadřují postulované vnitřní procesy a stavy (strukturní prvky), které vysvětlují zaměřenost chování na dosažení určitého cíle“ (Nakonečný 1996, s. 7). Motivace vyjadřuje psychický důvod chování a projevuje se třemi znaky: zaměřením, intenzitou a trváním. „Způsob chování je také determinován kulturními normami prostředí, v němž subjekt žije“ (Nakonečný 1996, s. 51). Motivované chování vždy směřuje k dosažení něčeho příjemného, ať už se jedná o blaho smyslové nebo duševní. „Emoce a motivace jsou v podstatě dvě stránky téhož funkčního komplexu, jak to plyne z výše uvedeného výkladu a jak to potvrzuje styčný fenomén aktivace, jakož i koncept významu, resp. subjektivního smyslu situace a chování“ (Nakonečný 1996, s. 52). Motivace vždy vyjadřuje osobnost jejího subjektu. Pocit vlastní hodnoty má tyto typické zdroje: 1. Výsledky vlastní činnosti – chceme, aby to, co děláme, vyjadřovalo u druhých obdiv. 2. Mínění druhých. 3. Pocit ve skupině – pocit vážnosti je spojený se společenskou pozicí. 4. Materiální stav. 5. Vnější vzhled. 6. Sebeocenení – tedy to, co si myslí jedinec sám o sobě. Na každém z nás závisí, který činitel pro nás bude ten dominantní (Nakonečný 1996, s. 56-57).

Při studiu zahraniční odborné literatury se diferencuje mezi sociologickým a psychologickým přístupem. V přístupu psychologickém „chápe motivy jako pohnutky, které jedince podněcují k výkonu dobrovolnických aktivit a které tuto činnost celkově regulují“ (Mlčák, Záškodná 2013, s. 81). V 80. letech byl v rámci psychologických úvah vytvořen tzv. dvoufaktorový model, který rozlišoval motivaci altruistickou (chci něco udělat pro druhého) a egoistickou (dělám to pro sebe). Později byl tento model doplněn o faktor sociálního závazku a tím dal vznik modelu třífaktorového. „V nedávné současnosti W. Rehberg (2005) diferencoval motivy dobrovolníků na 1) allocentrické (dosahování něčeho pozitivního pro druhé), 2) inovativní (hledání něčeho nového) a 3) egocentrické (hledání něčeho pro sebe)“ (Mlčák, Šamajová 2013, s. 30).

Kategorie motivace můžeme rozdělit takto:

- 1) **Hodnoty** – dobrovolník se snaží vyjádřit své přesvědčení nebo na základě pevného přesvědčení jednat, protože považuje za důležité pomáhat druhým.
- 2) **Reciprocita** – dobrovolník jedná ve víře, že vše co člověk koná, se mu také nějakým způsobem vrátí. Pomáhání druhým má přinést také něco dobrého jemu.
- 3) **Ocenění** – dobrovolník je motivován k dobrovolnické činnosti tím, že druzí oceňují jeho schopnosti a jeho podíl na pomoci.
- 4) **Porozumění** – dobrovolník se při svých činnostech dozvídá řadu informací o světě nebo si procvičuje dovednosti, které jinak běžně nepoužívá.
- 5) **Sebeúcta** – dobrovolník si prostřednictvím svých aktivit zvyšuje pocity vlastní hodnoty a sebeúcty.
- 6) **Reaktivita** – dobrovolník je motivován snahou řešit své minulé či současné problémy.
- 7) **Sociální funkce** – dobrovolník je motivován snahou o přizpůsobení se normálním vlivům významných osob (např. přátelé, rodina).
- 8) **Protektivní funkce** – dobrovolník se svými aktivitami pokouší redukovat negativní pocity o sobě samém nebo se vypořádat se svými osobními problémy.
- 9) **Sociální interakce** – dobrovolník je motivován pro své činnosti snahou budovat si svou sociální síť a těšit se ze vzájemných kontaktů s druhými lidmi.
- 10) **Kariérní vývoj** – dobrovolník se pokouší získávat kontakty s lidmi, získat zkušenosti a dovednosti v oblasti, která může být případně prospěšná pro získání pracovního místa (Mlčák, Zášková 2013, s. 83).

Motivy dobrovolné pomoci se mohou dělit na tři kategorie, které se vzájemně prolínají, ale jedna bývá dominantní. Podle Tošnera a Sozanské (2002) to jsou konvenční či normativní motivace, reciproční motivace a nerozvinutá motivace. Konvenční či normativní motivace vychází z konvenčního charakteru, který jedinec převzal jako morální normu ze svého okolí nebo společnosti. U 41 % českých dobrovolníků je právě konvenční motivace dominantní. Reciproční motivace má charakter oboustranných výhod. Tato dobrovolná činnost je výhodná jak pro klienta, tak pro dobrovolníka samotného (například získávání nových zkušeností, navazování nových vztahů, apod.). Tento typ motivace je dominantní u 37% českých dobrovolníků, a to zejména mladých lidí do 30 let. Nerozvinutá motivace vychází z rozhodování dobrovolníků, z důvěry v organizaci, z přesvědčení ve smysluplnost dobrovolné práce a z pocitu, že se prostřednictvím dobrovolnictví mohou podílet na „šíření dobré myšlenky“ (Tošner, Sozanská, 2002, s. 47). V určitém ohledu má silný vliv morálka, kterou pěstuje v jedinci společnost a zároveň psychika, která se utváří v průběhu našeho vývoje.

Identifikace faktorů, které podporují setrvání v dobrovolnických aktivitách po delší časové období (dá se tedy předpokládat, že tito dobrovolníci „nevyhoří“), je obsažena ve dvou významných teoretických modelech. Omoto a Snyder (1995, 2002) vytvořili Model dobrovolnického procesu (Volunteer Process Model), který staví na vnitřních proměnných člověka, obzvláště motivů. Trvalé dobrovolnictví považuje za proces, který je primárně určován mírou, v níž dochází ke shodě mezi motivy nebo potřebami, jež přivedly člověka k

první dobrovolnické práci, a reálnými zkušenostmi tohoto člověka s dobrovolnictvím. Model postuluje tvrzení, že v trvalém dobrovolnictví hrají důležitou roli prosociální dispozice, sociální podpora pro činnosti dobrovolníka, spokojenost s dobrovolnickým prožitkem a integrace do organizace. Piliavin se spolupracovníky (J. A. Piliavin, Callero, Grube, 2002) vytvořili Model rolové identity (Role Identity Model), který odvozuje dobrovolnictví od sociálních rolí a sociálního kontextu, v němž dobrovolnictví probíhá. Zahrnuje dva klíčové konstrukty: vnímaná očekávání – přesvědčení o tom, co si o chování člověka myslí druzí významní lidé – a identifikaci s rolí – do jaké míry se role dobrovolníka stává součástí osobní identity člověka. Model naznačuje, že vnímaná očekávání druhých vedou k tomu, že se člověk stává dobrovolníkem, zatímco zkušenosti související s reálným dobrovolnictvím spolu s proměnnými organizace (například prestiží organizace poskytující služby) vedou k rozvoji identifikace s rolí dobrovolníka a tato identifikace znamená bezprostřední příčinu trvalého dobrovolnictví. Významnou roli v rozhodování stát se dobrovolníkem hraje určitý soubor osobnostních dispozic, k nimž patří i empatie. Například Davis et al. (1999) zjistili souvislost mezi dispoziční empatií a ochotou zapojit se do určitých druhů dobrovolnických činností. Podobně i L. Penner se spolupracovníky (2004) prokázali u dobrovolníků ve zvýšené míře rysy „prosociální osobnosti“, tj. empatii, altruismus, morální zdůvodňování.

Ne všechny motivace našeho chování mají ovšem pozitivní podtext. Někdy motivy mohou být nevhodné až nebezpečné. V tom případě se jedná o tzv. nežádoucí motivy:

- „1) soucit vedoucí k degradaci klienta,
- 2) nepřiměřená a zbytečná zvědavost,
- 3) služba pramenící z pocitu povinnosti,
- 4) skutkaření, snaha něco si zasloužit,
- 5) touha obětovat se, osobní neštěstí, se kterým si uchazeč neví rady, a ve službě hledat vlastní duševní rovnováhu,
- 6) osamělost a z ní pramenící touha po přátelství,
- 7) pocit vlastní důležitosti, nenahraditelnosti,
- 8) nedostatek sebeúcty a s ním spojená touha potkat ještě „ubožejší“ lidi,
- 9) panovačnost, touha ovládat jiné a uplatnit svůj vliv“ (Vítoušová 1998 in Tošner, Sozanská, 2002, s. 46).

Závěr

Syndrom vyhoření u dobrovolníků v českých hospicích zatím detailně zkoumán nebyl a zaslouží mnohem větší pozornost právě s ohledem na faktor udržitelnosti služeb, který bude stále častěji zmiňován. V současné chvíli se podle dostupných zdrojů můžeme zaměřit na faktory, které potenciálně ke vzniku syndromu vyhoření přispívají. Klíčovou roli hraje už na počátku analýza motivace, s jakou zájemci o dobrovolnictví v hospicích přicházejí. Pochopení motivace dobrovolníků znamená pro management přijímajících organizací významnou pomoc při jejich přijímání, výběru, umísťování a udržování. Na utváření motivace má vliv celá řada vnitřních i vnějších faktorů. K těm vnitřním bezesporu patří životní hodnoty, samotná očekávání od dobrovolnické činnosti, zkušenosti, dostatek informací a znalostí k výkonu dobrovolnické činnosti a obtíže, které se během ní vyskytnou) a především vnitřní uspokojení z práce. Jedním z klíčových vnějších faktorů je charakter pracovního prostředí a také míra a intenzita péče o dobrovolníky.

Seznam citované literatury

DAVIS, M. H., MITCHEL, K., HALL, J., LOTHERT, J., KNAPP, T., MEYER, M. 1999. Empathy, expectations, and situational preferences: Personality influences on the decision to participate in volunteer helping behaviors. *Journal of Personality*, 67, s. 469–503.

HAŠKOVCOVÁ, H. 2000. *Thanatologie: nauka o umírání a smrti*. 1. vyd. Praha: Galén. 191 s. ISBN 80-7262-034-7

HOWARTH, E. 1976. Personality characteristics of volunteers. *Psychological Reports*, 38, s. 855–858.

KEPRT, B. 2017. *Diskurzivní zápas o jinou „normálnost“: Zkušenosti a postoje hospicových dobrovolníků*. In: ŠMÍDOVÁ, MATOUŠOVÁ, TOLLAROVÁ, a kol. 2017. *Po stopách moci v nemoci: o morálce, moci a komunikaci v českém zdravotnictví*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), Studie (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7419-250-0, s. 62–63

MALKOVSKÁ, N. 2007. *Sociálně ekonomické aspekty typologie hospicových domů*. 1. vyd. Praha: ČVUT, Fakulta stavební. 198 s. ISBN 978-80-01-03800-0

MIKULÁŠKOVÁ, L. 2009. *Dobrovolnictví v podmínkách hospicové Péče*. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra speciální pedagogiky. Brno

MISCONIOVÁ, B. 1999. *Péče o umírající – hospicová péče*. Praha: Národní centrum domácí péče České republiky. 96 s.

MLČÁK, Z., ŠAMAJOVÁ, J. 2013. *Motivace, intenzita a trvání dobrovolnické aktivity*. In *Psychologie a její kontexty*, 4 (1), 2013, 29–36.

MLČÁK, Z., ZÁŠKODNÁ, H. 2013. *Prosociální charakteristiky osobnosti dobrovolníků*. Vyd. 1. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta. 331 s. ISBN 978-80-7464-462-7.

NAKONEČNÝ, M. 1996. *Motivace lidského chování*. Praha: Academia, 270 s. ISBN 80-200-0592-7.

NEUMANNOVÁ, J. 2011. Začal evropský rok dobrovolnictví 2011. *Rovnováha – zpravodaj APHPP*, roč. 2, č. 1, s. 4–5. Dostupné z www.asociacehospicu.cz/html/files/01_rovnovaha_2011.pdf [on-line] [18. 7. 2022])

NOVOTNÝ, M., STARÁ, I. 2002. *Dobrovolníci v nemocnicích: metodický manuál pro zdravotnická a sociální zařízení*. Vyd. 2. dopl. Praha: Hestia, ISBN 80-238-8697-5.

OMOTO, A. M., SNYDER, M. 1995. Sustained helping without obligation. Motivation, longevity of service and perceived attitude change among AIDS volunteers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68, s. 671–686.

OMOTO, A. M., SNYDER, M. 2002. Considerations of community: The context and process of volunteerism. *American Behavioral Scientist*, 45, s. 846–867.

PENNER, L. A. 2004. Volunteerism and social problems: Making things better or worse? *Journal of Social Issues*, 60, s. 645–666.

PILIAVIN, J. A., CALLERO, P. L., GRUBE, J. 2002. Role as resource in public service. *Journal of Social Issues*, 2002, 58, s. 469–486.

POLEPILOVÁ, R. 2011. *Profesní připravenost pracovníků hospiců k doprovázení umírajících*. Diplomová práce. Zlín: Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, Fakulta humanitních studií,

PROKOPOVÁ, L. 2013. *Dobrovolnictví v Hospici Frýdek-Místek*. Bakalářská práce. Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, Fakulta humanitních studií. Zlín,

ŘEHOŘKOVÁ, V. 2018. *Využití dobrovolníků v hospicové péči a vytvoření podmínek pro jejich činnost*. Univerzita Karlova, Evangelická teologická fakulta, Katedra pastorační a sociální práce. Praha

STUDENT, J. Ch., MÜHLUM, A., STUDENT, U. 2006. *Sociální práce v hospici a paliativní péče*. Vyd. 1. Jinočany: H & H. 161 s. ISBN 80-7319-059-1.

ŠULOVÁ, M. 2015. *Dobrovol'níctvo ako spôsob seberealizácie mladého človeka*. Ružomberok: Verbum.

TOŠNER, J., SOZANSKÁ, O. 2002. *Dobrovolníci a metodika práce s nimi v organizacích*. Praha: Portál. 149 s. ISBN 80-7178-514-8.

ULRICHOVÁ, M. 2009. *Různé tváře smrti: vybrané kapitoly z thanatologie*. 1. vyd. Hradec Králové: GAUDEAMUS. 143 s. ISBN 978-80-7041-743-0

VÁVROVÁ, S., POLEPILOVÁ, R. 2011. Dobrovolnictví v hospicích. *Sociální práce/Sociální práca*. 4/2011, s. 79–92.

ZÁŠKODNÁ, H., MLČÁK, Z. 2009. *Osobnostní aspekty prosociálního chování a empatie*. Praha: Triton.

Sekce č. 2: Komunitní práce a udržitelný rozvoj

Lokální měny jako specifická oblast komunitní sociální práce

Local currencies as a specific area of community social work

Tereza Anderssonová⁷

Abstrakt

Jedním z možných dílčích nástrojů komunitní sociální práce je podpora a rozvíjení tzv. Lokální měny (Local Exchange and Trading Schemes, LETS). Tu lze chápat jako specifickou část komunitní ekonomiky, která je dle některých nedílnou součástí komunitní sociální práce. Domnívám se, že aplikování principů LETS může pomoci naplňovat zásady tzv. zelené sociální práce. Cílem příspěvku je identifikovat a základně popsat lokální měny používané v České republice. A následně porovnat zjištění se zásadami zelené sociální práce a komunitní ekonomiky. Příspěvek chápu jako možný zdroj inspirace pro ty sociální pracovníce a pracovníky, kteří uvažují nad možnostmi rozvoje samostatnosti ekonomik a mají blízko k budování alternativ vůči tržně-ekonomickému fungování společnosti.

Klíčová slova: Komunitní sociální práce. Komunitní ekonomika. Komunita. Lokální měna.

Abstract

One of the possible partial tools of community social work is the support and development of the so-called Local Currency (Local Exchange and Trading Schemes, LETS). This can be seen as a specific part of the community economy, which some argue is an integral part of community social work. I believe that applying the principles of LETS can help to fulfil the principles of green social work. The aim of this paper is to identify and describe in basic terms the local currencies used in the Czech Republic. And then to compare the findings with the principles of green social work and community economics. I see the paper as a possible source of inspiration for those social workers who are thinking about the possibilities of developing autonomous economies and are close to building alternatives to the market-economic functioning of society.

Keywords: Community social work. Community economy. Community. LETS.

⁷ TC, Modré dveře, Říčany; Zdravotně sociální fakulta JU; e-mailová adresa: andert00@zsf.jcu.cz

Komunitní sociální práce a komunitní ekonomika

Předkládaný příspěvek v podstatě navazuje na článek Oldřicha Chytila (2007), ve kterém se zabývá možnou budoucností sociální práce jako oboru s ohledem na to, jak moc pružně dokáže reagovat na měnící se podmínky společnosti. Chytil zjednodušeně řečeno tvrdí, že sociální práce, která vznikla také jako reakce na měnící se potřeby s ohledem na změny společnosti ke konci 19. století, není schopna adekvátně reagovat na změny, které přišly o cca sto let později. Jedinou možnou alternativou budoucího vývoje je, dle Chytila, komunitní sociální práce, resp. přesněji řečeno komunitní práce, a to v podobě komunitní ekonomiky. Tu lze vnímat jako určité vyjádření komunitního rozvoje. Komunitní ekonomika vytváří možnost „*udržení a trvalého rozvoje komunity*“ (Chytil, 2007: 68). Byť je komunitní ekonomika na okraji obvyklého výkonu sociální práce, lze její prvky najít v sociální práci již v šedesátých letech minulého století (Soifer, 2002; Soifer et al., 2014).

I když je práce s komunitou spojena se samotnými základy sociální práce jako oboru, lze na ni v rámci České republiky pohlížet jako na relativně nový koncept práce (Kinkor, 2003; Gutiérrez a Gant, 2018). Její přesné a konkrétní definování, jakožto makro-metody sociální práce, je nicméně relativně nesnadné, protože zahrnuje širokou paletu aktivit (Kinkor, 2003; Kappl, 2009; Šťastná, 2016 aj.). Komunitní ekonomiku lze vnímat jako jeden z pohledů na rozvoj komunity. Ta se snaží podpořit budování takového ekonomického systému v komunitě, který podpoří zapojení členů do života komunity, soběstačnost komunity a také větší solidaritu a dostupnost zdrojů. A to podle předpokladu, že pokud se jako první před ziskem akcentuje pospolitost a solidarita, tak to povede k péči o zdroje a větší dostupnosti statků a služeb, které jsou v rámci komunity k dispozici (Chytil, 2007; Reutlinger, 2017).

V tomto ohledu pak sociální pracovník, pokud podporuje vznik a rozvoj komunitní ekonomiky, nefunguje toliko v roli case managera, či analyzátora potenciálních sociálních potíží komunity, ale spíše jako organizátor komunity (Dhavaleshwar, 2016: 62). Soifer (2002: 557) ji v návaznosti na texty jiných definuje jako propojování „*sociálního a ekonomického rozvoje skrze vytváření a regeneraci dostupných institucí*“, které umožňují dobrý růst a fungování komunity a zplnomocnění jejich členů. Podstatným je záměr, tedy „*benefice residentů komunity*“ a jejich zplnomocnění (Soifer et al., 2014: 7). Přičemž za obvyklé oblasti komunitní ekonomiky se považuje:

- Bydlení a zjišťování bydlení i pro takové skupiny osob, které by si ho jinak nemohli dovolit.
- Oblast financí komunit, do které spadá jak zajišťování bankovních služeb, které jsou jinak dostupné mimo danou komunitu, tak zajišťování „*alternativních finančních institucí*“ (Soifer, 2002: 558).
- Práce a zajišťování pro komunitu vhodných pracovních míst.
- Ostatní služby a statky.
- Podpora podnikání s dopadem uvnitř komunity (Sherraden a Ninacs, 1998; Soifer, 2002; Soifer et al., 2014).

Sherraden a Ninacs (1998: 7) upozorňují na to, že komunitní ekonomika (využívají termíny Community Economic Development, CED) může mít v základu tři podoby, a to podle toho, zda akcentuje „*komunitu, ekonomiku, nebo rozvoj*“. Z hlediska vztahu k sociální práci nelze říci, že by modely komunitní ekonomiky počítaly s tím, resp. autorky a autoři, kteří se touto oblastí zabývají, že by tato oblast byla primárně prostorem pro sociální práci, či sociální

pracovnice a pracovníky, ale jejich možné zapojení je často diskutováno především s ohledem na dovednost propojování, vytváření příběhu komunity, zjišťování potřeb, podpory komunikace atp. Stejně tak se uvažuje nad komunitní ekonomikou jako nad nástrojem řešení chudoby v konkrétních lokalitách (Soifer, 2002; Lobao a Kraybill, 2009; Soifer et al., 2014), což by za součást a cíl sociální práce bylo možné vnímat.

V návaznosti na obě témata formulují jako cíle tohoto textu: (a) identifikovat a základně popsat lokální měny používání v České republice, (b) porovnat zjištění se zásadami zelené sociální práce a komunitní ekonomiky.

Zelená sociální práce

Pokud se komunitní sociální práce v podobě komunitní ekonomiky zaměřuje na dosažení samostatně fungující komunity s co největším zastoupením využívání vlastních zdrojů, přidává k tomuto akcentu zelená sociální práce ještě rozměr ekologický. Obecně usiluje o takové socio-politické změny, které by se projevíly změnami v mocenských strukturách a pomohly by do středu zájmu přidat vedle člověka a jeho práv také ostatní přírodu, její práva a rozvoj (Powers et al., 2018). Podstatným prvkem zelené sociální práce je pak pohled na člověka a přírodu jako vzájemně propojené s tím, že je potřeba podporovat jak „*well-being lidských bytostí*“ tak „*planety Země*“ (Dominelli, 2012: 25). Jinými slovy se do popředí dostávají intervence, které ochraňují přírodu jako takovou – tedy zvířata, rostliny, neživou přírodu (Papadimitriou, 2020).

LETS

Z hlediska výše uvedeného rozdělení by bylo možné lokální / místní měny (Local Exchange and Tradig Schemes, LETS) zařadit nejvíce pod ty přístupy, které akcentují rozvoj (Sherraden, Ninacs, 1998). Principiálně jde o to, že se v určité lokalitě vytvoří alternativní platidlo vůči státnímu, a to je využíváno pro platby za statky a služby, jak by řekli asi ekonomové, tedy pro platby za věci, které potřebuji, či služby, které potřebuji. Nejedná se o směnný obchod v tom smyslu, že nejsou vyměňovány komodity tzv. z ruky do ruky, ale jejich cena je převedena do místní měny, za kterou je prodávána / kupována. Přičemž se k využívání tohoto platidla zpravidla přihlašují lokálně působící jednotlivci, ale i firmy, pokud chtějí (Williams et al., 2001). Tím je zajištěn jeden z předpokladů ekonomického rozměru CED, tedy taková podoba cash flow, která zajistí, že finance budou tzv. „*recyklovány*“ v rámci komunity (Soifer et al., 2014: 11).

Podstatné, kromě podpory komunity – tedy zapojování místních z dané lokality – je také to, že systém nemá primárně vést k výdělku a profitu. Je zpravidla určen jako co nejvíce transparentní v tom slova smyslu, že lze tzv. vidět na účet jak svůj, tak ale i ostatních zapojených. Často se také objevuje podmínka, že se poměr dané LETS k měně státu, ve kterém je realizována, stanovuje na 1:1. Zároveň se zdá, že takto nastavený systém lokálně měny umožňuje aktivní participaci také těch, kteří jsou v dané době nezaměstnaní. V rámci Manchesterského LETS bylo z hlediska profilu zapojených (projekt byl zkoumán v květnu 1995) 44 % zaměstnanců, 13 % OSVČ, a také 43 % nezaměstnaných (Williams, 1996: 1403). Ve vztahu k zelené sociální práci je vhodné poukázat na to, že LETS často vznikají spontánně jako určitý nástroj „*odporu vůči globalizaci*“ s cílem podpořit řešení problémů, které zahrnuje také „*environmentální perspektivu*“. Tato environmentální perspektiva je v LETS přítomna jaksi automaticky, protože lidé do LETS zapojení nemají potřebu devastovat přírodní zdroje, ve kterých sami žijí (Glover, 1999: 75). Samotné ekologické motivy, a to nejen na úrovni

preferovaných hodnot, ale také potřeby prakticky realizovat smysluplné ekologické aktivity, jsou jedním z faktorů, které ovlivňují vstupování do LETS (Caldwell, 2000).

Systémy LETS v ČR

V české republice v současné době existují dle dostupných informací čtyři systémy LETS, o kterých povětšinou není informace na portálu lets.ecn.cz, který podává základní informace a mezinárodní kontakty na různé skupiny LETS (viz Tabulka 1). Bud'SOB vznikla na „podporu lokální soudržnosti“, přičemž se nejedná jen o sdružování společenské, ale také o podporu soběstačnosti z hlediska služeb i statků (potraviny, energie aj.). Lokálním platidlem je 1 SOB, který odpovídá 1 Kč (BUĎSOB, 2016). Lokální měna stále funguje a je provozována na webové stránce lets.budsob.cz. Tu lze ale využívat toliko na pozvání a pro zapojení do systému je potřeba kontaktovat organizaci Bud'Sob. Jedním z principů je skupinou formulován jako „*radost a potěšení z vykonané práce zůstávají na místě, kde vznikly*“. Podpora fungující komunity je i z ostatních bodů zřejmá. Mluví se o spolupráci v místě působnosti, o posilování a růstu vzájemné důvěry, či o spolupráci jako takové (LETS, 2022).

V Brně je stále aktivní skupina založená v listopadu 2010 pod jménem RozLEŤSe. Skupina jasně mluví o snižování „závislosti na české koruně“. Kromě toho vlastní aktivity rámuje jako alternativu vůči komerčnímu trhu práce. Skupina mluví o možnosti využít i takový druh talentu, který se na komerčním trhu práce těžko uplatní. Skupina staví na vzájemné provázanosti, nikoliv ve smyslu nutné znalosti každého z každým, ale s ohledem na to, že „*jsme dost malí na to, abychom každý znali velkou část členů a byla tak zachována důvěra, ale zároveň jsme dost velcí na to, abychom do značné míry uspokojili naše potřeby*“ (RozLEŤSe v Brně, n.d.). LETS vzniklo na základě zahraničních zkušeností v roce 1999 s počátečním zaměřením především na prodej ovoce a zeleniny a poskytování služeb hlídání dětí. V roce 2013 bylo do systému zapojeno 134 členů, z čehož v rámci odkazovaného výzkumu (za cca 2 roky 2011 až 2013) realizovalo nějakou transakci 89 z nich. Přičemž celkový obrat za dané dva roky byl 263 036 BRK – tedy měny RozLEŤSe (Fraňková et al., 2014).

Tab. č. 1: Přehled LETS v ČR

Označení	Základní informace	lokality	Ekologické aktivity
Bud'SOB	Vznikl na podporu lokální soudržnosti a soběstačnosti v roce 2012	České Budějovice	V Manifestu organizace ekologický akcent není přímo zmíněn, ale věnují se oblastem vody, zdraví, energetických zdrojů a pěstování bio-zeleniny. Z webových stránek je znát zájem o ekologické aktivity (např. Vraťte, 2017) V průběhu pandemie COVID-19 podporovali nedodržování vládních nařízení.
RozLEŤSe	Vznik v roce 2010 pro podporu různorodých talentů k činnostem, včetně těch, které by se neuplatnily na trhu práce.	Brno	Ekologie není v základních hodnotách, ale z Facebooku skupiny je zřejmé, že se ekologické tématice základně věnují. Celkově ale formováno spíše jako alternativa k ekonomickému systému.
LETS Vysočina	Funguje od roku 2017 jako podpora propojování lidí v komunitě.	Kraj Vysočina	Založeno na principech propojování lidí, vzájemné inspirace a tmelení lokální komunity. Ekologická témata není primárně zmiňována.
PRALETS	Na webových stránkách nejsou dostupné informace	Praha	O ekologii není referováno. Funguje primárně jako propojování lidí, kteří tráví velkou část svého času v Praze.

Zdroj: vlastní zpracování

LETS Vysočina funguje od roku 2017 a byla založena lidmi z Třeště a jeho okolí. Skupina nefunguje na bázi registrovaného uskupení, nevybírá členské poplatky a na placení provozu se členové domlouvají na bázi dobrovolnosti (Kdo za tím stojí, 2022). Kromě měny DRN (viz dále) jsou realizována také osobní setkání. Skupina vyloženě zmiňuje podporování „vybudování a tmelení lokální komunity, kde se může přirozeně rozvinout základní filozofie života: dávám, přijímám, dělám se a z toho žiji“ (LETS Vysočina, 2022). Společnou měnou v tomto systému LETS jsou DRNy. Jejich hodnota je odvozena od realizované práce, která byla / je potřebná ke vzniku produktu. Každá hodina práce je počítána jako 60 DRNů. Nicméně to neznamená, že by nebylo možné upravovat *nacenění*. Zároveň je ale zdůrazněno, že „pro udržení rovnováhy je potřeba aspoň orientačně znát a ctít hodnotu měny coby ekvivalentu minut odvedené práce“ (Drny jako společná měna, 2022).

V Praze takto funguje systém PRALETS. Služby a produkty jsou nabízeny, poptávány a nakupovány přes systém Cyclo. Byť skupina nedeklaruje nutnost bydlení v komunitě, zde v Praze, sami tvrdí, že systém „nejlépe funguje na místní úrovni“. Měna nese označení Pražec. Každý, kdo se do PRALETS zapojí si v rámci systému vytvoří profil, kde bude také označeno, co zapojený člověk obvykle nabízí a co obvykle poptává. Obdobně jako u Bud'Sob

je možné se do PRALTES přihlásit jen s dopomocí tzv. průvodce, který nového člena obeznámí s fungováním a vytvoří mu profil (O PRALETS, n.d.).

Závěr

Zatímco cíl (a) je naplněn v kapitole 4, je potřeba se ještě vyjádřit k cíli (b). Z veřejně dostupných informací (byť je jasné, že by si téma žádalo další především výzkumné aktivity) je možné říci, že primárně se LETS u nás orientují na podporu propojenosti komunity a podporu využívání místních zdrojů a jejich čerpání v místní lokalitě. Naše LETS jsou tedy více komunitní než zelené. Nicméně především u BudřSOB jsou ekonomické aktivity patrné. Zároveň ale dali podporu (zřejmě s ohledem na svobodu jako hodnotu) aktivitám, které vybízely k možnostem nedodržovat, či obcházet proti-epidemiologická opatření. To je ale v rozporu s aplikací principů zelené sociální práce v průběhu COVID-19, tak jak je popsala Dominelli (2021).

Pokud by tak sociální pracovníci a pracovníci navazovali na českou praxi LETS, pak by spíše tato inspirace vedla k podpoře komunitní sociální práce, resp. k podpoře komunitní ekonomiky. Systém na směnu lokálních měn je zpravidla realizován online otevřeně a zapojit se do něj je relativně snadné. Nicméně zde je potřeba onu relativní snadnost konfrontovat s různými skupinami lidí, které jsou vyloučeny na okraj společnosti a s jejich přístupem ke zdrojům potřebným k zapojení do systémů LETS. V případě, že by měly obsahovat LETS také ekologický rozměr podstatný pro zelenou sociální práci, bylo by potřeba nejdříve v hodnotách vytvářeného LETS zdůraznit ekologický rozměr.

Seznam citované literatury

BUĎSOB (neboli Bud' soběstačný!), 2016. [online]. FSS MUNI / KES MUNI. [cit. 2022-04-05]. Dostupné z: <http://alternativniekonomiky.fss.muni.cz/item/detail/34/>

CALDWELL, Caron et al. Why Do People Join Local Exchange Trading Systems? *International Journal of Community Currency Research*, roč. 4, č. 1, s. 1-15. ISSN 1325-9547.

DHAVALESHWAR, C. U. The Role of Social Worker in Community Development. *International Research Journal of Social Sciences*. 2016, roč. 5, č. 10, s. 61–63. ISSN: 2319-3565.

DOMINELLI, Lena. A green social work perspective on social work during the time of COVID-19. *International Journal of Social Welfare*, roč. 30, s. 7-16. ISSN: 1369-6866.

DOMINELLI, Lena. *Green Social Work*. Cambridge: Polity Press, 2012. ISBN: 074-56-5401-0

Dny jako společná měna, 2022. [online]. LETS Vysočina. [cit. 2022-04-05]. Dostupné z: <https://lets-vysocina.cz/spole%c4%8dn%c3%a1-m%c4%9bna>

FRAŇKOVÁ, Eva et al. Transaction network analysis for studying Local Exchange Trading Systems (LETS): Research potentials and limitations. *Ecological Economics*. 2014, roč. 107, s. 266–275. ISSN: 0921-8009

GLOVER, Dominic. Defending Communities: Local Exchange Trading Systems From an Environmental Perspective. *IDS Bulletin*, 1999, roč. 30, č. 3, s. 75-82. ISSN: 1759-5436.

GUTIÉRREZ, Lorraine A., GANT, Larry. Community Practice in Social Work. *Social Service Review*. 2018, roč. 92, č. 4, s. 617–646. ISSN 1537-5404.

CYHTIL, Oldřich. Důsledky modernizace pro sociální práci. *Sociální práce / Sociálna práca*. 2007, roč. 7, č. 4, s. 64–71. ISSN 1213-6204.

KAPPL, Miroslav. *Konstruktivismus v sociální práci s komunitou*. Hradec Králové: Gaudeamus. 2009. ISBN: 978-80-7041-767-6.

Kdo za tím stojí, 2022. [online]. LETS Vysočina. [cit. 2022-04-05]. Dostupné z: <https://lets-vysocina.cz/kdo-za-t%c3%adm-stoj%c3%ad>

KINKOR, Milan. Komunitní práce. In MATOUŠEK, O. A KOL. *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál, 2003, s. 253–270. ISBN: 80-7178-548-2.

LETS, 2022. [online]. Bud'Sob – Jižní Čechy. [cit. 2022-04-05]. Dostupné z: <https://www.budsob.cz/domains/budsob.cz/index.php/forum/hlavni-102/about-group/features/posledni>

LETS Vysočina, 2022. [online]. LETS Vysočina. [cit. 2022-04-05]. Dostupné z: <https://lets-vysocina.cz/>

LOBAO, Linda, KRAYBILL, David. 2009. Poverty and Local Governments: Economic Development and Community Service Provision in an Era of Decentralization. *Growth and Change*. 2009, roč. 40, č. 3, s. 418–451. ISSN: 1468-2257.

O PRALETS, n.d. [online]. PRALETS. [cit. 2022-04-05]. Dostupné z: <https://pralets.cz/cyclos/do/login#qa>

PAPADIMITIROU, Evripidis. Defining green social work. *Social Cohesion and Development*, 2020, roč. 15, č. 1., s. 139-152. ISSN: 1790-9368

POWERS, Meredith C. F. et al. Green social work for environmental justice: implication for international social workers. In DOMINELLI, L. (ed.). *The Routledge Handbook of Green Social Work*. London: Routledge, 2018, s. 74-83. ISBN: 978-1-138-74079-2

REUTLINGER, Christian Von. Globalisierung, Internationalisierung, Lokalisierung. In KESSEL, F. KRUSE, E., STÖVEAND, S. A THOLE, W. (Eds.). *Soziale Arbeit – Kernthemen und Problemfelder*. Opladen / Toronto: Verlag Barbara Budrich, 2017, s. 138-149. ISBN: 978-3-8385-4347-0.

RozLETSe v Brně, n.d. [online]. RozLETse. [cit. 2022-04-05]. Dostupné z: <https://www.rozletse.cz/index.php/o-nas>

SHERRADEN, Margaret S., NINACS, William A. Introduction: Community Economic Development and Social Work. *Journal of Community Practice*. 1998, roč. 5, č. 1-2, s. 1–9. ISSN: 1070-5422.

SOIFER, Steven et al. *Community Economic Development in Social Work*. New York: Columbia University Press. 2014. ISBN: 978-0-231-13394-4.

SOIFER, Steven. Principles nad Practices of Community Economic Development. In ROBERTS, A. R., GREEN, G. J. (Eds.). *Social Workers' Desk Reference*. Oxford: Oxford University Press, 2002, s. 557–562. ISBN: 978-0-19-544211-2.

ŠŤASTNÁ, Jaroslava. *Když se řekne komunitní práce*. Praha: Karolinum. 2016. ISBN: 978-80-246-3356-5.

Vraťte lidem práva rozhodovat o životním prostředí, 2017. [online]. Bud'SOB. [cit. 2022-08-21]. Dostupné z: <https://www.budsob.cz/domains/budsob.cz/index.php/lidespolkyorganizace/alternativni-penni-systemy/611-vrate-lidem-prava-rozhodovat-o-ivotnim-prostedi>

WILLIAMS, Colin C. Local Exchange and trading systems: a new source of work and credit for the poor and unemploeyd? *Environment and Planning A*. 1996, roč. 28, s. 1395-1415. ISSN: 1472-3409.

WILLIAMS, Colin C. et al. Local Exchange and Trading Schemes (LETS): a tool for community renewal? *Community, Work and Family*. 2001, roč. 4, č. 3, s. 354–361. ISSN: 1366-8809.

Sociální podnik a kontext cirkulární ekonomie

Social Enterprise and the Context of Circular Economy

Ivana Havránková⁸, Jana Levická⁹

Abstrakt

Příspěvek „Sociální podnik a kontext cirkulární ekonomie“ reaguje na prohlubující se potíže a nejistotu z oblasti zaměstnávání znevýhodněných skupin obyvatel. Článek poukazuje na problematiku sociální ekonomiky jako další formy podnikání, která zastává klíčovou úlohu při udržitelném propojení ziskovosti se solidaritou. Zaměstnávání osob ohrožených sociální inkluzí můžeme chápat jako celospolečenský fenomén, který má mezinárodní přesah s dopady v rovině sociální, zdravotní, ekonomické, hospodářské, enviromentální, kulturní a další. Jedná se o bezpochyby důležitý prvek sociální integrace a slouží jako prostředek v boji proti sociálnímu vyloučení. Cílem příspěvku je nastínit problematiku sociálního podniku a úzkou provázanost sociální práce.

Klíčová slova: Sociální podnik. Sociální začleňování. Zaměstnávání osob se zdravotním postižením. Cirkulární ekonomie.

Abstract

The paper "Social enterprise and the context of circular economics" responds to the deepening difficulties and the uncertainty of employing disadvantaged population groups. The article points to the issue of the social economy as another form of entrepreneurship, which plays a key role in sustainably linking profitability to solidarity. We can see the employment of people at risk of social inclusion as a society-wide phenomenon that has an international overlap with impacts in social, health, economic, environmental, cultural and other terms. This is undoubtedly an important element of social integration and serves as a means of combating social exclusion. The aim of the paper is to outline the issue of social enterprise and the close interdependence of social work.

Keywords: Social enterprise. Social inclusion. Employment of persons with disabilities. Circular economy.

⁸ Česká abilympijská asociace, z.s., Pardubice; externí doktorandka/PhD. Student, FSV UCM v Trnave; e-mailová adresa: havraiv@gmail.com

⁹ prof. PhDr. Mgr. Jana Levická, Ph.D., Pracoviště: KSSLaFSV UCM v Trnave a ÚSP FF UHK Hradec Králové.

Úvod

Sociální ekonomiku někteří autoři označují jako třetí sektor hospodářství mezi soukromým a veřejným, tedy část národního hospodářství, kterou tvoří sociální podniky s různou právní formou, které se snaží změnit společnost sociálně i ekonomicky. Sociální ekonomie představuje podle Duškové (2009) odlišný přístup k ekonomii, přestože v současné době nemá vlastní ucelený teoretický systém. Sociální ekonomika může významnou měrou přispívat k začleňování znevýhodněných osob do společnosti (Dohnalová, 2006). Začleňování znevýhodněných osob probíhá například prostřednictvím jejich zaměstnávání, proto je časté označení integrační sociální podnik (sociální podnik typu WISE – Work Integration Social Enterprise), který vytváří nová pracovní místa pro osoby, jež jsou znevýhodněné na trhu práce, a podporuje možnosti jejich profesního uplatnění. Tím přispívá k ekonomické nezávislosti těchto lidí na státu a k sociálnímu začleňování. Z počátku se integrační sociální podniky zaměřovaly na poskytování pracovní terapie zdravotně znevýhodněným osobám, nyní pracují i s dalšími skupinami osob (dlouhodobě nezaměstnané osoby, matky po mateřské dovolené, migranti, osoby se závislostí, propuštěné osoby, lidé bez domova a další). Sociální podniky dosud převažují v českém pojetí sociální ekonomiky a jejích subjektů. Je zapotřebí zmínit, že v současné době na vládní úrovni probíhají diskuse a příprava legislativního ukotvení o sociálním podnikání. Dosud však ČR nedisponuje ucelenou právní kvalifikací pro sociálního podnikání. Na trhu práce se můžeme setkat s různými formami sociálních podniků, s různým právním statutem.

Sociální podnik a udržitelný rozvoj

Chápeme-li udržitelný rozvoj jako způsob rozvoje lidské společnosti, který má za cíl soulad společenský, hospodářský se zachováním životního prostředí, pak bychom mohli tento balanc etablovat do stanovení a naplnění cílů, principů u sociálních podniků.

Tab. č. 1: Sociální ekonomika v třísektorovém pohledu na ekonomiku

VEŘEJNÝ SEKTOR	TŘETÍ SEKTOR	TRŽNÍ SEKTOR
Stát	Sociální ekonomika	Trh
	Občanský sektor	
	Neziskový sektor	

Zdroj: Dohnalová, 2022, převzato.

Ministerstvo životního prostředí ČR (2022) uvádí, že udržitelný rozvoj je postaven na sociálním, ekonomickém a environmentálním pilíři, jimž by měl být věnován stejný podíl. V současné době se chybně spojuje udržitelný rozvoji pouze s environmentálním pilířem. Zároveň jak environmentální, tak sociální pilíř bohužel dosud zůstávají upozaděny vzhledem k hospodářskému rozvoji.

Obr. č. 1: Model udržitelného rozvoje

Zdroj: Ministerstvo životního prostředí, 2022

Mezi hlavní cíle udržitelného rozvoje patří zachování životního prostředí budoucím generacím, v co nejméně pozměněné podobě, z hospodářského hlediska je hlavní snahou vytvářet svět bez spotřeby, tedy vytvářet čím dál kvalitnější produkty, které umožní trvalou udržitelnost a v sociální oblasti jde o podporu komunitního života a tvořit sociální stát směřující k sociálnímu welfare (MŽP, 2022). Například podle Preclíka (2022) rozlišujeme tři základní pilíře udržitelného rozvoje: environmentální, ekonomický a sociální. Ve shodě s tímto vymezením jsou definovány základní dimenze a roviny pro fungování sociálních podniků v ČR. Dle Tessea (2022) rozlišujeme základní definiční vymezení sociálních podniků, a to dodržení principů pro oblast sociální, ekonomickou, environmentální.

Borzaga a Tortia (2007) ztotožňují sociální ekonomiku s třetím sektorem, když tvrdí, že pojem sociální ekonomika je ve své podstatě synonymum pro třetí sektor, nebo občanský sektor. Navzdory jejímu nespornému místu v třetím sektoru a jejímu významu pro rozvoj občanské společnosti, zastáváme názor, že tento termín nemůžeme chápat jako synonymum k slovnímu spojení třetí sektor.

České sociální podnikání (2022) definuje základní principy a definice sociálního a integračního sociálního podniku. V sociálním podnikání jde o podnikatelské aktivity prospívající společnosti a životnímu prostředí. Tato forma podnikání sehrává významnou roli v místním rozvoji a často vytváří pracovní příležitosti pro osoby se zdravotním, sociálním nebo kulturním znevýhodněním. Zisk je z větší části použit pro další rozvoj sociálního podniku. Pro sociální podnik je stejně důležité dosahování zisku i zvýšení veřejného prospěchu.

Sociální ekonomika je pojímána jako souhrn aktivit uskutečňovaných subjekty sociální ekonomiky, jejichž cílem je zvýšit zaměstnanost v místních podmínkách anebo uspokojit další

potřeby a cíle komunity v oblasti ekonomického, sociálního, kulturního a environmentálního rozvoje. Subjekty sociální ekonomiky jsou sociální podniky, podpůrné finanční, poradenské a vzdělávací instituce pro sociální podnikání a nestátní neziskové organizace, které vykonávají ekonomické aktivity za účelem pracovního uplatnění svých klientů nebo pro dofinancování svého poslání. Subjekty sociální ekonomiky sdílí společné rysy, kterými jsou naplňování veřejně prospěšného cíle, demokratické rozhodování, podpora iniciativy občanů, nezávislost na veřejných či soukromých institucích, jiný způsob zacházení se ziskem, zohledňování environmentálních aspektů, uspokojování přednostně místních potřeb a využívání místních zdrojů.

Tab. č. 2: Definiční vymezení pojmů sociální podnik, integrační sociální podnik

Sociální podnik	Sociálním podnikem se rozumí „subjekt sociálního podnikání“, tj. právnická osoba založená dle soukromého práva nebo její součást nebo fyzická osoba, které splňují principy sociálního podniku. Sociální podnik naplňuje veřejně prospěšný cíl, který je formulován v zakládacích dokumentech. Vzniká a rozvíjí se na konceptu tzv. trojího prospěchu: ekonomického, sociálního a environmentálního.
Integrační sociální podnik	Integračním sociálním podnikem se rozumí „subjekt sociálního podnikání“, tj. právnická osoba založená dle soukromého práva nebo fyzická osoba, které splňují principy integračního sociálního podniku. Integrační sociální podnik naplňuje veřejně prospěšný cíl, kterým je zaměstnávání a sociální začleňování osob znevýhodněných na trhu práce, a tento cíl je formulován v zakládacích dokumentech. Vzniká a rozvíjí se na konceptu tzv. trojího prospěchu: ekonomického, sociálního a environmentálního.

Zdroj: České sociální podnikání, 2022

Cirkulární ekonomika (také v literatuře označována za oběhové hospodářství) je koncept, který je integrální součástí udržitelného rozvoje. Zabývá se způsoby, jak zvyšovat kvalitu životního prostředí a lidského života pomocí zvyšování efektivity produkce. Klíčové je, aby používané materiály byly navzájem odděleny do dvou nezávisle cirkulujících okruhů, jež se řídí rozdílnou logikou.

Obr. č. 2: Model lineární a cirkulární ekonomiky

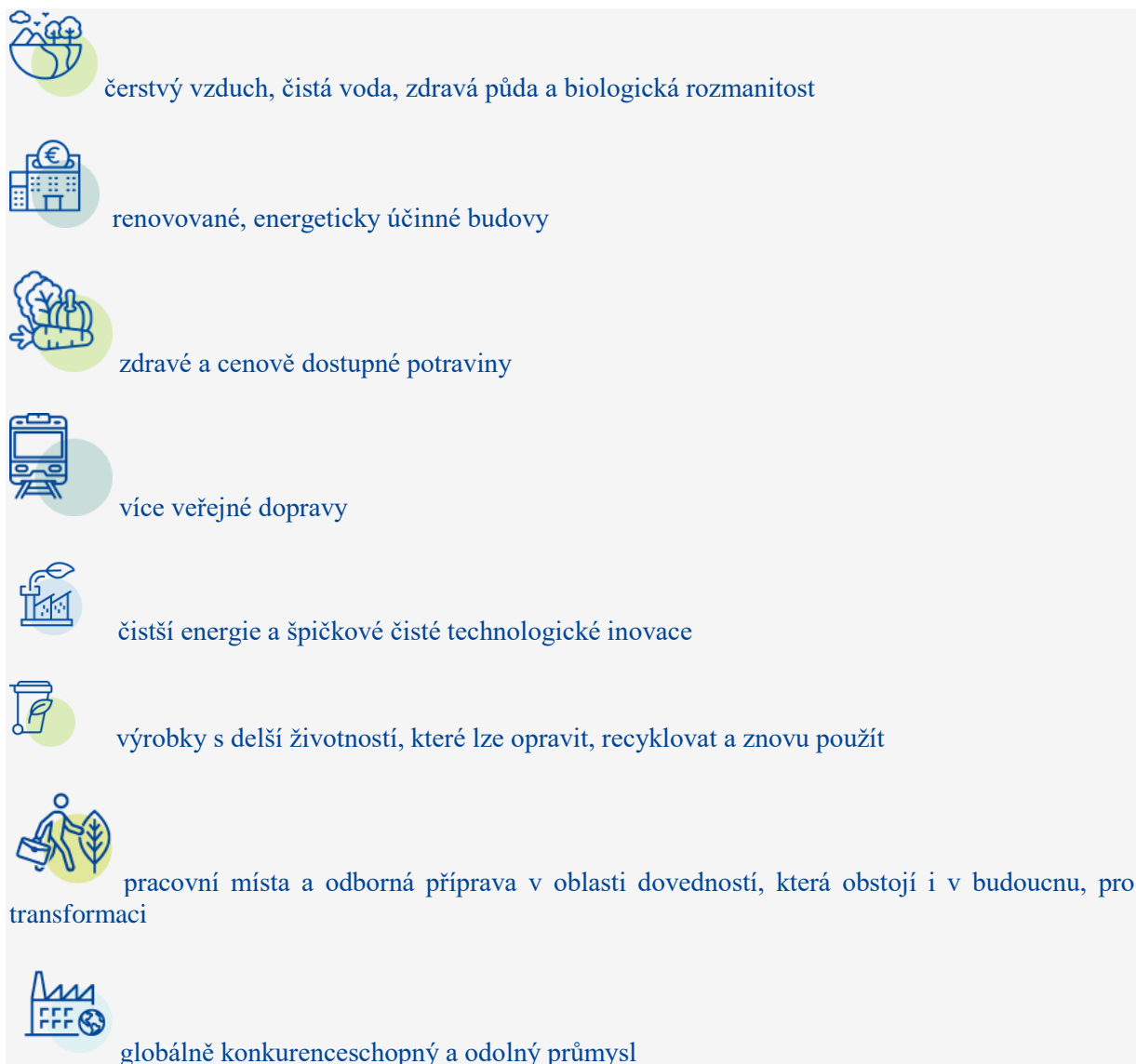
Zdroj: Weetman, 2016, převzato.

V popředí zájmu EU je politika pro udržitelný růst a oběhové hospodářství. Evropská komise přijala nový akční plán pro oběhové hospodářství (CEAP), (2022). Jedná se o jeden z hlavních stavebních kamenů „Zelené dohody pro Evropu“ (2022), nové evropské agendy pro udržitelný růst. Přechod EU na oběhové hospodářství předpokládá snížení tlaku na přírodní zdroje, vytvoření udržitelného růstu, a stabilitu pracovních míst. Je to také předpoklad pro dosažení cíle EU v oblasti klimatické neutrality do roku 2050. Nový akční plán určuje iniciativy v průběhu celého životního cyklu výrobků. Zaměřuje se na to, jak jsou výrobky navrhovány, podporuje procesy oběhového hospodářství, podporuje udržitelnou spotřebu a jeho cílem je zajistit, aby se předcházelo vzniku odpadů a aby byly použité zdroje v hospodářství EU uchovávány co nejdéle.

Mezi definované cíle v rámci akčního plánu v oběhovém hospodářství, na které budou zaměřena dílčí opatření, přináleží:

- učinit z udržitelných výrobků normu v EU,
- posílit postavení spotřebitelů a veřejných zadavatelů,
- zaměřit se na odvětví, která využívají nejvíce zdrojů a v nichž je potenciál pro oběhovost, např. elektronika, baterie a vozidla, obaly, plasty, textil, stavebnictví a budovy, potraviny, voda a živiny,
- zajistit méně odpadu,
- zajistit, aby oběhovost fungovala pro lidi, regiony a města,
- stát v čele celosvětového úsilí v oblasti oběhového hospodářství (European Commission, 2022).

Politika a výhody zelené dohody je zaměřena na zlepšení blahobytu a zdraví občanů a budoucích generací tím, že poskytne:

Obr. č. 3: *Politika a výhody zelené dohody*

Zdroj: A European Green Deal | European Commission (europa.eu), 2022, převzato.

Legislativní rámec ve vztahu k cirkulární ekonomii v ČR a EU

Novela zákona č. 134/2016 Sb., platná od 1. 1. 2021 specifikující zadávání veřejných zakázek, byla přijata v rámci změny a novém přijetí zákona o odpadech a zákona o výrobcích s ukončenou životností (tzv. „odpadový balíček“). Tato novela zařazuje mezi základní zásady zadávání veřejných zakázek **princip sociálně a environmentálně odpovědného zadávání a inovací**. Do § 6 byl zapracován nový odstavec 4, který stanoví: „Zadavatel je při postupu podle tohoto zákona, a to při vytváření zadávacích podmínek, hodnocení nabídek a výběru dodavatele, povinen za předpokladu, že to bude vzhledem k povaze a smyslu zakázky

možné, dodržovat zásady sociálně odpovědného zadávání, environmentálně odpovědného zadávání a inovací. Svůj postup je zadavatel povinen řádně odůvodnit“ (zákon č. 134/2016 Sb., o zadávání veřejných zakázek).

Dále také Usnesení vlády č. 531 ze dne 24. července 2017 o pravidlech uplatňování odpovědného přístupu při zadávání veřejných zakázek a nákupech státní správy a samosprávy. Pravidla pro uplatňování odpovědného přístupu při zadávání veřejných zakázek a nákupech státní správy a samosprávy, část III materiálu čj. 781/17, schválená vládou na základě návrhu Ministerstva práce a sociálních věcí a Ministerstva životního prostředí.

V rámci evropského práva se jedná například o Směrnice Evropského parlamentu a Rady 2014/24/EU ze dne 26. února 2014 o zadávání veřejných zakázek a o zrušení směrnice 2004/18/ES.

Závěr

Nabídka a poptávka na trhu práce v oblasti zaměstnávání osob s hendikepem, osob s různým typem snížené schopnosti a dovednosti, ohrožených skupin obyvatel (např. osoby starší 55 let, matky po mateřské dovolené, osoby bez přístřeší, osoby propuštěné z výkonu trestu, mladistvé osoby propuštěné z ústavní výchovy, ochranné výchovy, osoby dlouhodobě nezaměstnané) vyžaduje velmi individuální přístup a zvláštní ochranu v systému sociálního zabezpečení. Volný trh práce může být pro tyto skupiny osob složitě dosažitelný. Pokud znevýhodněná osoba, tedy v kontextu např. zdravotního hendikepu získá možnost práce na otevřeném trhu práce, v praxi se pak ukazují určité potíže. Náročnost se promítá například do nerovnoměrného přístupu z hlediska požadavku na výkon práce, kvality práce, problémů v komunikaci a porozumění, v týmovém nastavení zaměstnanců atd...

Z hlediska dílčích sektorů národního hospodářství v každém demokratickém státě je třeba iniciovat, sledovat a uplatňovat základní pravidla a principy pro zaměstnávání osob, které jsou ohroženy na otevřeném trhu práce.

Celospolečenské vnímání statusu práce, zaměstnávání osob je v popředí sociálních politik jednak na úrovni národní, konkrétních států a zemí, též v rámci Evropské unie i na mezinárodním poli. V rámci právního řádu, vládních politik států, komunitárního práva, mezinárodních smluv a paktů je garantován základní princip o rovném zacházení, rovném přístupu, zákazu diskriminace. V ČR je v současné době velmi rozdílná situace a postavení subjektů sociálních podniků, jejich zaměření, právní formě a financování. Sociální podnikání v ČR nemůže kvalitně fungovat bez jednoznačného právního vymezení, které dosud absentuje. S jistotou můžeme konstatovat, že sociální podnikání je z pohledu politiky zaměstnanosti, sociálního zabezpečení velmi významným institutem s žádoucí podporou i směrem do budoucna.

Afilie

Projekt APVV-20-0094 Environmentálna spravodlivosť v kontexte sociálnej práce.

Seznam citované literatury

BORZAGA, C., TORTIA, E. 2007. Social Economy Organisations in the Theory of the Firm. In: Noya, A., Clarence, E. (eds.). *The Social Economy. Building Inclusive Economies*. Paris: OECD, pp. 23-60.

České sociální podnikání. 2022. [online]. [cit. 2022-09-01]. Dostupné z: České sociální podnikání – Principy a definice (ceske-socialni-podnikani.cz)

Česká republika 2030. 2022. Udržitelná ČR 2030. European Commission [online]. [cit. 2022-09-04]. Dostupné z: Akční plán pro oběhové hospodářství (europa.eu)

European Green Deal. 2022. [online]. [cit. 2022-09-04]. Dostupné z: A European Green Deal | European Commission (europa.eu)

DOHNALOVÁ, M. 2022. Základní pojmy Studií občanské společnosti: Sociální ekonomika [online]. Dostupné z: <https://ksos.fhs.cuni.cz/KOS-222.html>

DUGGER W. R. 1997, Social Economics: One Perspective, In: *Review of Social Economy*, Vol. 35, No. 3., pp. 299–310, ISSN 0034-6764.

DUŠKOVÁ, J. 2009, Současná sociální ekonomie a její zdroje, Contemporary Social Economics and Its Origins, Disertační práce, Ekonomicko-správní fakulta MU, Brno.

Ministerstvo životního prostředí ČR. 2022. Udržitelný rozvoj [online]. [cit. 2022-09-03]. Dostupné z: Udržitelný rozvoj – Ministerstvo životního prostředí (mzp.cz)

PRECLÍK, V. 2002, Průmyslová logistika, monografie, Nakladatelství ČVUT v Praze, ISBN 80-01-03449-6.

Směrnice Evropského parlamentu a Rady 2014/24/EU ze dne 26. února 2014 o zadávání veřejných zakázek a o zrušení směrnice 2004/18/ES.

Výroční zpráva za rok 2021. 2022. Česká abilympijská asociace, z.s. [online]. [cit. 2022-08-29]. Dostupné z: www.centrumkosatec.cz

TESSEA. 2022. Tématická síť pro sociální politiku [online]. [cit. 2022-06-02]. Dostupné z: Definice TESSEA | TESSEA

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách.

Zákon č. 134/2016 Sb., o zadávání veřejných zakázek.

Povaha a kvalita komunitních pobytových sociálních služeb pro osoby s mentálním postižením v České republice v kontextu zahraničního srovnání

Nature and quality of community based services for people with intellectual disabilities in the Czech Republic in the international context

Šárka Káňová¹⁰, Karel Řezáč¹¹ Kristýna Janyšková¹²

Abstrakt

Příspěvek prezentuje data získaná v rámci výzkumného projektu GAČR „Zjišťování dostupnosti, povahy a kvality komunitních pobytových služeb pro osoby s mentálním postižením v České republice“. Data, která byla shromážděna na vzorku 49 domácností a celkem 199 osob, nastiňují povahu a kvalitu komunitního bydlení osob s mentálním postižením v České republice v kontextu přístupu aktivní podpory. Interpretace těchto dat přináší poznatky o stavu těchto služeb v České republice ve srovnání s komparativními vzorky výzkumů s totožnou metodologií z Austrálie a Velké Británie.

Klíčová slova: Mentální postižení. Komunitní pobytové služby. Aktivní podpora. Deinstitutionalizace.

Abstract

This paper proposes data obtained during the GAČR research project "Researching the availability, nature, and quality of community based services for people with intellectual disabilities in the Czech Republic". The data collected from a sample of 49 households and 199 people shows the nature and quality of community living for people with intellectual disabilities in the Czech Republic in the context of the active support approach. The interpretation provides insights into the conditions of the services compared to research samples with the same methodology from Australia and the UK.

Keywords: Intellectual disabilities. Community living. Active support. Deinstitutionalisation.

¹⁰ Oddělení speciální a inkluzivní pedagogiky, FPE, ZČU; e-mailová adresa: kanova@kpg.zcu.cz

¹¹ Oddělení speciální a inkluzivní pedagogiky, FPE, ZČU; e-mailová adresa: rezack@kpg.zcu.cz

¹² Oddělení speciální a inkluzivní pedagogiky, FPE, ZČU; e-mailová adresa: janyškov@kpg.zcu.cz

Úvod

Právo osob se zdravotním postižením žít svůj život jako plnohodnotní občané v komunitě je obecně akceptováno již několik desetiletí, avšak legislativní ukotvení v mezinárodním právu získalo až v roce 2006, a to prostřednictvím článku 19 Úmluvy OSN o právech osob se zdravotním postižením. Toto oficiální stanovisko signatáře zavazuje nejen k dodržování, ale také ověřování a poskytování důkazů o tom, že závazky vyplývající z výše zmíněné úmluvy jsou dodržovány. Doposud však ve většině zemí chybí implementace systému, který by shromažďoval data o dodržování úmluvy v bodě týkajícího se práva na zapojení do komunity (Šiška a kol., 2018; Crowther, 2019; Šiška, Beadle-Brown, 2020). Přestože zapojení do komunity pochopitelně není jediným aspektem zajišťujícím plnohodnotný a aktivní občanský život, jedná se o nepostradatelnou součást procesu sociálního začlenění do okolního prostředí.

Řada výzkumných poznatků (Beadle-Brown, Šiška, 2011; Mansell, Ericsson, 1996) poukazuje na to, že stávající podoba péče o osoby s postižením byla před 30 lety nejen v bývalém Československu, ale i v dalších středoevropských zemích, založena, zejména na principu institucionální péče. Často odlehlá a mimo města a obce izolovaná zařízení byla většinou zaměřena na péči o lidi s určitým typem postižení (ústavy pro osoby s mentálním postižením, s fyzickým postižením, postižením zraku apod.). V těchto zařízeních obvykle lidé strávili celý život, sdíleli pokoje s dalšími uživateli a jejich věkové skupiny byly smíšené. Tato z dnešního pohledu neblahá tradice bohužel vytvořila podmínky pro to, že i v dnešní moderní společnosti žije v ČR stále většina osob s mentálním postižením pobytových službách institucionální povahy, které nesplňují parametry komunitního života (Káňová, Řezáč, Janyšková, 2021).

Projekt **ROBIN** (*Zjišťování dostupnosti, povahy a kvality komunitních pobytových služeb pro osoby s mentálním postižením v ČR*)¹³ reaguje na výše zmíněný nepříznivý stav absence poznatků možností komunitního života pro osoby s mentálním postižením a ve spolupráci s výzkumnými týmy z dalších zemích přináší empirická data o stavu těchto služeb. Cílem tohoto příspěvku je prezentovat získaná data tohoto projektu a publikovat současný stav povahy a kvality komunitních pobytových služeb pro osoby s mentálním postižením v kontextu obdobných dat ze zahraničních studií.

Metodologie výzkumu

Výzkumný projekt ROBIN je realizován ve třech etapách probíhající v rozsahu let 2020 až 2023. Postupně je zkoumána oblast dostupnosti, povahy a kvality pobytových sociálních služeb pro lidi s mentálním postižením. Každá z těchto oblastí představuje dílčí výzkumné zjištění a je realizována specifickým výzkumným přístupem. Výzkum tak kombinuje kvalitativní i kvantitativní výzkumnou strategii, více výzkumných souborů a specifických metod zjišťování informací a tvorby dat.

¹³ *Researching the availability, nature and quality of community based services for people with intellectual disabilities in the Czech Republic.*

Dostupnost

V první fázi mapující dostupnost komunitního bydlení byla vytvořena databáze všech poskytovatelů sociálních služeb spojených s bydlením, tj. chráněného bydlení, domovů pro osoby s postižením, domovů se zvláštním režimem a služeb podpory samostatného bydlení ve třech reprezentativních krajích ČR s odlišnými socioekonomickými podmínkami a různou mírou zapojení do procesu deinstitucionalizace pobytových sociálních služeb pro osoby s postižením. Jednalo se o Středočeský, Plzeňský a Karlovarský kraj. Na základě veřejně dostupných informací jsme vytvořili seznam všech poskytovatelů námi zkoumaných sociálních služeb. Z tohoto vzorku jsme následně vyčlenili ty služby, které prokazatelně neposkytovaly služby osobám s mentálním postižením.¹⁴

Další část mapování dostupnosti služeb byla uskutečněna prostřednictvím telefonických a online rozhovorů. Výzkumný soubor pro tuto fázi projektu tvořilo celkem 61 poskytovatelů, přičemž dalších 7 poskytovatelů pobytových služeb ústavního typu nesouhlasilo s realizací rozhovoru. Na základě provedených rozhovorů byla shromážděna například data o kapacitách služeb, počtu uživatelů, přístupu k chování obtížnému na péči, zapojení do procesu transformace sociálních služeb apod. Pro účely dalších fází projektu byly poskytovatelé provozující domácnosti splňující hlavní kritéria komunitního života (méně než 10 uživatelů na domácnost) dotazováni na podrobnější informace o nastavení služby a v případě souhlasu se zapojením do projektu s nimi byl realizován podrobný rozhovor mapující složení uživatelů, personální obsazení a chod služby.

Výzkumná zjištění této fáze prokázala například nízkou dostupnost pobytových sociálních služeb pro osoby s poruchou autistického spektra či markantní rozdíly napříč jednotlivými službami z hlediska plnění atributů komunitního bydlení. Výsledná zjištění této fáze byla již dříve publikována (Káňová, Řezáč, Janyšková, 2021) a proto nejsou v tomto příspěvku detailněji interpretována.

Povaha

Do druhé fáze projektu postoupilo celkem 49 domácností. Všechny tyto domácnosti jsme osobně navštívili a realizovali rozhovor s jejich vedoucím (vedoucím domácnosti), minimálně jedním pracovníkem přímé péče a pokud to bylo možné též s jedním uživatelem dané služby. Všem pracovníkům domácností byly již před samotnou výzkumnou návštěvou předány dotazníky mapující zkušenosti a jejich spokojenost s prací, kterou vykonávají a mapující celkovou, kulturu služeb (Beadle-Brown, Gifford, Mansell, 2003) a také postoje pracovníků (Henry a kol., 1996). Za asistence klíčových pracovníků byly vyplněny rovněž dotazníky mapující potřeby všech uživatelů (Baker, Taylor-Roberts, Jones, 2016), kteří s vyplněním dotazníku dali svolení. Dotazníků pro pracovníky domácností se podařilo nashromáždit 162 a dotazníků pro uživatele služeb celkem 199.

Při každé návštěvě bylo uskutečněno také 120 minut trvající pozorování výzkumným pracovníkem. Pozorováním byla shromažďována data dle standardizované škály Zapojování do smysluplných činností a vztahů¹⁵ (EMACR – Engagement in meaningful activities and relationships) mapující poměr a frekvenci výskytu smysluplných každodenních činností vykonávaných uživateli při běžném fungování v domácnosti. Dále byla na základě

¹⁴ Některé služby uvádějí v údajích Registru sociálních služeb jako cílovou skupinu obecně označení „osoby se zdravotním postižením“, ačkoliv poskytují služby pouze lidem s určitým typem zdravotního postižení.

¹⁵ Engagement in meaningful activities and relationships.

pozorování u každého uživatele hodnocena tzv. Aktivní podpora¹⁶ (ASM – Active support measure). I v tomto případě se jednalo o standardizovanou výzkumnou škálu dle Mansella a Elliotta (1996) sestavenou pro měření pestrého spektra aspektů komunitního života.

Kvalita

V současné době probíhá třetí fáze projektu ROBIN zaměřující se na kvalitu pobytových sociálních služeb pro osoby s postižením. Jedná se o randomizovanou studii hodnocení kvality u vzorku 16 domácností splňující kritéria komunitního bydlení. Na přelomu kalendářního roku 2021 / 2022 proběhlo kurz pro střední a vyšší management organizací sociálních služeb provozujících prvních 8 domácností (tzv. tréninková skupina) v implementaci přístupu aktivní podpory osob s mentálním postižením. Pracovníci uvedených domácností včetně jejich vedoucích se dále v měsících 02 – 03/2022 zúčastnili uceleného „výcviku založeného na teoretické a praktické části implementace přístupu Aktivní podpory“¹⁷ přímo v prostředí domácnosti. Zvlášť proběhl „výcvik organizací vytipovaných tzv. metodiků pro zavádění přístupu aktivní podpory“¹⁸ (Mansell, Beadle-Brown, 2012). Nyní, po uskutečněním výcviku probíhají v domácnostech tréninkové skupiny opětovné (interim) výzkumné návštěvy a na přelomu roku 2022/2023 uskuteční výzkumný tým finální opětovné výzkumné návštěvy ve všech 16 domácnostech, tj. včetně druhých 8 domácností z kontrolní skupiny, spojené s hodnocením dopadu implementace přístupu aktivní podpory na chování pracovníků, kulturu pracovišť a potřeby uživatelů služeb. Po provedení této evaluace dopadů zmíněný výcvik v přístupu Aktivní podpory poskytnut zástupcům druhé (kontrolní) skupiny zbylých 8 domácností, jejichž pracovníci výcvik neabsolvoval z důvodu zajištění možnosti komparace jeho efektu.

Interpretace povahy služeb v České republice

V rámci zkoumaného Středočeského, Plzeňského a Karlovarského kraje působí celkem 125 poskytovatelů, kteří poskytují pobytové sociální služby osobám se zdravotním postižením. Z tohoto počtu pak 61 poskytovatelů přijímá uživatele s postižením mentálním. Pokud ovšem zohledníme kritérium komunitního bydlení, nalezneme takových služeb v těchto krajích jen 32. V tomto směru je nutné podotknout, že přestože se jedná o přibližně polovinu všech pobytových služeb pro lidi s mentálním postižením, jedna z nejdůležitějších charakteristik komunitního bydlení, tedy počet osob v domácnosti, se do těchto počtů nepromítá. Po přepočítání na počet uživatelů je počet osob žijící ve velkokapacitních zařízeních ústavního typu stále obrovský a převyšuje počty osob, které mají možnost (štěstí) využívat služby komunitního typu, která v důsledku toho nesplňuje tato kritéria.

Výše zmíněných 49 domácností, se kterými byla navázána užší spolupráce na výzkumném projektu, je provozováno 21 poskytovateli sociálních služeb. V 11 případech je poskytovatelem nevládní nezisková organizace, a 10 z nich je příspěvkovou organizací zřízenou krajem, samosprávou nebo ministerstvem práce a sociálních věcí. V tomto užším vzorku bylo celkem 5 poskytovatelů, kteří v minulosti prošli národním programem Transformace pobytových sociálních služeb za finančního přispění Evropského sociálního fondu a 3 z nich ukončili svoji činnost ve svém původním sídle a jsou nyní rozprostřeni v obcích regionu, 2 další poskytovatelé aktuálně procesem deinstitucionalizace prochází.

¹⁶ Active Support Measure.

¹⁷ Active Support training.

¹⁸ Practice Leadership training.

Z výše uvedeného je patrné, že transformační snahy o změnu mají pozitivní přímý dopad z hlediska posilování komunitního bydlení.

Ze 49 domácností účastnících se této fáze výzkumu byla většina (29 jednotek) umístěna ve středně velkých obcích, respektive menších městech. 2 domácnosti jsou situovány ve velkém regionálním městě a 16 z nich v malých obcích (vesnicích). Všechny tyto domácnosti mají k dispozici základní infrastrukturu (dostupné služby, hromadnou dopravu, obchody apod.). Jako pozitivní zjištění hodnotíme, že většina z těchto služeb splňuje kapacitu maximálního počtu 6 uživatelů, oproti původně plánovanému počtu 10 uživatelů.

Interpretace kvality služeb v zahraničním kontextu

Protože jsme v projektu využili standardizované a v zahraničí ověřené metody zkoumání, můžeme nyní tato data vzájemně komparovat s těmi, která již byla nashromážděna v dřívějších výzkumech nebo s těmi, která budou na stejném principu nashromážděna v budoucnu. Díky tomu jsme naše data porovnali s obdobnými studii provedenými v Austrálii (Mansell, Beadle-Brown, Bigby, 2013) a Velké Británii (Beadle-Brown a kol., 2015; Baker a kol., 2020).

Tab. Č. 1: Kvalita stráveného času dle provedených pozorování

Pozorovaná měření	Česká republika (Káňová a kol., 2022)	Velká Británie (Beadle-Brown a kol, 2015)	Austrálie (Mansell a kol, 2013)
Zkoumané domácnosti	49	35	41
Zúčastněné osoby	199	110	146
Skóre adaptivního chování	191 (24 až 291)	113 (27 až 248)	141 (22 až 263)
Skóre adaptivního chování chov. (<151)	20 %	73 %	<i>neměřeno</i>
Lidé s mentálním a s tělesným postižením	19 %	53 %	37 %
Osoby nekomunikující verbálně	4 %	60 %	<i>neměřeno</i>
Míra zapojení	68 % (0 až 100)	44 % (0 až 95)	46 % (0 až 100)
Míra zapojení do jednoduchých činností	18 % (0 až 79)	6,6 % (0 až 75)	<i>neměřeno</i>
Míra zapojení do komplexních činností	9 % (0 až 73)	1,6 % (0 až 36)	<i>neměřeno</i>
Index participace	52 % (0 až 100)	35 % (0 až 100)	<i>neměřeno</i>
Index zapojení do komunity	33 % (0 až 86)	48 % (19 až 81)	<i>neměřeno</i>
Podpora rozhodování	38 % (0 až 100)	53 % (1 až 100)	<i>neměřeno</i>
Čas získané podpory / asistence	8 % (0 až 80)	6,3 % (0 až 69)	5 %
Čas bneobdržené podpory /nedělo se nic	43 %	45 %	52 %
Čas s podporou (<14 %)	20 %	15 %	9 %
Sskóre Aktivní podpory (ASM)	59 % (0 až 97)	58 % (8 až 92)	59 % (5 až 29)

Zdroj: vlastní zpracování, 2022

Tabulka č. 1 prezentuje srovnání dat z hlediska velikosti výzkumných vzorků, charakteristiky uživatelů služeb či úrovně adaptivního chování uživatelů služeb a s tím spojené potřebné míry podpory při provádění běžných denních činností. Všechny 3 studie přináší poznatky z obdobně rozsáhlého souboru domácností a obdobně velkého počtu uživatelů služeb. Nicméně lze u nich spatřit vcelku zásadní rozdíl například v oblasti výskytu skóre adaptivního chování. JU vzorku z Velké Británie je více než trojnásobný výskyt osob s nižší mírou adaptivního chování (tedy lidé s komplexnějšími potřebami a vyšší podporou), o 34 % vyšší výskyt osob s přidruženým tělesným postižením a zcela markantní rozdíl v podobě o 56 % vyššího výskytu uživatelů nekomunikujících verbálně.

Uživatelé z ČR oproti uživatelům za zahraničí disponují daleko vyšší mírou účasti na běžných každodenních aktivitách. Přestože průměrný čas zapojení uživatelů služeb v ČR je skutečně o třetinu větší než v jiných zemích, pokud se konkrétně zaměříme na procentuální skóre indexu zapojení do komunity či úroveň škály zaměřené na samostatné rozhodování uvidíme, že v těchto aspektech života osoby s mentálním postižením v komunitních pobytových službách v ČR výrazně strádají. Můžeme tedy konstatovat, že ačkoliv jsou v ČR z hlediska schopností uživatelů lepší výchozí předpoklady pro podporu samostatného rozhodování a zapojení do komunity, k těmto činnostem nedochází tak často, jako v případě Velké Británie. Naopak míra participace, respektive zapojování uživatelů je v českém kontextu (patrně i v důsledku přítomnosti uživatelů s méně komplexnějšími potřebami, resp. lehčím stupněm mentálního postižení) vyšší než v zahraničí.

Napříč všemi zkoumanými zeměmi je velmi vysoká variabilita složení klientu, proto jsme prakticky ve všech zkoumaných zemích zaznamenali velmi vysoký rozptyl. K tomu musíme podotknout, že v průběhu našich pozorování bylo sledováno 47 % osob, které v průběhu naší návštěvy neprožili jiný kontakt (sociální, zapojení do domácích prací, zábavy apod.), než asistence. Úroveň účasti do života v komunitě se mezi poskytovateli služeb liší od 0 % do 86 %, často v závislosti na tom, jak jsou pracovníci v přímé péči a vedoucí domácností a metodici sociálních služeb schopni zapojit místní komunitu.

Můžeme si též všimnout, že z hlediska času, po který při pozorování uživatelé přijímaly podporu ze strany pracovníků, jsou data ze všech porovnávaných výzkumů přibližně shodná, podobně jako celková naměřená úroveň ASM, která je napříč všemi zkoumanými zeměmi téměř identická.

Závěr

Výsledky našeho dosavadního výzkumného badání poukazují na to, že ačkoliv je řada služeb personálně podhodnocena, často se lze setkat s přemírou podpory, která vede k nižší míře zapojování uživatelů do procesu rozhodování a k nižší účasti na komunitní životě v okolí domácnosti. Ačkoliv jsou uživatelé často aktivní, při aktivitách jim vždy není poskytován dostatečný prostor či dostatečně odstupňovaná asistence pro to, aby pro uživatele bylo možné je využívat k vlastnímu rozvoji zejména z hlediska samostatnosti. Lidé v dobře personálně zajištěných komunitních pobytových službách by tedy potenciálně mohli žít nezávislejší a samostatnější život.

Přestože kvalita komunitních služeb pro osoby s mentálním postižením v ČR dosahuje v některých ohledech kvality obdobných služeb v zahraničí, je třeba neopomíjet skutečnost, že na skutečné a plnohodnotné komunitní bydlení dosahuje u nás jen část osob s mentálním postižením. Většina z těchto lidí se bohužel stále nachází ve velkokapacitních institucionálních zařízeních, která navzdory transformačnímu úsilí stále bohužel tvoří převažující formu pobytových sociálních služeb. Z toho je možné usuzovat na nekonzistentní

přístup zřizovatelů služeb či veřejné správy při podpoře pobytových služeb. Ze šetření vyplynulo, že veřejné správa poskytuje podporu či podporuje rozvoj komunitních služeb a paralelně rekonstruuje či nechá stavět nová velkokapacitní zařízení, případně malokapacitní, ale tzv. sdružená v podobě několika domácností spojených chodbami či se sdílenou zahradou.

Za nedostačující faktor současné podoby komunitního bydlení považujeme i zjištěnou skutečnost, že pouze velmi málo komunitních služeb podporuje osoby s vážnějším postižením, respektive komplexnějšími potřebami. Tento stav přináší negativní důsledky pro celý proces deinstitucionalizace, který by měl směřovat k zajištění dostupnosti plnohodnotného a kvalitního komunitního bydlení pro všechny bez ohledu na podobná specifika.

Předpokladem pro zvýšení kvality služeb, větší zapojení uživatelů do komunity a následně i větší možnosti rozvoje osob (zejména těch s těžším) mentálním postižením, je pravděpodobně nezbytné, specifické a systematické proškolení pracovníků přímé péče i vedení a managementu služeb. Závěrečná očekávání od projektu ROBIN se i proto nyní upínají k poslední fázi výzkumu, která ověří efektivitu námi doporučeného rozšíření odborných kompetencí personálu prostřednictvím „*Výcviku metodiků*“ a „*Výcviku pracovníků v přístupu aktivní podpory*“. I kromě toho jsme si ovšem vědomi, že další souvislosti je třeba zvážit a implementovat na úrovni politiky a praxe, ať již například financování služeb, typ registrace či hodnocení kvality.

Použité zdroje

BAKER, Peter, TAYLOR-ROBERTS, Laura, JONES, Fergal. Development of the Guernsey Community Participation and Leisure Assessment – Revised (GCPLA-R), *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 2020, roč. 34, č. 1, s. 218-228. ISSN 1360-2322.

BAKER, Peter, TAYLOR-ROBERTS, Laura, JONES, Fergal. *The Guernsey community participation and leisure assessment – revised form*. Canterbury, UK: Tizard Centre, 2016.

BEADLE-BROWN, Julie, GIFFORD, J., MANSELL, Jim. Staff Experiences and Satisfaction Questionnaire (Learning Disability). Canterbury, UK: Tizard Centre, 2003.

BEADLE-BROWN, Julie. LEIGHT, Jennifer, WHELTON, Rebecca, RICHARDSON, Lisa, BEECHAM, Jeni, BAUMKER, Teresia, BRADSHAW, Jull. Quality of Life and Quality of Support for People with Severe Intellectual Disability and Complex Needs, *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, roč. 29, č. 5, s. 409-421. ISSN 1468-3148.

CROWTHER, Neil. *ANED shrnující report – Právo na samostatný život a být začleněn do života v komunitě v evropských státech. (ANED synthesis report – The right to live independently and to be included in the community in European States)*. Brussels: The Academic Network of European Disability Experts, 2019.

HENRY, David, KEYS, Christopher, JOPP, David. The Community Living Attitudes Scale, Mental Retardation Form: development and psychometric properties, 1996, *Mental Retardation*, roč. 34, č. 3, s. 149-58. ISSN 1931-1338.

KÁŇOVÁ, Šárka, ŘEZÁČ, Karel, JANYŠKOVÁ, Kristýna. Dostupnost komunitních pobytových sociálních služeb pro dospělé s mentálním postižením a autismem – dílčí výzkumné závěry. In MOJŽÍŠOVÁ, A., VASKA, L. *Politické, ekonomické, sociální a technologické výzvy pro sociální práci – Sborník textů z XVIII. ročníku mezinárodní vědecké konference Hradecké dny sociální práce*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2021. s. 143-150, ISBN 978-80-7435-833-3.

MANSELL, Jim., BEADLE-BROWN, Julie. *Active Support: Enabling and Empowering People with Intellectual Disabilities*. London: Jessica Kingsley Publishers, 2012. ISBN 978-1-84905-111-8.

MANSELL, Jim, BEADLE-BROWN, Julie, BIGBY, Christine. Implementation of active support in Victoria, Australia: an exploratory study, *Journal of Intellectual and Developmental Disability*, roč. 38, č. 1, s. 48-58. ISSN 1366-8250.

MANSELL, Jim, ERICSSON, Kent. *Deinstitutionalization and Community Living: Intellectual disability services in Britain, Scandinavia and the USA*. New York: Springer, 1996. ISBN 978-1-4899-4517-4.

MANSELL, Jim, BEADLE-BROWN, Julie. *Engagement in meaningful activity and relationships: An observational measure*. Canterbury, UK: Tizard Centre, 2005.

ŠIŠKA, Jan, BEADLE-BROWN, Julie. *Report on the Transition from Institutional Care to Community-Based Services in 27 EU Member States*. Brussels: The European Expert Group on the transition from institutional to community-based care. 2020.

ŠIŠKA, Jan, BEADLE-BROWN, Julie. Developments in Deinstitutionalization and Community Living in the Czech Republic, *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities*, roč. 8, č. 2, s. 125-133. ISSN 1741-1130.

ŠIŠKA, Jan, BEADLE-BROWN, Julie, KÁŇOVÁ, Šárka, ŠUMNÍKOVÁ, Pavlína. Social Inclusion through Community Living: Current Situation, Advances and Gaps in Policy, *Practice and Research. Social Inclusion*, 2018, roč. 6, č. 1, s. 94-109. ISSN 2183-2803.

Projekt Zjištění dostupnosti, povahy a kvality komunitních pobytových služeb pro osoby s mentálním postižením v České Republice (č. 20- 08327Y) je realizován na katedře pedagogiky FPE ZČU v Plzni a byl finančně podpořen Grantovou Agenturou ČR.

Diskurz udržitelného rozvoja a prax sociálnej práce

The sustainable development discourse and the practice of social work

Tomáš Imrich Profant¹⁹

Abstrakt

Tento príspevok sa venuje problematike udržitelného rozvoja a sociálnej práci. Jeho cieľom je predstaviť diskurz udržitelného rozvoja a v závere poukázať na potenciálne problematické prepojenie tohto diskurzu a sociálnej práce. Stručne poukazuje na pravidlá formovania objektov, modalít vypovedania, pojmov a stratégií ako aj na urgentnú potrebu pre vznik diskurzu a dispozitívu udržitelného rozvoja. Kľúčovým prvkom sú body nekompatibility, na základe ktorých vidno ako široký tento diskurz dokáže byť. Následne je dôležité sa pýtať na formy prepojenia tohto diskurzu so sociálnou prácou. Iba kriticky informovaná sociálna práca môže byť schopná sa vysporiadať s diskurzom udržitelného rozvoja, keď na ekologické problémy začína narážať vo svojej každodennej praxi.

Kľúčové slová: Udržitelný. Rozvoj. Sociálna. Práca. Diskurz.

Abstract

This contribution deals with the issue of sustainable development and social work. Its goal is to introduce the discourse of sustainable development and in the conclusion show the potentially problematic between this discourse and social work. The contribution briefly shows the rules of formation of objects, enunciative modalities, concepts and strategies as well as the urgent need for the emergence of the discourse and the apparatus of sustainable development. The key elements are points of incompatibility, on the basis of which one may see how wide this discourse can be. Consequently it is important to ask about the forms of connection between the discourse of sustainable development and social work. Only critically informed social work can be capable of dealing with this discourse when ecological problems touch the social work's everyday practice.

Keywords: Sustainable. Development. Social. Work. Discourse.

¹⁹FMV EÚ v Bratislave, Dolnozemska cesta 1, 851 04 Bratislava, e-mailová adresa: profant@iir.cz

Úvod

Sociálna práca s ekológiou nesúvisí len zdanlivo. Ekologický prístup sa v sociálnej práci začal presadzovať v 70. rokoch minulého storočia kulminujúc v ekosociálnom prístupe zdôrazňovaním vzťahu klienta k prostrediu. V 90. rokoch došlo k presadeniu sa tzv. environmentálnej sociálnej práce. Tá sa začala venovať ako prírodnému tak mimoprírodnému prostrediu a dá sa ďalej špecifikovať na ekologickú sociálnu prácu, či zelenú sociálnu prácu. Tieto prístupy majú spoločné to, že kladú dôraz na zdravé životné prostredie ako dôležitú súčasť sociálnej práce a zdravého prežívania jednotlivca (Levická – Vaceková 2021, Coates – Gray 2012).

Samotné životné prostredie však nie je v sociálnej práci prijímané neutrálnym spôsobom. Udržateľné životné prostredie sa stalo jednou zo štyroch prioritných oblastí Globálnej agendy pre sociálnu prácu a sociálny rozvoj. Je to práve (trvalo) udržateľný rozvoj, ktorý je dominantnou paradigmou vzťahu ľudí k prírode. Je potrebné jeho diskurz analyzovať, aby bolo možné chápať vzťah sociálnej práce k prírode a tiež byť schopný vytvoriť normatívne očakávanie od vzťahu sociálnej práce a prírody. Tento vzťah nie je ani neutrálny ani samozrejmý, ale je sociálne skonštruovaný. Sociálni pracovníci ako aj organizátori sociálnej práce sú svojou činnosťou schopní meniť vzťah sociálnej práce k životnému prostrediu a k zasadeniu svojich klientov do tohto prostredia.

Cieľom tohto príspevku je preto najprv detailnejší rozbor diskurzu udržateľného rozvoja využívajúc konceptuálne nástroje Michela Foucaulta (2002) v podobe jeho *Archeológie vedenia*. Postupne predstaví štyri pravidlá formovania diskurzu: pravidlá formovania objektov, modalít vypovedania, pojmov a stratégií. Takýto rozbor umožní v závere sa zamyslieť nad tým, aký by mal byť vzťah sociálnej práce a ekológie.

Archeológia diskurzu

Základným predpokladom existencie diskurzu je prítomnosť regularít medzi prvkami diskurzívnej formácie. „V prípade, že by bolo možné popísať medzi určitým počtom výpovedí [...] nejakú pravidelnosť [...] pôjde o *diskurzívnu formáciu*“ (Foucault 2002: 62). Cieľom analýzy diskurzu je analyzovať pravidlá formovania. Tie sa dajú definovať ako „podmienky, ktorým podliehajú prvky [rozptýlenia]“ teda prvky, ktorú sú súčasťou tejto pravidelnosti. Ide o objekty, modality vypovedania, pojmy a výber tém.

Sú to práve tieto pravidlá formovania, ktoré je potrebné analyzovať pri skúmaní diskurzu. Pri skúmaní formovania objektov sa Foucault venuje mapovaniu „povrchu vynárania sa“ objektov, „inštanciám vymedzovania“ a mriežkam špecifikácie (ibid.: 66-68).

Pravidlá formovania modalít vypovedania sú charakteristické otázkou kto hovorí, aké je jeho alebo jej inštitucionálne umiestnenie a aká je pozícia daného subjektu vo vzťahu k iným objektom a subjektom diskurzu (ibid.: 80-83). Tieto tri prvky sú schopné ozrejmiť vzťahy dominantných a podriadených aktérov diskurzu.

Cieľom pri analýze pravidiel formovania pojmov je ukázať, podľa akých vzorcov sú pojmy, či vyjadrenia napojené jeden na druhý. Spôsob organizovania pojmov sa môže diať prostredníctvom zovšeobecňovania, špecifikácie, lineárneho radenia alebo závislosti hypotéz na verifikácii.

A napokon formovanie stratégií sa týka teórií v rámci diskurzívneho poľa. Môže ísť o „body ohybu“ (ibid.: 101), ktoré reprezentuje systematizované teórie, ktoré sú ale nekompatibilné a zároveň nejakým spôsobom ekvivalentné. Stoja voči sebe v opozícii, ale na vyššej úrovni analýzy vychádzajú z rovnakých základov.

Podstatným prvkom formovania stratégií je „funkcia“ (ibid.: 104, presnejší by azda bol termín „dopad“), „ktorú študovaný diskurz vykonáva v poli nediskurzívnej praxe“ (ibid.). Jednoducho povedané, každý diskurz má nejaký zmysel pre mocenskú prax, pre prax presahujúcu daný diskurz. Preto je zmysluplné sa mu venovať a analyzovať ho.

S touto funkciou súvisí analýza „urgentnej potreby“ (Foucault 1980), ktorá vedie k vzniku diskurzu. Táto urgentná potreba naplňa sprvu nekonkrétnu strategickú potrebu. Ide o stratégiu bez stratéga, o asubjektívny, či neintencionálny vznik aparátu, ktorý reaguje na urgentnú potrebu v prospech dominantnej moci.

Otázkou, ktorú je potrebné zodpovedať je: Ako diskurz udržateľného rozvoja zodpovedá predloženým kategóriám.

Diskurz udržateľného rozvoja

Ako bolo zmienené, základom vzniku každého dispozitívu, ktorého súčasťou je diskurz, je urgentná potreba. Takáto potreba existovala aj pred vznikom diskurzu udržateľného rozvoja. V časti spoločnosti začala byť akceptovaná existencia hlbšieho ekologického problému a bolo potrebné, aby sa s ňou dominantné sily nejakým spôsobom vyrovnali. Vznik dispozitívu udržateľného rozvoja sa dá datovať do začiatku 60. rokov minulého storočia, keď Carson (1962) vyvrátila mýtus chemického priemyslu, že pesticídy nie sú nebezpečné. Tvrdila, že škodlivé zlúčeniny nemiznú, ale ostávajú v prírode a prostredníctvom potravinového reťazca sa dostávajú do ľudských tiel. V 70. rokoch bola vydaná Rímskym klubom správa Limity rastu, ktorá varovala pred rastom priemyselnej produkcie. Táto bola schopná vyčerpať prírodné zdroje, a preto bolo potrebné konať. Samotný „rozvoj“ sa už v tomto období dostával do krízy kvôli stále sa opakujúcim neúspechom a potreboval nový impulz, aby mohol pokračovať v cykle sľubov, ich nenaplnení, nových tém a konceptov nasledovaných ďalšími sľubmi (Ziai 2016). Takouto (staro)novou témou sa stala problematika udržateľnosti. A napokon dispozitív udržateľného rozvoja reagoval na vznik ekologických sociálnych hnutí na globálnom Juhu a Severe. Tu sa diskurz udržateľného rozvoja prejavil ako kľúčový pre svoju funkciu v „nediskurzívnej praxi“.

Aké sú pravidlá formovania formovania tohto diskurzu? Akým spôsobom sú v diskurze formované objekty? V prvom rade je to príroda, na ktorú sa začína hľadiť zo systémovej perspektívy. Ide o niečo obrovské, čo sme ale schopní nielen ničiť, ale aj spravovať. Ak aj sa naďalej konkrétne problémy týkajú menších objektov, tieto objekty sú súčasťou väčšieho systému – prírody.

Inštanacie vymedzovania sa zahŕňajú na jednej strane epistemické komunity z oblasti životného prostredia a na strane druhej ekonomickú vedu. Environmentálnym epistemickým komunitám pritom dominuje technoveda. Prírodní vedci produkujú „tvrdé fakty“ o prírode. Vedy o živote ako genetické inžinierstvo zas umožňujú vytvárať prísľuby o zázračnej

budúcnosti bez hladu a chorôb. A ekonómovia transformujú prírodu na jednotku hodnoty a vytvárajú kľúčový diskurz zelenej ekonomiky ako poddiskurz udržateľného rozvoja.

Mriežky špecifikácie v diskurze udržateľného rozvoja klasifikujú objekty tohto diskurzu. Základnou mriežkou špecifikácie je štatistika. Hlavným problémom udržateľného rozvoja je neprekvapivo udržateľnosť a tá sa meria prostredníctvom štatistiky. Škodlivé látky nie sú problémom samé o sebe, ale sa problémom stávajú až vtedy, keď sú *príliš* škodlivé. Štatistika meria úroveň škodlivosti a udržateľnosť sa tak stáva niečím, čo sa dá merať a kvantifikovať. Na udržateľnosť sa dá hľadiť prostredníctvom „ekonomisticko-kvantifikujúcich okuliarov“ (Eblinghaus – Stickler 1996: 44).

Kvantifikujúca perspektíva je prítomná napríklad pri problematike emisií oxidu uhličitého. Problémom je ich množstvo. Politická otázka o tom, kto ich koľko vypúšťa, sa dá ignorovať a analýza sa môže zamerať na skutočnosť, že ľudstvo vo všeobecnosti emituje oxid uhličitý. Vďaka kvantifikácii sa tak dá vytvoriť model, v ktorom dochádza k preľudneniu, pretože priveľa ľudí vypúšťa oxid uhličitý. Takýto biologizujúci prístup si nevšima nerovnosť pri ničení prírody.

Ďalší spôsob, akým štatistika vstupuje do diskurzu udržateľného rozvoja je prostredníctvom porovnávania prírodného a ľudmi vytvoreného kapitálu. Tzv. stredný prúd udržateľného rozvoja (Adams 2009) akceptuje možnosť nahrádzania jedného kapitálu druhým. Vďaka štatistike sa dajú obe formy kapitálu kvantifikovať a pomeriavať, či substituovať.

Časový element zas môže znižovať význam udržateľnosti, ak v prípade analýzy nákladov a výnosov je kalkulácia obmedzená napríklad na 30 rokov a ekologické „výnosy“ po tejto dobe sa nezapočítavajú. Takáto štatistika potom nemusí byť spravodlivá voči ekologickým projektom ak sú porovnávané s projektami bez ekologických prvkov. Možnosť nahrádzať jeden kapitál druhým totižto môže zvýhodniť neekologický projekt, pretože takýto môže byť výnosnejší čo sa týka kapitálu vo všeobecnosti.

Ďalšou problematikou, ktorej sa venuje archeológia diskurzu je spôsob formovania modalít vypovedania. Podobne ako v ďalších rozvojových diskurzoch, aj v diskurze udržateľného rozvoja je hlavným aktérom, ktorý rozpráva expert. Títo experti najčastejšie pochádzajú z globálneho Severu a môže ísť na jednu stranu o (prírodných) vedcov a na stranu druhú o byrokratov, či diplomatov v medzinárodných organizáciách prípadne zamestnancov mimovládnych organizácií. Títo sú kľúčovými aktérmi „globálnej environmentálnej vlády“ (Elliott 2002: 58).

Ide teda o governmentálnu, v ktorej sa vládnutie deje primárne zhora-nadol. Nevolení byrokrati a vedci dominujú diskurzu s významnými politickými dopadmi. Sociálne hnutia nie sú dominantnými aktérmi tohto diskurzu. Ich poznanie je buď vylúčené alebo kooptované (Eblinghaus – Stickler: 159). Toto sa mení až s príchodom Gréty Thunberg. Je otázne, či zmena nie je dočasná a kedy ešte uvidíme túto aktivistku prednášať na najvýznamnejších politických fórach.

Základnou autoritou, ktorá dodáva expertom legitimitu je (prírodná) veda. Tá sa považuje za univerzálnu, hoci dominantné vzniká na Západe. Iné formy poznania sú obvykle považované za menejcenné a zvyknú byť označované pejoratívnymi pojmami ako napríklad

okultizmus. Nezápadné formy vedy sú potom ako druhoradé považované za nedostatočné na to, aby vyriešili tak obrovský problém, akým je klimatická zmena.

Západná veda pritom býva kritizovaná za svoj redukcionizmus, či kapitálocentrizmus (Shiva 1997). Na jednu stranu udržateľný rozvoj konceptualizuje prírodu ako niečo síce obrovské, ale spravovateľné, na druhú stranu je typické pre poznanie, ktoré je základom udržateľného rozvoja, že svoj objekt redukuje na menšie časti a tie analyzuje. Základným bodom tejto kritiky západnej vedy je, že absencia holizmu v západnej vede nie je akýmsi univerzálnym, vedeckým, objektívnym, či jednoducho pravdivým spôsobom zaobchádzania so snahou poznávať svet, ale ide o politické rozhodnutie, ktoré má politické dopady.

Veda môže viesť k tomu, že sa problematika klimatickej zmeny redukuje na emisie oxidu uhličitého, alebo problematika sucha na nedostatok vody. Neznamená to, že všetko, čo sa samo označuje za vedu trpí týmito problémami, ale len toľko, že takýto prístup je v západnej vede dominantný.

Inštitucionálne miesto vládnutia v diskurze udržateľného rozvoja sa podľa Elliottovej (2002) nachádza mimo OSN. Hlavný dotačný mechanizmus pre životné prostredie – Globálny ekologický nástroj – je súčasťou Svetovej banky. Banka je autoritou, hrajúcou centrálnu rolu v diskurze udržateľného rozvoja (ibid.), a preto treba mať na pamäti, že Banka je kontrolovaná primárne krajinami globálneho Severu. Ich postoje formujú globálny diskurz udržateľného rozvoja.

Ďalším významným inštitucionálnym priestorom diskurzu udržateľného rozvoja je Výbor pre obchod a životné prostredie Svetovej obchodnej organizácie (WTO). Tento výbor je dôležitý najmä pre svoje zloženie, ktorému dominujú odborníci na obchod (Elliott 2002: 65). WTO je kľúčová dôležitá organizácia, pretože jej správa globálneho obchodu môže znemožniť prijímanie opatrení na ochranu životného prostredia.

Posledným dôležitým bodom formovania modalít vypovedania je pozícia subjektu. Na jednej strane sú hovoriace subjekty a na druhej subjekty, o ktorých je hovorené. Tí sú v diskurze charakterizovaní ako ohrozujúci životné prostredie. Pripisuje sa im rúbanie lesov, spaľovanie dreva, či znečisťovanie vody. Ide o chudobných, ktorí majú údajne na svedomí poškodzovanie životného prostredia. Je preto potrebné ich vzdelávať, aby sa stali vzornými proekologickými subjektami schopnými starať sa o svoje okolie (pozri Escobar 1996).

Funkcia tejto formy vizibility je zrejماً: Posúva „vinu preč od veľkých priemyselných znečisťovateľov na Severe a Juhu a predátorský spôsob života podporovaný kapitalizmom a rozvojom smerom k chudobným farmárom a ‘zaostalým’ praktikám ako napríklad striedavé hospodárstvo spojené s vypaľovaním“ (Escobar 1996: 330).

Stále častejšie sa do stredného prúdu diskurzu udržateľného rozvoja dostáva figúra bohatého obyvateľa globálneho Severu, ktorý ničí životné prostredie. Podobne ako chudobní však aj tento subjekt je schopný premeny, zapracovať na sebe, triediť odpad a znížiť svoju uhlíkovú stopu.

Čo sa týka pravidiel formovania konceptov, je dôležité analyzovať dva základné pojmy diskurzu: „udržateľný“ a „rozvoj“. Jedným zo základných referenčných bodov je pojem udržateľnosť, ktorého definíciu ponúka Brundtlandovej správa. Ide o rozvoj, ktorý „napĺňa dnešné potreby bez toho, aby znížoval možnosti napĺňania potrieb budúcich

generácií“ (Brundtland Commission 1987). Takáto definícia znie zmysluplne, avšak hlbšia analýza pojmov „rozvoj“ a „udržateľný“ ukazuje, že diskurz udržateľného rozvoja ide iným smerom než naznačuje predmetná definícia.

Udržateľný rozvoj doslova znamená rozvoj, ktorý môže pokračovať. Je tu určité riziko tautológie. Ak rozvoj znamená imanentný rozvoj, teda akúsi zvnútra vychádzajúcu evolúciu spoločnosti, je zrejmé, že ide o rozvoj, ktorý trvá z definície a pojem udržateľný je redundantný. Ak ide o intencionálny rozvoj, teda rozvoj, o ktorý spoločnosť alebo skôr jej vláda usiluje, tak je dôležité túto intencionalitu jasne definovať a prirovnať ju k skoršie citovanej definícii. Tu vyvstáva otázka, čo je to rozvoj, a ak ním je rast výroby a spotreby, tak je potrebné si klásť zrejmé nasledujúcu otázku – naozaj môže rásť súčasná spotreba bez toho, aby bolo ohrozené napĺňanie budúcich potrieb? Načo potom vôbec vznikol koncept udržateľného rozvoja, ak by malo ísť len o pokračovanie rozvoja?

Záverom takejto analýzy je, že termín udržateľný je prídavným menom, ktoré je podriadené substantívu rozvoj. Ten ostáva kľúčovým a podstatná je menej jeho definícia, ako analýza praktík, ktoré sú v jeho mene uskutočňované. Inými slovami rozvoj má byť nekonečný.

V rámci pravidiel formovania stratégií sú kľúčové body nekompatibility a funkcia, ktorú diskurz vykonáva v poli nediskurzívnej praxe. Vo všeobecnosti existujú dva prípadne štyri body nekompatibility. Dali by sa rozdeliť na silnú a slabú udržateľnosť (Adams 2009: 144-147) alebo ekonomistickú, technocentrickú, slabú ekologickú modernizáciu v národných hraniciach a silnú ekologickú modernizáciu, ktorá je systémová a medzinárodná (Christoff 1996), či na antropocentrickú environmentálnu etiku a ekocentrickú environmentálnu etiku (Reiche – Ulgraff 1997). Vo všeobecnosti ide o rozlíšenie medzi technocentrizmom a ekocentrizmom.

Štyri body nekompatibility sa dajú jednoducho rozdeliť na veľmi slabú, slabú, silnú a veľmi silnú udržateľnosť (Turner et al. 1994), iné delenie píše o pokračovaní súčasného normálu, zelenej ekonomike, integrovanej udržateľnosti a antimodernizme (Arts 1994), či neobmedzenom rozvoji, technokratickom environmentálnom manažmente, ekotechnologickom „malé je milé“ a hlbinej ekológii (Bruckmeier 1994: 72). Štyri body nekompatibility vyjadrujú hojnostný technocentrizmus, ústupný technocentrizmus, komunálny ekocentrizmus a hlbinne ekologický ekocentrizmus (Turner et al. 1994).

Udržateľný rozvoj je širokou stredovou pozíciou, ktorá zahŕňa všetky tieto pozície, ale ich extrémne konce sa nachádzajú mimo jeho diskurzu. Silný technocentrizmus odmieta považovať klimatickú zmenu za zásadný problém, pretože voľne fungujúci trh by ju mal vyriešiť. Na druhú stranu silný ekocentrizmus odmieta udržateľný rozvoj ako nedostatočný.

Hojnostný ekocentrizmus odmieta reguláciu obmedzujúcu trhovými aktérmi. Podporuje filozofiu voľného trhu a verí v schopnosť technológie vyriešiť problémy environmentálnych limitov. Čerpanie zdrojov preto môže pokračovať. V súčasnosti dominantnou pozíciou v rámci udržateľného rozvoja je ústupný technocentrizmus, ktorý predpokladá pokračujúci ekonomický rast, ale očakáva trhovú reguláciu. Uznáva biofyzikálne limity, hoci nie limity rastu a verí v možnosť oddeliť rast HDP od rastu emisií a rastu spotreby materiálov. Komunálny ekocentrizmus verí v hlboko zelenú ekonomiku, odmieta hospodársky rast, víta technologické zmeny a preferuje omnoho decentralizovanejší politický systém. Hlbinná ekológia verí v primárnu hodnotu prírody oproti človeku. Jej cieľom je

ochrana přírody zároveň však je táto perspektíva antimoderná. Preto sa nachádza čiastočne mimo diskurzu udržateľného rozvoja, ktorý je modernistickým diskurzom.

Posledným analytickým prvkom pravidiel formovania stratégií je funkcia, ktorú diskurz vykonáva v poli nediskurzívnej praxe. Tých funkcií je niekoľko. Prvou je depolitizačná funkcia využívajúca vágnosť (Lélé 1991: 607), či ambiguitu (Rist 2008: 192) pojmu udržateľný rozvoj. Tento termín zjednocuje oponentov, čo najlepšie vidno práve pri analýze bodov nekompatibility. Na jednej strane sú zástancovia rastu, na druhej jeho kritici, pri oboch však možno nájsť spojenie v rámci diskurzu udržateľného rozvoja. Sociálne hnutia tak môžu byť kooptované do globálnej environmentálnej governmentalita bez toho, aby mali nutne pocit, že zrádzajú svoje ideály. Termín udržateľný rozvoj je natoľko široký, že sa v ňom nájdu rovnako, ako úradníci Európskej komisie, ktorých lobujú predstavitelia fosílnych korporácií či automobiliek. Funkciou diskurzu udržateľného rozvoja je tak vytvoriť hegemonický konsenzus ohľadom témy environmentálnej degradácie a prehliadnúť kontradikcie medzi „udržateľnosťou“ a „rozvojom“.

Druhá funkcia je legitimizačná vo vzťahu ku kapitalistickému ekonomickému systému. Udržateľný rozvoj legitimizuje kapitalizmus tým, že čiastočne internalizuje prírodu do ekonomiky vytvárajúc dojem, že problém ekologickej degradácie sa rieši. To, čo vzniká, je politika simulácie. Časť prírody získava cenu a dá sa s ňou obchodovať, avšak táto cena je príliš nízka a časť prírody zostáva bez trhovej ceny a je naďalej možné si ju privlastňovať zdarma. Regulácia spolu s touto internalizáciou sú potom základom tejto politiky simulácie (pozri napr. Bluhdorn – Welsh 2008).

Tretia funkcia je hierarchizácia. Diskurz udržateľného rozvoja hierarchizuje ľudí podľa rasovo, či kultúrne definovaných skupín. Ako už bolo zmienené, bohaté spoločnosti sú vnímané ako environmentálne uvedomelé – triediace odpad, či používajúce najnovšie šetrné technológie. Naopak spoločnosti globálneho Juhu sú vnímané ako tie, ktoré prírodu ničia, či už nadmernou spotrebou alebo odpadom. Výsledná hierarchia zodpovedá hierarchii spoločností známej od obdobia kolonializmu. Európska únia sa potom napríklad vníma ako aktér legitimizujúci sám seba prostredníctvom aktívnej politiky pozitívnej normotvorby vrátane problematiky udržateľnosti. EÚ má byť symbolom takejto udržateľnosti v rámci diskurzu udržateľného rozvoja (Baker 2008).

Záver: Sociálna práca a diskurz udržateľného rozvoja

Ako na sociálnu prácu nahliadať z pohľadu politickej sociálnej vedy? Základným postojom je vnímanie komplexnosti politických a spoločenských vzťahov. Zvonka vyzerá sociálna práca v prvom rade ako vzťah na mikro úrovni medzi sociálnym pracovníkom a klientom. Do tohto vzťahu bezpochyby zasahujú vonkajšie vplyvy, ale sociálna práca sa venuje primárne vzťahu dvoch osôb.

Štrukturálne podmienky, ktoré spôsobujú problémy klientovi idú mimo zorný uhol sociálnej práce. Neexistuje priestor, v ktorom by sociálna práca mohla adresovať tieto štrukturálne podmienky. Globalizácia, či klimatická kríza nie sú predmetom štúdia o sociálnej práci, ani predmetom, ktorému by sa samotná sociálna práca venovala. Priame spojenie môže existovať v potrebe príjemného najbližšieho prostredia klienta, ale globálne či planetárne otázky nepatria do sociálnej práce.

Sociálna práca je tak podobne ako psychológia ako prax a ako vedný odbor z definície depolitizujúca. Nevšíma si, aké iné ako rodinné, či osobnostné faktory uvrhli jej klientov do „ich“ problémov. Ignoruje tak prepojenia klientov na komplexnejšie politické javy, akým je aj klimatická kríza.

Na druhú stranu nie je dost' dobre predstaviteľné, že by sa sociálna práca takýmto komplexným problémom venovala. Má svoj jasný predmet záujmu a venuje sa tomu. Prečo ale potom má táto krátka intervencia zmysel?

Sociálna práca sa s problematikou životného prostredia stretáva a reaguje na ňu. V prípade, že sa prihlási k udržateľnému rozvoju, je dobré, aby aj v jej rámci existovala diskusia o problémoch tohto prístupu k prírode. Predchádzajúci náčrt diskurzu udržateľného rozvoja azda dostatočne preukazuje jeho problematické body. S nimi sa potom potrebuje vyrovnáť aj sociálna práca.

Ak už sa má sociálna práca vzťahovať ku komplexným spoločenským problémom, ktoré majú vplyv na jej klientov, mala by to robiť informovane. Preto som prispel týmto príspevkom.

Zoznam citovanej literatúry

ADAMS, W. M. Green Development. Environment and sustainability in a developing world. London and New York: Routledge, 2009.

ARTS, Bas, Nachhaltige Entwicklung: Eine begriffliche Abgrenzung. Peripherie, 1994, Vol. 14, No. 54, s. 6–27.

BAKER, Susan, Sustainable Development as Symbolic Commitment: Declaratory Politics and the Seductive Appeal of Ecological Modernisation in the European Union. In: Blühdorn, Ingolfur – Welsh, Ian (ed.): The Politics of Unsustainability. Eco-Politics in the post-ecologist era. London and New York: Routledge, s. 113–133, 2008.

BLUHDORN, Ingolfur – WELSH, Ian eds, The Politics of Unsustainability. Eco-Politics in the post-ecologist era. London and New York: Routledge, 2008

BRUNDTLAND COMMISSION, Our Common Future. New York: Oxford University Press, <<https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>>, 1987.

CARSON, Rachel, Silent Spring. Boston and New York: Houghton Mifflin Company, 2002.

COATES, John – GRAY, Mel, The environment and social work: An overview and introduction. International Journal of Social Welfare, 2012, Vol. 21, No. 3, s. 230–238, <doi:10.1111/j.1468-2397.2011.00851.x>.

EBLINGHAUS, Helga – STICKLER, Armin, Nachhaltigkeit und Macht. Zur Kritik von Sustainable Development. Mit einer Dokumentation der Debatte um die Studie “Zukunftsfähiges Deutschland”. Frankfurt am Main: IKO - Verl. für Interkulturelle Kommunikation, 1996.

ELLIOTT, Lorraine, Global environmental governance. In: Wilkinson, Rorden – Hughes, Steve (ed.): Global Governance: Critical Perspectives. London: Routledge, s. 57–74, 2002.

ESCOBAR, Arturo, Construction Nature. Elements for a Post-Structuralist Political Ecology. Futures, 1996, Vol. 28, No. 4, s. 325–343.

FOUCAULT, Michel, Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977. ed. Colin Gordon. New York: Pantheon Books, 1980.

FOUCAULT, Michel, Archeologie vědění. Praha: Herrmann & synové, 2002.

CHRISTOFF, Peter, Ecological modernisation, ecological modernities. Environmental Politics, 1996, Vol. 5, No. 3, s. 476–500, <doi:10.1080/09644019608414283>.

LEVICKÁ, Jana – VACEKOVÁ, Michaela, Environmentálna sociálna práca – výzva pre slovenskú sociálnu prácu. *Revue sociálnych služieb*, 2021, Vol. 1, No. 2, s. 186–192.

LÉLÉ, Sharachchandra M., Sustainable Development: A Critical Review. *World Development*, 1991, Vol. 19, No. 6, s. 607–621.

RIST, Gilbert, *The History of Development: From Western Origins to Global Faith*. London and New York: Zed Books, 2008.

SHIVA, Vandana, *Staying Alive: Women, Ecology, and Development*. New Delhi, London and New Jersey: Zed Books, 1997.

TURNER, R. Kerry – PEARCE, David – BATEMAN, Ian, *Environmental economics. An elementary introduction*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf, 1994.

ZIAI, Aram, *Development Discourse and Global History: From Colonialism to the Sustainable Development*

Sekce č. 3: Sociální práce jako cesta k udržitelnému rozvoji

K právní úpravě odlehčovací služby jako prostředku udržitelného rozvoje v sociální práci

*The legal regulation of respite services as a means of sustainable development
in social work*

PhDr. Petr Lojan, PhD, MBA.²⁰

Abstrakt

Príspevek pojednává o odlehčovací službě jako pomoci rodině klienta při domácí péči. Dále se zabývá podstatnou otázkou, již je dobrovolný souhlas klienta s umístěním do odlehčovací služby a vlivem svéprávnosti na jeho umístění do takového zařízení. V právním řádu lze dovodit, že dobrovolnost je jednou z podmínek využití odlehčovací služby. Vzhledem k možnostem legislativního vymezení svéprávnosti a jejího omezení si lze jen těžko představit situaci, kdy by osoba nesvéprávná mohla být subjektem odlehčovacích služeb, a to jen proto, že její okolí dosavadní domácí péči nezvládá.

Klíčová slova: Odlehčovací služba. Sociální služby. Svoboda. Svéprávnost. Omezení svéprávnosti.

Abstract

The paper discusses the respite service as assistance to the client's family in home care. It also deals with the essential issue associated with the client's consent to placement in a respite service and the influence of discretion on his placement in such a facility. In the Czech legal system, it can be deduced that voluntariness is one of the conditions for using the respite services. Considering the possibilities of legislative definition of persons autonomy and its limitation, it is difficult to imagine a situation where a person without autonomy could be the subject of respite services, and that is only because his surroundings cannot handle the current home care.

Keywords: Relief service. Social Services. Freedom. Autonomy. Limitation of autonomy.

²⁰ Ústav sociální práce FF UHK Hradec Králové; e-mailová adresa: petr.lojan@uhk.cz

Udržitelnost jako koncept

V ekologii je udržitelnost schopnost biologických systémů udržovat diverzitu a produktivitu na dobu neurčitou. V širším kontextu je udržitelnost vytrvalost systémů a procesů.

Udržitelnost je definovaná v kontextu lidské civilizace jako praktická schopnost uspokojit základní potřeby dneška bez kompromitování schopnosti budoucích generací uspokojit jejich základní potřeby a udržet jejich životní úroveň. Udržitelná společnost musí být vystavena tak, aby její životní styl a podnikání nebyly v rozporu s inherentní schopností přírody udržet život. Organizačním principem udržitelnosti je udržitelný rozvoj, který zahrnuje čtyři propojené oblasti: ekologii, ekonomii, politiku a kulturu. Věda o udržitelnosti zkoumá udržitelný rozvoj a environmentalistiku.

Povětšinou se tedy udržitelnost chápe prioritně pro oblast přírodních věd a ekologie, respektive jako schopnost ekosystému udržet ekologické procesy a funkce i biologickou rozmanitost a produktivitu, do budoucnosti.

V současnosti se udržitelnost vztahuje na mnoho oblastí, včetně ekonomiky, prostředí, produkce potravin a energie. V té souvislosti však bývá opomíjena významná složka, jakou je existence lidského rodu coby společnosti i coby každého jednotlivce. Jinými slovy řečeno, jako kdyby se v problémech globálního světa lidský jedinec se svými potřebami a problémy ztrácel.

Udržitelnost z pohledu zdraví společnosti

Zdravotní stav obyvatelstva, který je silně ovlivňován řadou negativ souvisejících s kvalitou životního prostředí, životním stylem, stravovacími návyky a pod notnou dávkou stressových faktorů, nelze brát na lehkou váhu.

Má-li se tedy seriózně a zodpovědně nejen hovořit, ale i jednat se záměrem udržení takového rozvoje společnosti a jedince, je třeba neustále inovovat staré, resp. současné životní podmínky a zároveň hledat nové, které by byly způsobilé k udržitelnosti zdravotního stavu a sociálního standardu společnosti a každého jedince.

Zdraví a jeho vliv na soběstačnost člověka

Zdraví je tělesné, psychické, duševní a sociální blaho jedince či jedinců žijících ve společenském a přírodním prostředí. Je to forma existence bytí jedince jako člověka, který se dokáže vyrovnávat s patologií (chorobou) a případně vzniklá nezvratná objektivní narušení přetransformovat s psychickou a duševní vyrovnaností do subjektivní pohody. Z uvedených slov vyplývá, že zdraví je relativní funkční stav živého systému organismu jedince, jedinců, sociálních skupin žijících v souladu s živou a neživou přírodou jako součástí nepřetržitého vývoje“ (Kozoň, 2014). Zdraví, respektive zdravotní stav není veličina konstantní, naopak je silně proměnlivá a závislá na věku, mnoha dalších okolnostech a výrazně se v průběhu lidského života mění.

Svoji roli hrají dědičné dispozice, způsob života a životní návyky, životní styl, druh zaměstnání. Beran a Mitröhner (1971) zmiňují i zvláštní tělesný stav. Stále častěji se objevují

studie – zejména nyní, v souvislosti s pandemií koronaviru covid-19 – o vlivu krevních skupin na dispoziční k některým onemocněním.

Zatímco někdo prožije svůj i relativně dlouhý život v dobrém psychickém i somatickém stavu a bez výraznější pomoci své rodiny, jiný to štěstí nemá a naopak je dříve či později odkázán na pomoc své rodiny nebo sociálního či zdravotnického zařízení. Taková péče je vysoce náročná na ty, kdo ji poskytují a zejména je-li poskytována rodinou, ve které takový člověk žije, časem vede k vyčerpání sil a vzniku sekundárních zejména psychických traumat u těch, kdo pomoc poskytují.

Dlouhodobá péče o člověka se zdravotním postižením přináší pečující osobě velký stres. K nejzávažnějším případům stresovaných osob patří matky často rozvedené, pečující o postižené dítě, které se podle Novosadovy formulace stávají vězňem svého dítěte (a dítě zase jejich vězňem). (Matoušek, 2003)

V této situaci přichází do úvahy buďto dlouhodobé ne-li trvalé umístění v zařízení s pobytem či dočasné umístění v zařízení s pobytem po dobu regenerace sil pečovatele nebo pečovatelů v domácích podmínkách. Tedy řešení formou odlehčovací služby.

Odlehčovací služba

Legislativně jsou sociální služby upraveny v zákoně č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, a odlehčovací služba je vymezena v § 44 citovaného zákona jako terénní, ambulantní nebo pobytové a jsou poskytovány osobám, které mají sníženou soběstačnost z důvodu věku, chronického onemocnění nebo zdravotního postižení, o které je jinak pečováno v jejich přirozeném sociálním prostředí. Cílem služby je umožnit pečující fyzické osobě nezbytný odpočinek.

Termín „odlehčovací služba“, jinými slovy „respitní péče“ pochází z anglického výrazu „respite care“. Výraz vznikl ve Spojených státech amerických v 60. letech 20. století. Počátky pramení ze vzniku hnutí deinstitucionalizace zdravotní a sociální péče. Hnutí se snažilo prosazovat občanská práva osob se zdravotním postižením a usilovalo o návrat osob s postižením do jejich přirozeného prostředí, tedy domova. V České republice byly počátky odlehčovací služby zaznamenány přibližně o 30 let později. Prvními iniciátory možných forem odlehčovací péče v České republice byly rodiny, které osobně pociťovaly nedostatky ve stávajících sociálních službách. Odlehčovací péče je přínosem pro společnost z ekonomického pohledu (je levnější a efektivnější než péče ústavní) a může být humanizujícím prvkem v občanské společnosti. (Novosad, 2009).

Přechodný pobyt v ústavu se poskytuje, jestliže občan, který jinak o umístěvaného občana pečuje, nemůže po přechodnou dobu tuto péči z vážných důvodů poskytovat. Přechodný pobyt v ústavu je pobytem na dobu určitou v předem určené délce. Doba přechodného pobytu v ústavu je obecně stanovena na 3 měsíce, ze zvlášť závažných důvodů však může být prodloužena. (Králová a kol., 2003)

Cíle a formy odlehčovací služba

Mezi hlavní cíle odlehčovací služby řadíme umožnit pečujícím osobám odpočinek nebo potřebný prostor pro zajištění svých osobních potřeb, například pracovních povinností, návštěvy lékaře, hospitalizace ve zdravotnickém zařízení nebo umožnění rekreace. Dalším neméně důležitým cílem odlehčovací služby je posílení kompetencí rodiny a snížení její závislosti na sociálních systémech (např. trvalé umístění v sociálním zařízení).

Odlehčovací služby jsou poskytovány ve formě částečných, časově omezených hospitalizací. Základním principem odlehčovací služby je, že příslušné zařízení převezme na určitou dobu do péče osobu se zdravotním znevýhodněním, o kterou se jinak stará rodina.

Zákon dělí sociální služby na pobytové, ambulantní nebo terénní.

- Pobytové služby, které jsou spojené s ubytováním v zařízeních sociálních služeb. Posláním pobytové odlehčovací služby je podpora rodinám, které se v domácím prostředí starají o svého blízkého a po nějakou dobu ve své péči potřebují zastoupit.
- Ambulantní služby, kdy klient dochází nebo je dopravován do zařízení sociálních služeb a součástí služby není ubytování. Pobyt v ambulantních službách je určen osobám, které přes den nezvládnou být sami. Pro pečující osoby přináší možnost zařídit si své osobní záležitosti.
- Terénní služby jsou klientovi poskytovány v jeho přirozeném sociálním prostředí.

Poněkud odlišené členění přináší Novosad (2006), který rozlišuje čtyři základní modely respitní péče, a to:

1. Péče, která je rodinám poskytována doma. Tato péče nabízí odbornou i laickou pomoc. Dospělý nebo dítě zůstává ve svém přirozeném prostředí, není narušen chod rodiny. Nevýhodou však je, že při tomto modelu nedochází k obohacování společenských kontaktů jedince, o kterého je pečováno,
2. respitní péče poskytována formou náhradní rodiny mimo domov. Tento model lze přirovnat k pěstounské péči. Pěstounská rodina projde výcvikovým programem a je honorována státem,
3. respitní péče poskytována formou péče v kolektivu mimo domov, například v denních stacionářích apod.,
4. respitní péče dlouhodobě poskytována mimo domov klientům těžce postiženým, vážně či nevyléčitelně nemocným, potřebujících trvalou lékařskou péči. Tento pobyt je vždy delší než 24 hodin a poskytuje se v nemocnicích či ošetrovatelských zařízeních.

Odlehčovací služba a svobodná vůle klienta

Přes veškerou smysluplnost odlehčovací služby je však třeba upozornit na jednu skutečnost, která bývá prakticky ve všech případech, kdy je klient umístěn do pobytového zařízení, opomíjena neřku-li přímo ignorována.

Tou skutečností je projev vůle klienta respektive projev jeho souhlasu s umístěním do režimu odlehčovací služby. Jeho vytržení z domácího prostředí, ve kterém je zvyklý žít a umístění do některé z forem odlehčovací služby, může být klientem chápáno jako zhoršení jeho životních podmínek. Má tedy plné právo s tímto uvažovaným postupem nesouhlasit a svůj nesouhlas náležitě projevit.

Jestliže je klient svéprávný a tudíž způsobilý nabývat pro sebe vlastním právním jednáním práva a zavazovat se k povinnostem (právně jednat) ve smyslu § 15 odst. 2. zák. č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, nemůže být bez svého souhlasu a tedy proti své vůli umístěn do odlehčovací služby. Jinými slovy řečeno, dokud je klient svéprávný nikdo jiný za něho nemůže rozhodovat v úředních věcech a dalších oblastech, kde je nutné jeho chápání a následný souhlas.

Odlehčovací služba a omezení svéprávnosti

Jiná situace je ovšem tehdy, jestliže by byla klientova svéprávnost omezena (§ 55 obč. zák.) Pak by za něho jednal jeho opatrovník. Nicméně omezit svéprávnost člověka lze jen tehdy, hrozila-li by mu závažná újma a nepostačí-li vzhledem k jeho zájmům mírnější a méně omezující opatření (§ 55 odst. 2 obč. zák.)

Soud může omezit svéprávnost člověka v rozsahu, v jakém člověk není pro duševní poruchu, která není jen přechodná, schopen právně jednat a vymezí rozsah, v jakém způsobilost člověka samostatně právně jednat omezil (§ 57 odst.1 obč. zák.).

Z uvedených kogentních ustanovení zcela jednoznačně vyplývá, že omezení svéprávnosti je možné 1. pouze u osoby, která trpí duševní poruchou a 2. hrozí-li mu jinak závažná újma. Těžko si lze reálně představit situaci, kdy by byly obě tyto podmínky současně splněny u osoby, která by měla být subjektem odlehčovacích služeb a to jen proto, že její okolí dosavadní domácí péči nezvládá.

Takže odlehčovací služba ano, ale pouze se souhlasem svéprávného klienta. Naproti tomu u klienta s již dříve omezenou svéprávností by byl tento postup možný a jeho negativní stanovisko by bylo irelevantní.

Čistě na okraj problému je vhodné připomenout, že svéprávnosti nabývá fyzická osoba dosažením zletilosti v 18 letech. V souladu s ustanoveními právní úpravy rodinného práva, lze nabýt zletilosti od 16 let, v případě uzavření sňatku s přivolením soudu a konečně může být přiznána nezletilému svéprávnost též rozhodnutím soudu.

Na druhou stranu by v případě nezletilých osob s trvalým duševním onemocněním by mělo být pamatováno na omezení jejich svéprávnosti po dosažení věku 18 let, zavčas podniknuty příslušné právní kroky a rozhodnuto soudem. Procesním předpisem, podle kterého soudy v těchto případech postupují je zákon č. 292/2013 Sb., o zvláštních řízeních soudních.

Závěr

Odlehčovací služby svým charakterem a realizací tvoří moderní institut v oblasti péče o osoby se zdravotním postižením s cílem usnadnit tuto péči těm, kdož ji v rámci rodiny poskytují a s ohledem na psychickou a fyzickou náročnost sami čas od času potřebují vysadit za účelem regenerace vlastních sil k tomu, aby mohli v péči pokračovat.

Udržitelnost odlehčovací služby je nezbytností a stejně tak jako v jiných oblastech je třeba vyhodnocovat a případně vhodnými a uvážlivými kroky vytvářet podmínky pro její další realizaci.

Seznam citované literatury

BERAN, J., MITLÖHNER, M., *K následkům tělesného poškození při zvláštním tělesném stavu poškozeného a při pachatelově podnětu ke komplikaci poškození*, in *Socialistická zákonost* 1971, č. 10 s. 584 a násl.

KOZOŇ, A., *Sociální zdravie jedinca a spoločnosti*, Trenčín: SpoSolntE 2014, s. 19-20, ISBN 978-80-89533-12-1

KRÁLOVÁ, Jarmila a Eva RÁŽOVÁ. *Zařízení sociální péče pro seniory a zdravotně postižené občany*. Praha: ANAG, 2003. Práce, mzdy, pojištění. ISBN 80-7263-168-3

MATOUŠEK, Oldřich. *Slovník sociální práce*. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-549-0

NOVOSAD, Libor. *Poradenství pro osoby se zdravotním a sociálním znevýhodněním: základy a předpoklady dobré poradenské praxe*. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-509-7

NOVOSAD, Libor. *Základy speciálního poradenství*. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-174-3

Etické dilemy v práci sociálních pracovníků v školském prostředí²¹

Ethical dilemmas in the work of social workers in the school environment

Lenka Olšavská²², Dušan Šlosár²³

Abstrakt

Etický rozmer sociálnej práce je dôležitou súčasťou profesionálnej činnosti sociálneho pracovníka a asistenta sociálnej práce pôsobiaceho v školskom prostredí. Ide o špecifické prostredie z pohľadu klientskej skupiny a riešených problémov. Cieľom príspevku je poskytnúť interpretáciu vybraných etických dilem špecifických pre prácu sociálneho pracovníka v školskom prostredí. Pri spracovaní príspevku je využitá najmä metóda obsahovej analýzy textových dokumentov s využitím interpretácie dostupných dát. Z týchto východísk predkladáme návrhy a odporúčania pre poskytovanie služieb sociálnymi pracovníkmi pracujúcimi v špecifickom školskom prostredí.

Kľúčové slová: Etické dilemy. Školské prostredie. Sociálny pracovník.

Abstract

The ethical dimension of social work is an important part of the professional activity of a social worker and social work assistant working in a school environment. It is a specific environment from the point of view of the client group and the solved problems. The aim of the contribution is to provide an interpretation of selected ethical dilemmas specific to the work of a social worker in a school environment. The method of content analysis of text documents with the use of interpretation of available data is mainly used in the processing of the contribution. From these starting points, we present proposals and recommendations for the provision of services by social workers working in a specific school environment.

Keywords: Ethical dilemmas. School environment. Social worker.

²¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu Vega č. 1/0754/21 "Push-pull" sociálne faktory súvisiace s mierou radikalizácie adolescentov v kontexte sociálnej práce.

The contribution was created as part of the Vega project no. 1/0754/21 "Push-pull" social factors related to adolescent radicalization rates in a social work context.

²² Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach: *e-mailová adresa:* lenka.olsavska@student.upjs.sk

²³ Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach: *e-mailová adresa:* dusan.slosar@upjs.sk

Definícia a funkcia školského prostredia

Škola má základné spoločenské poslanie a môžeme ju označiť za sociálnu inštitúciu účelovo vytvorenú na realizáciu jej základnej úlohy, t. j. na zaisťovanie riadenej a systematickej edukácie, tvrdí Barnová a kol. (2018). Výsledkom edukácie (procesu vzdelávania) sú charakteristiky bezprostredných zmien, ktoré vznikajú na strane vzdelávacích subjektov pôsobením určitých kurikulárnych obsahov (edukačných štandardov, edukačných plánov).

Hlavnou funkciou školy je vytvárať taký priestor, kde je možná socializácia jedincov, konštatuje Vančíková (2011). Autorka hovorí, že samotná socializácia má význam pre blaho jedinca aj spoločnosti. Z mikrosociologického hľadiska človeku uľahčuje pochopiť význam hodnôt a noriem spoločnosti a jej reakcií na jeho správanie, postoje a uznávané hodnoty.

Aktuálna situácia a súčasné vedecké výskumy z prostredia škôl potvrdzujú nevyhnutnosť riadnej implementácie sociálnej práce a jej metód do školského prostredia (aj z dôvodu, že funkcia pedagóga, psychológa a ostatných odborných špecialistov v školskom prostredí množstvo sociálnych problémov rokmi nevyriešila, dokonca ani nespomalila).

V nadväznosti na predchádzajúce zistenia sa príspevok zameriava prioritne na pôsobenie sociálneho pracovníka v školskom prostredí (ďalej SPvŠP) a potrebou uplatňovania etických hodnôt v jeho práci. Záver článku obsahuje interpretáciu vybraných etické dilem špecifických pre činnosť sociálneho pracovníka pri práci s deťmi a mládežou v škole.

Právne vymedzenie podmienok na výkon sociálnej práce v školskom prostredí v SR

V súčasných slovenských podmienkach je sociálna práca v školstve legislatívne neukotvenou aplikovanou disciplínou sociálnej práce. Zahraníčie, naopak, reflektuje meniace sa potreby spoločnosti a služby školskej sociálnej práce tým, že sa stali prirodzenou súčasťou školy v mnohých krajinách v Európe a vo svete. V súčasnosti sociálni pracovníci v školstve pracujú v približne 50 krajinách po celom svete, pričom z dlhého zoznamu krajín, kde je profesia školskej sociálnej práce úspešne aplikovaná, spomenieme našich najbližších susedov Rakúsko a Nemecko. K ďalším krajinám radíme USA, Kanadu, Veľkú Britániu, Island, Švédsko, Fínsko, Dánsko, Nórsko, Holandsko, Švajčiarsko, Luxembursko, Francúzsko, Austráliu, Nový Zéland, Japonsko, Indiu, Rusko a mnoho ďalších.

Aby sme mohli hlbšie preskúmať pôsobenie súčasnú pozíciu SPvŠP, pokladáme za nevyhnutné v úvode príspevku predložiť aktuálne znenie vybraných zákonov upravujúcich jednotlivé oblasti ako sú:

- 1. A:** podmienky výkonu sociálnej práce a zriadenie, postavenie a pôsobnosť Slovenskej komory sociálnych pracovníkov a asistentov sociálnej práce a;

B: podmienky na výkon niektorých odborných činností v oblasti sociálnych vecí a rodiny - **Zákon č. 219/2014 Z.z. o sociálnej práci a o podmienkach na výkon niektorých odborných činností v oblasti sociálnych vecí a rodiny a o zmene a doplnení niektorých zákonov;**

2. práva a povinnosti pedagogického zamestnanca a odborného zamestnanca, ich pracovnú činnosť a profesijný rozvoj - **Zákon č. 138/2019 Z.z. o pedagogických zamestnancoch a odborných zamestnancoch a o zmene a doplnení niektorých zákonov;**
3. princípy, ciele, podmienky, rozsah, obsah, formu a organizáciu výchovy a vzdelávania v školách a v školských zariadeniach - **Zákon č. 245/2008 Z.z. o výchove a vzdelávaní (školský zákon) a o zmene a doplnení niektorých zákonov.**

V **Zákone č. 219/2014 Z.z. o sociálnej práci a o podmienkach na výkon niektorých odborných činností v oblasti sociálnych vecí a rodiny a o zmene a doplnení niektorých zákonov** (ďalej Zákon č. 219/2014 Z.z. o sociálnej práci) slovenská legislatíva definuje sociálnu prácu ako „*odbornú činnosť vykonávanú sociálnym pracovníkom alebo asistentom sociálnej práce na účel ustanovený osobitným predpisom*“ (viď § 2, ods.1 Zákona č. 219/2014 Z.z. o sociálnej práci). Kvalifikačný predpoklad na výkon odbornej činnosti spadajúci pod kompetenciu sociálneho pracovníka je získanie vysokoškolského vzdelania druhého stupňa v študijnom odbore sociálna práca. Kvalifikačný predpoklad na výkon odbornej činnosti sa radí pod kompetenciu asistenta sociálnej práce, ktorý dosiahol vysokoškolské vzdelanie prvého stupňa v študijnom odbore sociálna práca (viď § 5, ods.1 Zákona č. 219/2014 Z.z. o sociálnej práci).

Medzi dôležité prínosy v oblasti sociálnej práce pokladáme ustanovenie nevyhnutných kvalifikačných predpokladov a zriadenie Slovenskej komory sociálnych pracovníkov a asistentov sociálnej práce. Kompetencie odborných zamestnancov škôl na Slovensku upravuje **Zákon č. 138/2019 Z. z. o pedagogických zamestnancoch a odborných zamestnancoch a o zmene a doplnení niektorých zákonov**. Zákon okrem iného vymedzuje:

1. primárne kvalifikačné predpoklady v kontexte profesijného rozvoja;
2. práva a povinnosti pedagogických a odborných zamestnancov škôl;
3. a náplň pracovnej činnosti pedagogických a odborných zamestnancov (Vasil'ová, Lovašová (2018).

V neposlednom rade spomenieme **Zákon č. 245/2008 Z.z. o výchove a vzdelávaní (školský zákon) a o zmene a doplnení niektorých zákonov**, ktorý je základným dokumentom určujúcim princípy, ciele, podmienky, rozsah, obsah, formy a organizáciu výchovy a vzdelávania v školách a v školských zariadeniach, pričom školu alebo školské zariadenia definuje ako výchovno-vzdelávaciu inštitúciu zriadenú podľa osobitného predpisu (podľa § 19 zákona č. 596/2003 Z. z. o štátnej správe v školstve a školskej samospráve a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov).

Význam a úloha sociálneho pracovníka v školskom prostredí

Pre porozumenie významu a pozitívnych účinkov sociálnej práce v školskom prostredí, spomenieme niekoľko faktov získaných zo zahraničných správ a štúdií.

Príkladom je **Švajčiarsko**, kde dvesto školám bola na konci roku 2005 ponúknutá podpora a financovanie programu *Školskej sociálnej práce*, konštatuje Lengyel (2013). Školská sociálna práca je vo Švajčiarsku najrýchlejšie rastúca služba spomedzi všetkých služieb pre deti a mládež. V roku 2009 bolo v nemecky hovoriacej časti na 1000 školách až 450 sociálnych pracovníkov, tvrdí Baier (2014).

V **Českej republike** bol roku 2003 v súvislosti so šikanovaním v školách vypracovaný celosvetovo uznávaný *Hradeckého školský program*, ktorý odborná verejnosť pozná pod názvom Špecifický program proti šikanovaniu a násiliu v školách a školských zariadeniach, ktorý vyhotovil autor Kolář. Podľa dostupných výskumov sa vďaka programu znížila miera šikanovania na experimentálnej škole až o 42,5%. Hradeckého školský program obsahuje aktívne vyhľadávanie a riešenie šikanovania pomocou novej účinnej a minimálne rizikovej metodiky. Efektivita metodiky sa stretáva s problematikou šikanovania od jej odhaľovania, cez metodiku jej vyšetrenia, po stanovenie spôsobu nápravy, dodávajú Barnová a kol. (2018).

Situáciu v **USA** kontroluje Ministerstvo práce Spojených štátov amerických a predpokladá sa, že celková zamestnanosť sociálnych pracovníkov vzrastie od roku 2019 do roku 2029 o 13%, čo je oveľa rýchlejšie ako priemer všetkých ostatných povolání. V USA potreba zvýšeného počtu sociálnych pracovníkov na školách vznikla v prvom rade z predpokladu zvýšeného počtu študentov na školách.

Na **Novom Zélande** sú SPvŠP zapálení v tom, čo robia, pretože denno-denne pomáhajú zlepšiť životy detí a mladých ľudí. Pracujú na základných a stredných školách, ktoré zlučujú školu, zdravie, rodinu a sociálne potreby, v najväčšej snahe nájsť v dieťati to najlepšie. Poskytujú podporu deťom a rodinám prostredníctvom realizácie podporných vzťahov založených na dôvere, dodáva Lengyel (2013).

Na základe preštudovanej literatúry a následných zistení môžeme poznamenať, že jednotlivé krajiny postavili výkon sociálnej práce v školskom prostredí na morálnych a etických hodnotách, akými sú sociálna spravodlivosť, ľudská dôstojnosť (riešenie šikanovania pomocou novej účinnej a minimálne rizikovej metodiky v Čechách) a dôležitosť medzilidských vzťahov (poskytovanie podpory deťom a rodinám prostredníctvom realizácie podporných vzťahov založených na dôvere na Novom Zélande) a pod.

Vybrané etické dilemy špecifické pre prácu sociálneho pracovníka v školskom prostredí.

S otázkami o etike a morálke sa stretávajú sociálni pracovníci relatívne často, zároveň nejednotnosť a pomerne široký výber etických štandardov v jednotlivých krajinách ich aplikovanie v praxi iba sťažuje. Vychádzajúc z odbornej literatúry zistíme, že etické dilemy sociálneho pracovníka pri práci v školskom prostredí etický kódex nevyrieši, keďže je len akýmsi kompasom. Rozhodli sa sme teda spomedzi viacerých zdrojov vybrať a zostaviť súbor tých vybraných etických dilem, ktoré súvisia s prácou SPvŠP.

Doplňkové etické štandardy sociálnej práce v škole

Môžeme konštatovať, že na základe teoretických a prípadových analýz odborníci z praxe a vedeckí výskumníci vytvorili solídny základ etického uvažovania, ktorý je sofistický, praktický a inšpiratívny zároveň.

Pri spracovaní príspevku sme využili *metódu obsahovej analýzy textových dokumentov s využitím interpretácie dostupných dát*, pričom inšpiráciu nám poskytol prioritne kvalitatívny výskum izraelského autora Saied Bishara z Al-Qasemi Academic College, ktorý skúmal rozdiely medzi SPvŠP v ich prístupe k riešeniu etických dilem a problémy, s ktorými sa

najčastejšie stretávajú. Výsledkom interview bolo identifikovanie 15 najčastejších sociálnych a etických dilem pomáhajúcich profesionálov pracujúcich s deťmi s mládežou v školskom prostredí, z ktorých sme my vybrali a detailnejšie popísali tie, ktoré pokladáme za najpodstatnejšie a najfrekvencovanejšie v profesii sociálnych pracovníkov na slovenských stredných školách:

1. *Problémy/situácie v školskom prostredí, ktoré môže/mal by sociálny pracovník riešiť sám*

Východisko (Dilema) č. 1: Problém sa týkal chlapca, považovaného za triedneho klauna, ktorý často rušil vyučovanie. Škola sa prostredníctvom poradcu vyhýbala zapojeniu rodičov, pretože si so synom nevedeli dať rady až používali nadmerné tresty, čo poškodzovalo jeho vývin a osobnosť. Dilemou bolo, či si školský sociálny pracovník s problémom poradí sám, alebo či má zapojiť rodičov (Bishara, 2018).

Rozhodnutie SPvŠP: SPvŠP napriek ťažkostiam sa snažil zvládnuť študenta sám.

Výsledkom konania SPvŠP bol podnet na tvorbu programu s dôkladným sledovaním študenta a vždy, keď konal nemiestne alebo bol zapojený do vandalizmu, mu bola jasne

zdôraznená závažnosť jeho činov (Bishara, 2018).

2. *Problémy/situácie v školskom prostredí, ktoré môže/mal by sociálny pracovník riešiť len v spolupráci s rodičmi*

Východisko (Dilema) č. 2: Dilema vychádza z udalosti, kedy študentke, počas skúšky vošiel otec do triedy a dal jej odpovede na otázky. Dilemou bolo, či má SPvŠP nahlásiť túto udalosť svojim nadriadeným a ohroziť mužovu budúcnosť alebo sa má správať, ako keby sa nič nezvyčajné nestalo, čo umožní, aby sa takéto nemorálne správanie v budúcnosti opakovalo a znemožnilo zaručiť, že skúšky budú poskytnuté spravodlivo a čestne (Bishara, 2018).

Rozhodnutie SPvŠP: V tomto prípade sa školský pracovník rozhodol túto epizódu nenahlásiť, pričom zvolil tradičný prístup, chrániac svoje vlastné osobné záujmy nad záujmami komunity.

V prípade zásahu má sociálny pracovník možnosť zvoliť si niektorú z techník, ktoré má k dispozícii, a to napr. aktivitami zameranými priamo na rodičov z dôvodu osvetovej činnosti, vysvetľovania princípov správania sa dospievajúcich, alebo sú rodičom ponúknuté nové informácie z oblasti prevencie sociálno-patologických javov. Odporúčané sú metódy kompenzácie nevhodných podnetov či podpory individuálnych potrieb dieťaťa. Zvlášť dôležitá v oblasti prevýchovy je súčinnosť rodiny.

3. **Problémy/situácie v školskom prostredí, ktoré sociálny pracovník nemôže/nemal by riešiť**

Východisko (Dilema) č. 3: Dilema sa týkala obľúbenej študentky, ktorú mali všetky dievčatá veľmi rady, no považovala sa za nadradenú ostatným dievčatám a nebola ochotná byť ich kamarátkou. Dilema SPvŠP bola, či zapojiť populárnu dievčinu a porozprávať sa s ňou o jej nevhodnom správaní, alebo nechať čas, aby jej dokázal, že jej správanie nie je prijateľné (Bishara, 2018).

Rozhodnutie SPvŠP: SPvŠP sa rozhodol nezasahovať. Veril, že ako čas plynie, obľúbené dievča pochopí hodnotu ostatných dievčat v triede a dôležitosť udržiavania dobrých vzťahov s nimi.

Úlohou SPvŠP je zmeniť model správania sa dievčaťa, pričom k dispozícii má podporné postupy a techniky v kontexte prevýchovy, ako sú: špeciálna dramatizácia a iné rolové postupy, špeciálna výchova hudbou, špeciálna výchova výtvarným umením, špeciálna výchova literatúrou a pod. (Škoviera 2011).

4. **Problémy/situácie v školskom prostredí, ktoré môže/mal by sociálny pracovník riešiť len v spolupráci s pedagógmi**

Východisko (Dilema) č. 4: Dilema je o spoločenskej udalosti, ktorá sa konala v dome jedného zo študentov. Udalosť bola považovaná za problematickú, pretože na udalosť boli pozvaní aj študenti, ktorí ničia majetok a pod. Dilemou bolo, či má SPvŠP zasiahnuť a zabrániť tomu tým, že to oznámi triednemu učiteľovi (a ten rodičom) z obavy, že problémoví študenti zničia domov hostiteľa, alebo to má nechať na hostiteľa, aby sa postaral o správanie študentov (Bishara, 2018).

Rozhodnutie SPvŠP: Sociálny pracovník sa rozhodol zasiahnuť a zabrániť študentom organizovať podujatie. Oznámil to triednemu učiteľovi, ktorý to následne riešil individuálne s rodičmi študentov, ktorí spoločenskú akciu nakoniec nepodporili.

Jednou z úloh v komunikácií je premyslene pripraviť a vysvetliť pedagógom vstup nového rozmeru práce s deťmi v škole, tak, aby pre nich pocit ohrozenia, či konkurencie bol čo najmenší, ale zároveň zdravo motivujúci. Pri hľadaní efektívnych metód (ohľadom spolupráce s pedagógmi), môžu SPvŠP využiť napr. pravidelné stretnutia pedagógov na pedagogických poradách, radí Lengyel (2013).

5. **Problémy/situácie v školskom prostredí, ktoré môže/mal by sociálny pracovník riešiť len v spolupráci s inými odbornými pracovníkmi**

Východisko (Dilema) č. 5: Dilema sa týkala dievčaťa, ktoré podvádzalo na skúške. Učiteľ a SPvŠP v jednej osobe videl, že študentka počas skúšky používala cudzí materiál. Dilema

bola, či oslovit študentku počas skúšky a povedať jej, že podvádza, alebo to s ňou po skúške prediskutovať medzi štyrmi očami (Bishara 2018).

Rozhodnutie SPvŠP: Odborník sa rozhodol zapojiť do procesu koordinátora skúšky, ktorý skúšku študentke ale neuznal.

Význam spolupráce SPvŠP s inými odborníkmi vidíme v pôsobení na zamestnancov školy a ďalších subjektov za účelom zabezpečenia adekvátnych životných podmienok detí a mládeže, zdieľania rôznych názorov a snahu o dosiahnutie konsenzu. Efektívna spolupráca pomáha k stabilite tímu odborníkov a odborníčok, k plneniu vytýčených cieľov, tvorbe intervenčného plánu, zaisteniu potrebných služieb a intervencií na prekonanie prekážok brániacich školskej úspešnosti žiaka, tvrdia Gymská a kol. (2020).

6. Problémy/situácie ohľadom povinnosti SPvŠP informovať rodičov o riešených problémoch/situáciách v školskom prostredí

Východisko (Dilema) č. 6: Šiesta dilema sa týka násilného správania študenta, ktorý tvrdil, že zažil tragickú udalosť. Študent sa správal urážlivo a v rozpore so všetkými pravidlami školy. Vymýšľal si príbehy a bol agresívny voči učiteľom. Dilema bola, či ho potrestať na základe závažnosti jeho činov, alebo sa pokúsiť pochopiť, čo je za jeho správaním (Bishara, 2018).

Rozhodnutie SPvŠP: Po konzultácii s učiteľom sa SPvŠP rozhodol preveriť, čo správanie študenta zapríčinilo. Stretli sa s rodičmi a zistili, že študent často klamal (ospravedlnili sa za správanie svojho syna). SPvŠP sa rozhodol zostať v úzkom kontakte so študentom, naďalej ho povzbudzovať a dať mu šancu začať odznova.

SPvŠP môže podporovať implementáciu rodinne orientovaného prístupu na škole, konštatujú Gymská a kol. (2020), avšak SPvŠP vždy musí zohľadniť výskyt situácie, kedy rozhodnutie oznámiť rodičom závažnosť situácie neprináša očakávaný prínos (ako príklad uvedieme Dilemu č.1: „Škola sa prostredníctvom poradcu vyhýbala zapojeniu rodičov,...“ Rozhodnutie SPvŠP nezapojiť rodičov do intervenčného procesu vychádzal z viacerých príčin. V prvom rade sa s chlapcom, ktorý často vyrušoval, sociálny pracovník predtým už stretol (aj s jeho rodičmi) a zo skúseností jednoznačne poznamenal: „Poznám tento prípad, rodičia nie sú ochotní počuť, že ich syn ruší triedu, zakaždým keď sa na nich obrátíme, prísne ho trestajú, čo je veľmi znepokojujúce pre jeho osobnosť a duševný vývoj, a preto je pre mňa ťažké sa k nim niekedy priblížiť“ (Bishara, 2018).

Záver

Keď sa v práci sociálneho pracovníka objaví etická dilema, musí pri rozhodovaní použiť svoj odborný úsudok. Tento proces je zložitý a niekedy nie je vhodný na jednoznačné riešenia. Naším zámerom bolo dozvedieť sa viac o tom, ako sa SPvŠP vyrovnávajú s morálnymi a sociálnymi dilemami a ako sa snažia nájsť rovnováhu medzi potrebami školského zariadenia a niekedy protichodnými požiadavkami žiakov, rodičov a učiteľov. Cieľ našej práce, interpretovať vybrané etické dilemy špecifické pre prácu sociálneho pracovníka v školskom prostredí, pokladáme za naplnený. Pri spracovaní príspevku sme využili metódu obsahovej analýzy textových dokumentov s využitím interpretácie dostupných dát. Z daných východísk a rozhodnutí SPvŠP sme predložili návrhy a odporúčania poskytovania sociálnych služieb v špecifickom školskom prostredí.

Zoznam citovanej literatúry

BAIER, F. *Školská sociálna práca vo Švajčiarsku: Nová oblasť pôsobenia medzi zavedenými službami pre mládež*. [online]. Inštitút pre starostlivosť o deti a mládež Univerzity sociálnej práce Univerzity aplikovaných vied Severozápadné Švajčiarsko, 2014. [cit. 2022-08-02]. Dostupné na: <https://schulsozialarbeit.ch/>

BISHARA, S. Sociálne a etické dilemy v práci so školskými poradcami na stredných školách pre študentov s poruchami učenia. In: *Intech Open Journal*, 2018. [online]. [cit. 2022-09-01]. Dostupné na: <https://www.intechopen.com/chapters/63836?fbclid=IwAR27X46MTVwabE-QL7lo25hsV2ZtLBxSXgcFsBSebPzHotSH3PbY2Byn-iw>

BARNOVÁ, S. *Školská pedagogika*. Vydavateľstvo: Vysoká škola DTI, Dubnica nad Váhom, 2018. ISBN 978-80-89732-78-4.

GYMERSKÁ, M. a kol. *Školská sociálna práca. Slovenská komora sociálnych pracovníkov a asistentov sociálnej práce*. 2020. [online]. [cit. 2022-09-01]. Dostupné na: http://coolschool.ozpersona.sk/wp-content/uploads/2020/07/Publikacia_skolskaSP_1_1.pdf

HVOZDÍK, J. *Základy školskej psychológie*. Vydavateľstvo: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2017. ISBN 978-80-8152-505-6.

LENGYEL, P. Školská sociálna práca v meste Považská Bystrica. In: *Sociální práce/ Sociálna práca*, 2013, (2) 4, s. 28-29. ISSN 1213-6204.

SLOVENSKÁ KOMORA SOCIÁLNYCH PRACOVNÍKOV A ASISTENTOV SOCIÁLNEJ PRÁCE. *Etický kódex sociálneho pracovníka a asistenta sociálnej práce Slovenskej republiky*. 2017. [online]. [cit. 2022-08-27]. Dostupné na: <http://socialnapraca.sk/wp-content/uploads/2017/11/Eticky-kodex-2017.pdf>

ŠKOVIERA, A. *Prevýchova. Úvod do teórie a praxe*. Bratislava: FICE, 2011, 133 s. ISBN 978-80-969253-4-6.

VANČÍKOVÁ, K. *Škola a spoločnosť. Kapitoly zo sociológie výchovy*. Vydavateľstvo: Pedagogická fakulta UMB v Banskej Bystrici, 2011. ISBN 978-80-557-0184-4.

VASILOVÁ, V., LOVAŠOVÁ, S. *Možnosti sociálnej práce v školskom prostredí v podmienkach SR*. Vydavateľ: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2018. ISBN 978-80-8152-635-0.

Zákon č. 219/2014 Z.z. o sociálnej práci a o podmienkach na výkon niektorých odborných činností v oblasti sociálnych vecí a rodiny a o zmene a doplnení niektorých zákonov v platnom znení

Zákon č. 138/2019 Z.z. o pedagogických zamestnancoch a odborných zamestnancoch a o zmene a doplnení niektorých zákonov v platnom znení

Zákon č. 245/2008 Z.z. o výchove a vzdelávaní (školský zákon) a o zmene a doplnení niektorých zákonov v platnom znení

Supervize praxí jako nástroj podpory studujících oborů sociální práce

Supervision as a tool of students support in the field of social work

Lucie Smutková²⁴

Abstrakt

Supervize odborných praxí studujících oborů sociální práce je specifickým odvětvím supervize. Má svoje specifické funkce a cíle, které jsou v některých aspektech odlišné od funkcí a cílů supervize sociálních pracovníků v praxi. Některé, jako například prevence syndromu vyhoření jsou zde méně významné, naopak další jako formování a podpora profesních kompetencí vystupují do popředí. Zásadní je zde seznámit studující s podstatou supervizního procesu a benefity, které lze od něj očekávat. Je důležité, aby vnímali proces supervize jako funkční a bezpečný a považovali jej za nezbytnou součást své další profesní kariéry.

Klíčová slova: Sociální práce. Odborné praxe. Supervize.

Abstract

Supervision of professional practices of students in the field of social work is a specific branch of supervision. It has its own specific functions and goals, which are in some aspects different from the functions and goals of the supervision of social workers in practice. Some, such as the prevention of burnout syndrome, are less important here, while others, such as the formation and support of professional competences, come to the fore. It is essential here to familiarize students with the essence of the supervision process and the benefits that can be expected from it. It is important that they perceive the supervision process as functional and safe and see it as a necessary part of their further professional career.

Keywords: Social work. Professional practice. Supervision.

²⁴ Ústav sociální práce FF Univerzity Hradec Králové, e-mailová adresa: lucie.smutkova@uhk.cz

Úvod

Supervize se stala v posledních letech ve většině segmentů výkonu sociální práce v České republice její nezbytnou a samozřejmou součástí. Slouží jako nástroj podpory kvality sociální práce a zároveň jako prevence syndromu vyhoření pracovníků a pracovníc.

Obecně je možno supervizi definovat jako „*systematickou odborně vedenou reflexivní interakci lidí směřující k prohloubení kvality práce v určité pracovní oblasti*“. (Havrdová, Z. In Matoušek, O. a kol. (Ed.), 2013, s. 514)

Hawkins a Shohet uvádí, že supervize nám může dát příležitost podívat se na věci s odstupem a uvažovat, příležitost vyvarovat se snadné cestě obviňování druhých – klientů, kolegů, organizace, „společnosti“, nebo dokonce sebe. (2004)

Supervizní proces probíhá ve vzájemné interakci jeho významných aktérů – supervizora, supervidovaných a zadávající organizace. Postava supervizora musí být nadána flexibilitou, schopností pohledu z mnoha perspektiv, otevřenost k učení, vhodného nakládání s mocí atp. (Baštecká, B., Čermáková, V., Kinkor, M., 2016)

Kvalita procesu supervize neleží však pouze na kvalifikaci a angažovanosti supervizora, ale také závisí na postoji samotných supervidovaných a jejich zaměstnavatelské organizace. Vztah konkrétní organizace, jejího vedení a řadových pracovníků k supervizi je do značné míry ovlivňován kulturou dané organizace. Ta určuje významně jejich postoje k reflexi sebe sama i vlastní práce s klienty. Musil uvádí, že kultura organizace může být pro sociální pracovníky, mimo jiné i v rámci supervize, „*východiskem sebereflexe vlastních nebo poznávání odlišných přístupů k práci s klienty*.“ (Musil, L. In Matoušek, O. a kol. (Ed.), 2013, s. 523)

Specifické místo v oblasti supervize v sociální práci zaujímá supervize odborných studentských praxí, kterou se budu dále podrobněji zabývat. Tato supervize dává studentům možnost seznámit se s podstatou supervizního procesu a jejími benefity tak, aby mohli ve své pozdější praxi supervizi efektivně využívat. Je důležité, aby vnímali proces supervize jako funkční a bezpečný a považovali jej za nezbytnou součást své další profesní kariéry.

Supervize odborných praxí studujících sociální práce

Supervizi ve vzdělávacím procesu studujících sociální práce komentují Davys a Beddoe tak, že klíčovým úkolem supervizora je usnadnit reflexi na počátku praxe a podpořit ve studujícím pocit zvládnutí a porozumění pomáhajícímu procesu. Supervizor by měl podle nich najít balanc mezi vedením studenta a předkládáním vlastní odbornosti na jedné a straně a studentovou zkušeností na straně druhé. Zmínění autoři hovoří o „*modelu reflektivního učení*“ zdůrazňujícím význam reflexe pro citlivou praxi. Schopnost reflektovat však závisí na úrovni kompetencí a zkušeností odborníka. Dovednosti a intervence používané supervizorem studenta se tak liší od těch, které používá supervizor zkušeného praktika. (2009)

Výše uvedený model reflektivního učení spočívá ve dvou rovinách. První premisa tvrdí, že hlavním účelem supervize je usnadnit supervidovanému učení a rozvoj. Model jako takový je podpořen pochopením principů zkušenostního učení dospělých (Kolb, 1984; Schön, 1987). Druhá premisa odráží Butlerovo (1996) tvrzení, že učení se stává transformačním

prostřednictvím reflexe. Tento model předpokládá, že supervizor a student budou věnovat čas a energii budování efektivního vztahu v počátečních fázích praktického učení (In Davys, Beddoe, 2009).

Všechna supervizní sezení začínají příležitostmi pro supervizora a studenta získat potřebné informace a naladit se na sebe, dříve než se zaměří samotnou supervizi. Začátek supervize zahrnuje „stanovení agendy“, nastolení tématu supervize. Otázka, kdo určuje agendu studentské supervize, je důležitá, protože hlavním účelem je povzbudit studenta, aby si osvojil svou práci a proces supervize. Proces supervize proto musí odrážet zájmy a problémy studentů. Studenti se setkávají v průběhu praxí obvykle s velkými oblastmi „neznámého“ a „neprobádaného“. Při supervizi studentů je tedy důležité, aby si supervizoři všimli chybějících informací a zkušeností a v případě potřeby odborně rámovali témata, která vyžadují pozornost. Model reflektivního učení popisuje čtyři fáze supervizního procesu v kontextu studentských odborných praxí: téma, jeho zkoumání, experimentování a vyhodnocování. Tyto fáze jsou realizovány postupně, ale umožňují studentovi a supervizorovi se v případě potřeby pohybovat tam a zpět. (Davys, Beddoe, 2009)

Supervize odborných praxí v kontextu České republiky

O supervizi v kontextu vzdělávání sociálních pracovníků a pracovníc u nás hovoří Minimální standard vzdělávání v sociální práci ASVSP. Jeho smyslem je „*vymezit očekávanou minimální kvalitu studijních programů v oblasti vzdělávání sociální práce. Standard proto definuje rámcové obsahy výuky a získané kompetence nutné pro formování profesní identity a pro výkon profese sociálního pracovníka.*“ (Minimální standard ..., 2022)

Konkrétně k supervizi se tento Standard vyjadřuje v bodě č. 6, kde je uvedeno, že „*supervize je vnímána jako jeden z nástrojů profesního a osobního růstu studentů a studentek, jako jedna z cest podpory studujících k naplnění cílových charakteristik v profilu absolventa.*“ (Ibidem.) Supervize je tak neoddelitelnou součástí vzdělávacího procesu, kdy studující v dynamickém a dialogickém procesu teoretické výuky a odborné praxe vrůstá do profese sociální práce a učí se hledat svoji vlastní identitu sociálního pracovníka v rámci multidisciplinární spolupráce.

Předmětem supervize v rámci výukového procesu v rámci studia sociální práce je zejména odborná praxe studujících. Výuka supervize přitom má probíhat jak v rovině teoretické, tak v rovině sebezkušenosti.

Specifika supervize odborných praxí

V průběhu supervizního procesu zaměřeného na odborné praxe studujících dochází k propojení teoretických znalostí a zkušeností z praxe sociální práce, kterou si studenti odnášejí z odborné praxe.

Supervize odborných praxí studujících sociální práce probíhají v kontextu prostředí vzdělávací instituce, a toto s sebou přináší některé specifické momenty. První z nich se týká specifického charakteru vztahu vyučující – student, který je založen na jiné bázi, než je obvykle založen vztah supervizor – sociální pracovník v praxi. Je zde proto nutné dobře ošetřit možné konflikty rolí plynoucí z hierarchicky nastavené struktury vzdělávací instituce. Je proto důležité věnovat velkou pozornost úvodnímu kontraktování a vytváření prostoru bezpečného pro všechny zúčastněné.

Dalším specifikem je nutnost věnovat se v rámci supervize nejenom jejímu samotnému procesu, ale také se soustředit na vzdělávací rovinu těchto aktivit. Jde nejprve o to, seznámit studenty teoreticky se supervizí, jejím smyslem a cíli.

Častým tématem supervizí odborných praxí studujících sociální práce jsou kromě případové práce s klienty a vztahů s pracovníky na pracovištích praxí také samotné organizační podmínky a nastavení průběhu odborné praxe.

Vyučující poskytující supervize odborných praxí studentů také často registruje rozdíly a z toho plynoucí nutné rozdílné přístupy ke studentům denní a kombinované formy studia a těmto rozdílům je třeba konkrétní supervizi odborné praxe přizpůsobovat.

Závěr

Supervize je nezbytnou a samozřejmou součástí výkonu praxe sociální práce v České republice. Slouží jako nástroj podpory kvality sociální práce a zároveň jako prevence syndromu vyhoření pracovníků a pracovníc.

Specifické místo v oblasti supervize v sociální práci zaujímá supervize odborných studentských praxí, která má svá specifika oproti supervizi běžné praxe sociální práce. Tato supervize dává studentům možnost seznámit se s podstatou supervizního procesu a jejími benefity tak, aby mohli ve své pozdější praxi supervizi efektivně využívat. Je důležité, aby vnímali proces supervize jako funkční a bezpečný a považovali jej za nezbytnou součást své další profesní kariéry.

Seznam citované literatury

BAŠTECKÁ, Bohumila, ČERMÁKOVÁ, V., KINKOR, Milan. Týmová supervize. Teorie a praxe. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-0940-9

DAVYS, Allyson Mary, BEDDOE, Liz. The Reflective Learning Model: Supervision of Social Work Students. *Social Work Education*, 2009, 28:8, s. 919-933. ISSN 0261-5479

HAVRDOVÁ, Zuzana. Supervize. In Matoušek, Oldřich a kol (Eds.) Encyklopedie sociální práce. Portál, 2013. ISBN 978-80-262-0366-7

HAWKINS, Peter, SHOHET, Robin. Supervize v pomáhajících profesích. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-0987-4

Minimální standard vzdělávání v sociální práci ASVSP. [online] Asociace vzdělavatelů v sociální práci, 2022. [cit. 1.10.2022] Dostupné z <https://www.asvsp.org/standardy/>

MUSIL, Libor. Kultura organizace. In Matoušek, Oldřich a kol (Eds.) Encyklopedie sociální práce. Portál, 2013. ISBN 978-80-262-0366-7

„Běh na dlouhou trať“ – udržitelnost z perspektivy sendvičové generace

"For a long haul" - sustainability from the perspective of the sandwich generation

Leona Stašová

Abstrakt

Na úrovni EU patří mezi základní nástroje k dosahování cílů udržitelného rozvoje podpora zvyšování kvality života a solidarity mezi generacemi a v rámci generací. Příspěvek si všímá některých problémů udržitelnosti z perspektivy sendvičové generace, která zajišťuje péči o více generací, a jež je třeba zohlednit při dosahování cílů *Strategického rámce ČR 2030*. Odrážejí se v nich nejen aspekty stárnutí populace, proměn porodnosti a rodičovství, ale i aspekty z oblasti zaměstnanosti, nabídky sociálních služeb a potřeb pečujících. Text se snaží o aplikaci pojetí udržitelnosti na situaci sendvičové generace. Využívá k tomu aktuální demografická data, poznatky o sendvičové generaci, strategické dokumenty k udržitelnosti i indikátory kvality života.

Klíčová slova: Kvalita života. Generační solidarita. Demografický vývoj. Sendvičová generace. Potřeby pečujících.

Abstract

At the EU level, improving the quality of life and support of solidarity between and within generations are perceived as critical tools for achieving sustainable development goals. This paper aims to point out selected problems related to current sandwich generation, which should be taken into account when reaching the goals of *Strategic Framework Czech Republic 2030*. They reflect not only aspects of the ageing population, changes in the natality and parenting but also aspects from the field of employment, the offer of social services and the needs of caregivers. This paper tries to apply the concept of sustainability to the sandwich generation situation by using strategic documents on sustainability and quality of life indicators.

Keywords: Quality of life. Generational solidarity. Demographic development. Sandwich generation. Caregivers' needs.

Úvod

Téma udržitelnosti a téma sendvičových generací se zdají být od sebe výrazně vzdáleny. Obě zasahují do zdánlivě jiných oblastí teorie i praxe, obě jsou rozvíjeny především v odlišném oborovém a profesním kontextu – udržitelnost jako téma zvláště ekonomické, politologické, či environmentální; sendvičová generace jako téma hlavně sociologické a psychologické. V tomto textu se snažím propojit obě perspektivy a ukázat, že udržitelnost v té rovině, jak je v globálním, evropském i tuzemském měřítku chápána, lze aplikovat i při pohledu na sendvičovou generaci. A co více, je to pohled nezbytný a významný, protože nahlíží na problémy sendvičové generace z perspektivy rovnováhy, která je klíčovým aspektem udržitelnosti. Snažím se v textu nejprve nastínit téma udržitelnosti i téma sendvičových generací a poté je vzájemně přiblížit v náhledu na udržitelnost v kontextu sendvičové generace. Jsem přesvědčena o tom, že při dosahování cílů Strategického rámce ČR 2030 je to nezbytná perspektiva, která však má smysl i z pohledu ryze individuálního, tj. z pohledu těch, kteří do současné sendvičové generace patří.

Udržitelnost jako aktuální téma

Udržitelný rozvoj je proces, jemuž je v posledních letech věnována v globálním, evropském, ale i českém prostoru značná pozornost. Zaměřuje se na takové uspokojování potřeb společnosti a jednotlivců, které neomezí možnosti naplňování potřeb příštích generací a neohrozí rovnováhu v celém společenském systému a mezi jeho základními pilíři. Klíčovým momentem udržitelnosti je tedy rovnováha v mnoha různých perspektivách a v těsném napojení na zlepšování kvality života. Jak uvádí Kolářová v kontextu úvah Populačního fondu OSN (2010, 39): *“Udržitelnost vyžaduje, aby lidé reagovali na změny a dokázali přemýšlet o prostředí, ve kterém žijí.”*

Strategický rámec udržitelného rozvoje

Udržitelný rozvoj jako politické i praktické téma formulují základní dokumenty OSN, na něž navazují dokumenty evropské i české. Tematika udržitelného rozvoje jako *Agenda pro udržitelný rozvoj 2030* (dále jen *Agenda 2030*) oficiálně vstoupila do tematiky OSN v roce 2015. V klíčovém dokumentu bylo formulováno 17 cílů udržitelného rozvoje, tzv. sustainable development goals (SDGs), které vymezují záměry a plány rozvoje na období do roku 2030. Na jejich formulaci se podílely jak členské státy OSN, tak i další aktéři, jako např. zástupci občanské společnosti, podnikatelské sféry, akademické obce i občané.

Evropskou odpovědí²⁵ na stanovení těchto cílů bylo společné prohlášení členů rady a představitelů vlád členských zemí EU v rámci setkání Rady EU, Evropského parlamentu a Evropské komise (*Our world, Our dignity, Our future*, Brusel, 2017), jímž se zavázaly k naplňování Agendy pro udržitelný rozvoj 2030. Evropská komise řeší tuto agendu s cílem aktivně podporovat udržitelný rozvoj v celosvětovém měřítku a zároveň zajistit, aby vnitřní i vnější politika EU byla v souladu s globálním udržitelným rozvojem a s jejími mezinárodními závazky. Provádění Agendy 2030 však vyžaduje především stanovení komplexních strategií udržitelnosti na národních úrovních, které zrcadlí SDGs a jejich vzájemné vazby.

²⁵ Strategie udržitelného rozvoje na úrovni EU má jinak ukotvení již na počátku 21. století, kdy Evropská rada přijala v roce 2001 první Strategii udržitelného rozvoje EU. Na tuto první strategii z roku 2001 navazuje Obnovená strategie z roku 2006.

V rámci České republiky navazuje naplňování *Agendy 2030* na strategie udržitelného rozvoje ČR z předchozího období²⁶. Dokument *Strategický rámec Česká republika 2030* pak rozvíjí SDGs v kontextu české reality. V jejím rámci jsou vymezeny prioritní oblasti, hlavní cíle a nástroje k jejich dosažení. Ambicí naplňování strategického rámce je zvýšit kvalitu života ve všech regionech a nasměrovat ČR k rozvoji, který je udržitelný po sociální, ekonomické i environmentální stránce. Rovnováha je zde tedy zamýšlena jak z hlediska tematického, tak regionálního (Kárníková, 2017).

Hlavní principy udržitelnosti

Strategické dokumenty Organizace spojených národů, Evropské unie i České republiky akcentují řadu oblastí, v nichž je třeba k rovnováze udržitelného rozvoje přispívat a podporovat ji. Strategický rámec ČR 2030 se opírá o řadu principů, které se pak promítají do jednotlivých klíčových oblastí. Udržitelný rozvoj je chápán jako dynamický a komplexní systém, v němž jsou oblast environmentální, sociální i ekonomická vzájemně provázány. „*Proto je nezbytné přistupovat k nim integrovaně a respektovat potřebu udržovat komplexní a dynamickou rovnováhu v čase i prostoru.*“ (Kárníková, 2017, s. 15) Dalším principem je podpora rozmanitosti, která má svůj význam i v oblasti kulturní, sociální či politické a projevuje se v rovných příležitostech, inkluzi či soudržnosti. Princip rovnosti, svobody a práv všech lidí, vč. jejich vzájemné solidarity, odpovědnosti a tolerance jsou pak nezbytné pro dosahování co nejvyšší kvality života jednotlivců i celé společnosti. K tomu se připojuje i transparentnost a dostatek informací pro všechny, vč. využívání nejnovějšího poznání k strategickému plánování, a využívání vzdělávání, výchovy a osvěty. Mezi principy udržitelnosti je zmiňován i princip mezigenerační solidarity, odpovědnosti, adaptace na dlouhodobé trendy, či zabezpečení základních životních potřeb obyvatel a zdraví osob. Toto jsou některá základní ideová východiska nastavené strategie, která se promítají do nastavených cílů i způsobů jejich dosahování.²⁷

Indikátory kvality života

Za účelem monitoringu plnění strategie do roku 2030 a jako nástroj k měření úspěšnosti naplňování cílů stanovených ve veřejných politikách byl nastaven indikátorový rámec měření kvality života v České republice. Používaná data pro zachycení kvality života v České republice vycházejí z doporučení Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj a jejich adaptace na podmínky České republiky. Zhodnocení kvality života doplňuje 192 indikátorů přiřazených k 97 specifickým cílům ČR 2030, které jsou součástí *Zprávy o kvalitě života a její udržitelnosti*, která má být vydávána od roku 2020, a to v dvouletém intervalu. To umožňuje sledovat, jak jsou jednotlivé cíle naplňovány a k jakým změnám v jednotlivých oblastech dochází. (Maussen et al., 2018)

Takto konceptualizovaná kvalita života má být měřena celkem v těchto jedenácti oblastech: 1) příjem a bohatství; 2) zaměstnanost; 3) bydlení; 4) zdraví; 5) sladování pracovního a soukromého života; 6) vzdělávání; 7) mezilidské vztahy; 8) občanská angažovanost a dobré vládnutí; 9) životní prostředí; 10) bezpečnost; 11) osobní pohoda

²⁶ Jedná se o strategie z let 2007 a 2010.

²⁷ S ohledem na povahu textu a jeho zacílení zde nezmiňuji podrobněji všechny detaily principů, které dokument uvádí.

Zdroj: Život v regionech, 2022

Sendvičová generace a její specifika

Sendvičová generace jako téma i žitá skutečnost vzniká v kontextu proměn demografických, které vstoupily do života české populace po roce 1989 a někdy bývají označovány jako druhý demografický přechod (např. Rychtaříková, 1997, Rychtaříková, Pikálková, Hamplová, 2001, Kačerová, 2014). Pojem sendvičová generace označuje lidi středního věku (40–60 let), kteří se „nacházejí v průsečíku požadavků několika rolí“ (Šindelář, 2014, 31).

V posledních třiceti letech došlo v České republice k významným proměnám rodičovství, které se projeví ve zvyšování věku rodičů i větší křehkosti partnerských vztahů. To se také promítlo do utváření generací, do proměn podob rodiny i jejích potřeb (např. Kuchařová a kol., 2020). Společně se stárnutím populace a zvyšováním nároků na péči o zvětšující se skupinu osob staršího věku to s sebou přineslo i výraznější zatížení členů rodin středního věku, na které se nároky zajištění péče přenášejí.

Demografický kontext sendvičové generace

Sendvičové generace a sendvičové rodiny jsou fenoménem relativně novým, k jehož rozvoji přispěly i některé demografické proměny, které se v České republice projeví v průběhu posledních třiceti let. Jedná se především o posuny věku rodičovství a celkové stárnutí populace.

Zatímco průměrný věk při narození dítěte byl u žen v roce 1990 ještě na úrovni 24,8 let, v roce 2021 byl již 30,4 let (ČSÚ, 1991, 2022). Nejvyšší míry plodnosti žen se v roce 2021 posunuly do věku 29–32 let a zvýšily se i ve vyšších věkových kategoriích žen, tj. tam, kde před třiceti lety byly již minimální (např. ve věkových kategoriích žen starších 40 let). V roce 2017 se již více než pětina dětí narodila matkám starším 35 let, 4 % pak ženám starším 40 let. Oba rodiče starší 35 let mělo při narození 16 % dětí (ČSÚ, 2022). Jednoduše lze tedy říci, že dochází k trendu zvyšování věku matek (ale i otců) při narození dítěte čili „stárnutí

rodičovské generace“, což se odráží i ve „věkové vzdálenosti“ generací. Zatímco v době před rokem 1989 byl průměrný rozdíl mezi rodiči a dětmi, tedy mezi generacemi, kolem 20–25 let, v současné době je to zhruba o 10 let více, tj. 30–35 let.

K tomuto trendu se přidává také trend stárnutí populace, který s sebou přináší nárůst věku dožití a podíl osob staršího věku v populaci. Zatímco v roce 2003 bylo v ČR 1,4 milionů osob nad 65 let, v roce 2050 se tento počet dle prognóz pravděpodobně zvýší na 2,8 milionů (Šindelář, 2014).

Naděje dožití při narození se u mužů i žen zvýšila během posledních třiceti let o zhruba 14 let (ČSÚ, 2022). Ženy by se dnes za předpokladu setrvání měr úmrtnosti z roku 2021 v průměru dožívaly 80,5 let, muži 74,1 let. Přestože v důsledku úmrtí na covid-19 v posledních dvou letech tato čísla poklesla, i tak zůstává naděje dožití stále výrazně vyšší, než byla před třiceti lety.

Otázku, kterou si však odborníci kladou, je i to, zda delší věk s sebou přináší také delší dobu strávenou ve zdraví a nebo spíše v nemoci. Dle českých údajů byla délka života ve zdraví v roce 2016 pro muže 62,7 let a pro ženy 64 let. (MZ ČR, 2020). V roce 2020 byla podle Eurostatu (2022) naděje dožití ve zdraví odhadována v Evropské unii na 64,5 let pro ženy a 63,5 let pro muže. To znamenalo, že se jednalo zhruba o 77,6 % a 81,9 % délky života pro ženy a muže. Evropské ženy tedy prožívají jen zhruba $\frac{3}{4}$ svého života ve zdraví, muži zhruba $\frac{4}{5}$.

Přestože právě délka života ve zdraví se v ČR zlepšila a je lepší než v ostatních státech střední a východní Evropy, stále jde o hodnoty nižší, než jaké jsou typické pro populace vyspělých zemí EU. Dle konstatování Ministerstva zdravotnictví ČR „v populaci ČR přibývá osob, které se nacházejí v dlouhodobě nepříznivém zdravotním stavu v důsledku chronických a nevyléčitelných chorob, stárnutí, stále relativně krátké době života ve zdraví“. (MZ ČR, 2020, 26) Cílový stav dle české strategie *Zdraví 2030* je pro ČR v roce 2030 taková situace, kdy naděje dožití ve zdraví při narození bude 65,7 let pro muže a 66,0 let pro ženy.

Nároky na sendvičovou generaci

Tím, jak se postupně zvyšuje věk mužů a žen při narození dítěte a rodičovská generace stárne, dostává se část populace středního věku do situace, v níž musí zabezpečit intenzivní péči jak o svoje děti, tak o stárnoucí rodiče. Kromě toho se jedná o ty, kteří jsou ekonomicky aktivní a musejí k tomu zvládat i svoje zaměstnání a profesi. Tato střední generace celkově tvoří v populaci téměř 30 %²⁸ a je tedy tou, na které pak do značné míry stojí podpora závislé části populace. Lze také předpokládat, že jde o skupinu lidí, kteří nejvíce odvádějí do daňového a do solidárního státního systému na jedné straně, a zároveň z tohoto systému veřejných financí nejméně čerpají. Dle Kuchařové a kol. (2017) je v této extrémně zátěžové situaci zhruba 5 % české populace a téměř čtvrtina obyvatel ve věku 40–60 let. Vedle toho se dnes koncept „sendviče“ rozšiřuje i směrem k péči nejen o rodiče a děti, ale i o vnoučata či prarodiče (např. Železná, 2018, Manor, 2021). Tím se objem sendvičové generace může dále navyšovat.

Analýzy jednoznačně ukazují, že do role pečovatelů vstupují především ženy, převážně dcery (Agree a kol., 2003; Vidovičová a Rabušic, 2003, Přidalová, 2007, Hasmanová Marhánková,

²⁸ Dle dat ČSÚ k 1. 7. 2021 29,4 % obyvatel ČR (vlastní výpočet).

2011, Colombo, 2011, Klímová Chaloupková, 2013) Přidalová (2007) dokonce uvádí, že ženy tvoří $\frac{3}{4}$ všech pečovatelů, na rozdíl od mužů, kteří vstupují spíše do role sekundárního pečovatele. Na každou ženu v produktivním věku podle její analýzy připadne alespoň jeden senior starší 80 let, který bude velmi pravděpodobně potřebovat péči.

Dle předchozích zjištění si většina českých seniorů přeje zůstat doma i v případě nutnosti zajištění odborné či příbuzenské péče (Vidovičová a Rabušic, 2003). Tuto možnost vidí jako reálnou 80 % dospělých dětí a 40 % je připraveno se péče o své stárnoucí rodiče zhostit osobně (Veselá, 2002). Část populace (84 % obyvatel ČR) považuje péči o své stárnoucí rodiče dokonce za určitý morální imperativ (Hasmanová Marhánková, 2011). Lze tedy konstatovat, že podíl sendvičových rodin a objem sendvičové generace narůstá společně s očekáváním, že péči o děti a rodiče (příp. i vnoučata a prarodiče) zabezpečí právě jejich příslušníci.

Pomyslný „sendvič“ úkolů, povinností a zodpovědností vytváří pro příslušníky sendvičové generace velmi složitou a obtížnou situaci ke zvládnutí. Tlak povinností jim obvykle neumožňuje dostatečně dbát na vlastní wellbeing, pečovat o zdraví (fyzické i psychické), rozvíjet vlastní zájmy a koníčky i udržovat rovnováhu v oblasti práce a odpočinku. Jak již bylo zmíněno, jsou to právě ženy, které přebírají mnohem častěji hlavní zodpovědnost za péči o závislého blízkého a stávají se pečovatelem primárním. Důvody spatřuje Přidalová (2007) jak v oblasti genderových stereotypů (role pečovatele je vnímána jako ženská „práce“), tak i v menším důrazu na pracovní kariéru u žen.

Zahraniční studie intenzivně ukazují na růst časových nároků na péči o stárnoucí rodiče právě v kontextu genderu, zásahu do pracovní sféry pečujících osob, i s ohledem na míru stresu, kterou tato péče přináší. Studie Aazami a kol. (2018) poukazuje na to, že ženy, které pečují současně o stárnoucí rodiče i svoje děti zažívají významně vyšší míru časově podmíněného zasahování do práce a konflikt mezi rodinou a prací je u nich výrazně vyšší. Významná je též míra stresu, kterou prožívají pečující osoby (např. Ugwu, 2010, Kučerová, 2018, Brenna, 2021). Z výsledků studie mezi mírou stresu, kterou prožívají ženy v roli pečující osoby o nemocné rodiče a o rodiče zdravé vyplývá, že ženy, které pečují o nemocné rodiče a dostávají podporu od svých manželů, nebo využívají dostupných pomůcek, prožívají méně stresu než ženy, které tuto oporu nemají. Nižší míru stresu prožívají ženy, které pečují o zdravé rodiče. (Ugwu, 2010)

Náročným tématem péče jsou i vztahy mezi pečující osobou a seniorem, který péči vyžaduje. (např. Szydlic, 2008, Bertini, 2013) Šindelář (2014) v českém prostředí však uvádí, že sendvičová konstelace sice zvyšuje nesoulad mezi pracovní a soukromou sférou života pečujících, ale situace poskytování podpory rodičům spíše posiluje pozitivní vztahy v rodině.²⁹ (též Jeřábek, 2009)

²⁹ V tomto smyslu hovoří Jeřábek (2009) o rodinné soudržnosti.

Udržitelnost z perspektivy sendvičové generace

Udržitelnost ve vztahu k sendvičové generaci lze chápat jako schopnost podpořit tuto generaci v její pečovatelské roli při současném udržení rovnováhy v naplňování potřeb členů jejich rodin, ale i jich samotných. Jen to je předpokladem, že budou moci svoji úlohu plnit dlouhodobě, plnohodnotně a kvalitně. Cílem je tak zajistit, aby tato generace měla dostatečnou kapacitu k obnově vlastních zdrojů, sil a naplňování osobních životních cílů, aniž by přitom musela nutně rezignovat na péči o svoje blízké. Z jistého úhlu pohledu tedy můžeme chápat udržitelnost ve vztahu k sendvičové generaci také jako zajištění kvality života pečující sendvičové generace.

V tomto ohledu může být inspirativním rámcem navrhovaných či používaných indikátorů kvality života, který, přestože se nesoustředí na aspekty sendvičové pečovatelské generace, může nabízet určitou perspektivu. Vybrané indikátory tak lze použít i při mapování situace sendvičové generace, sledování kvality jejich života a optimalizace opatření na podporu pečujících. Tyto indikátory, resp. jejich úroveň, mohou také naznačit další problémy života současných českých rodin a generací a podpořit systémová opatření v této oblasti.

V následujícím výčtu se pokusím shrnout ty indikátory kvality života, které by mohly být zdrojem mapování situace a hledání udržitelnosti pro sendvičovou generaci. Jedná se o nástin a inspiraci k další možné diskusi na toto téma.

Jednou z oblastí je oblast příjmů a otázky spojené s *gender pay gap* či *míry ohrožení chudobou*. Ve vztahu k zaměstnání mohou být inspirativní takové otázky pro měření subjektivní spokojenosti, jako např. „*Jste spokojeni se svým profesním, pracovním životem? Jste spokojeni s odměnou za práci? Považujete svoji profesi za perspektivní vzhledem k probíhajícím změnám? Setkali jste se v posledním roce se znevýhodněním v pracovním životě?*“

V oblasti indikátorů bydlení je nepochybně důležité *hodnocení subjektivní spokojenosti s úrovní svého bydlení i podíl bytů přístupných pro osoby se zdravotním postižením*. Stejně tak celospolečensky cenný pohled na zdraví prostřednictvím indikátorů může nabídnout tzv. *střední délka života, délka života ve zdraví, či subjektivní zdravotní stav*.

V oblasti sladování soukromého a pracovního života si lze všimnout těchto oblastí: *počet hodin strávený neplacenou prací v domácnosti a péči o druhé (děti, nesoběstačné členy rodiny), péči o sebe; počet hodin volného času týdně; míra pocíťovaného stresu a napětí v oblasti pracovního a soukromého života, spokojenost s časem na práci, rodinu (včetně péče o druhé) a pro sebe (spánek, volný čas, koníčky apod.)*.

Vedle dalších indikátorů je třeba se dívat i na *spokojenost s kvalitou, prostorovou a časovou dostupností, finanční dostupností a nabídkou služeb péče o děti předškolního věku a mladšího školního věku, stejně jako služeb péče o seniory a další nesoběstačné členy rodiny, včetně služeb pro lidi s vážným zdravotním/tělesným/smyslovým hendikepem*. Doplnit to mohou i *počty odmítnutých žádostí o umístění do domovů pro seniory a domovů pro osoby se zdravotním postižením a čekací doba na umístění do domu s pečovatelskou službou/do domova seniorů*. Obraz situace sendvičových rodin prostřednictvím indikátorů kvality života mohou dokreslit i *finanční náklady pro jednotlivce/rodiny na umístění seniora v domově s pečovatelskou službou/v domově pro seniory a náklady na služby péče pro lidi s vážným*

zdravotním/tělesným/smyslovým hendikepem či indikátor *možnost úpravy pracovní doby a pracovní režim (ve smyslu pozitivní flexibility)*.

Inspirovat se lze jistě i indikátory v oblasti osobní pohody, jakými jsou *životní spokojenost* či *prožívané emoce*.

Všechny tyto indikátory a oblasti umožňují sledovat situaci na celospolečenské úrovni, ale i na mikroúrovni jednotlivých rodin, resp. pečujících osob. Jejich mapování v populaci sendvičových rodin by pak mohlo pomoci i při startování či rozvoji konkrétních opatření, které by podpořily rovnováhu v životě pečujících osob a umožnily tak příslušníkům sendvičové generace žít plnohodnotný život, aniž by museli rezignovat na péči a pomoc členům svých rodin.

Závěr

Jak bylo již zmíněno, podpora udržitelnosti z perspektivy sendvičové generace nezbytně potřebuje systémová opatření na různých úrovních. Příkladem dobré praxe z českého prostředí může být např. Brněnské Centrum pro rodinu a sociální péči, které se ve svém projektu intenzivně věnuje právě sendvičovým rodinám. Vedoucí projektu, Lenka Špaková, přitom zdůrazňuje, že zatím systémový pohled v rámci České republiky není zcela naplněn (2021). Poukazuje na nedostatek terénních odlehčovacích a pečovatelských služeb i na skutečnost, že sami pečující zatím nejsou cílovou skupinou současných sociálních služeb a systematická pomoc pro ně dosud absentuje.³⁰

Jednou z cest pomoci a udržitelného přístupu lze spatřovat v kombinaci tzv. rodinné péče a péče realizované servisními službami zvenčí (např. Varhaníková, 2015, Brennan a kol., 2018). Jako užitečné se jeví efektivní zprostředkování informací o dostupných možnostech, jak to cestou adresáře služeb třeba realizuje právě uváděné Centrum pro rodinu a sociální péči³¹.

Vedle toho je určitě nezbytné vyvinout aktivity na pomoc k zaměstnávání příslušníků sendvičové generace, upozornit na jejich potřeby i specifika a také zdůraznit, že právě toto je skupina velmi zkušená a výkonná. Těmi, kdo mohou zlepšit situaci pečovatелů jsou přitom i sami zaměstnavatelé, kteří mohou vytvářet vhodné podmínky pro zaměstnance za účelem sladování práce a péče o členy rodiny. V zahraničí je doporučována možnost pomoci těmto pečujícím formou konzultací např. s kariérovými poradci (Byrd et al., 2001).

Z dalších výzkumů (např. Buck, 2013, Riley, Bowen, 2005) rovněž vyplývá užitečnost edukace a poradenství pečujícím osobám, ale i význam rozhovoru se stárnoucím rodičem a pečujícími osobami, stejně jako podpora vzájemné opory partnerů při péči v rodině. Podpora ze strany institucí pro pečující sendvičovou generaci může zahrnovat i edukaci směrem k využívání různorodých strategií k zdržování rovnováhy mezi rolemi. Evans et al. (2016) doporučují např. tyto přístupy: *udržovat zdraví a pohodu, potlačovat perfekcionismus, hospodařit s časem a energií, předávat zodpovědnost, pěstovat sociální kontakty a*

³⁰ V práci Kučerové (2018, s. 101) byla nabídka sociálních služeb pro sendvičovou generaci rovněž zatím zhodnocena jako „nedostatečná, respektive nereagující na jejich potřeby“.

³¹ <https://www.sendvicovagenerace.cz/adresar-sluzeb/>

vzájemnost. Všechny přístupy však zároveň vyžadují systémový pohled a hledání variabilních řešení pro různorodé situace pečující střední generace.

Na sendvičovou generaci a její potřeby je přitom možné nahlížet z různých úhlů pohledu, k čemuž mohou přispět i indikátory kvality života. Právě zabezpečení „udržitelného pečování“ o seniory i děti v sendvičových rodinách i kvality života pečujících osob jsou důležitými konkrétními úkoly, které plně korelují s plány v oblasti strategie ČR a s jejími základními principy. Při prognózách stárnutí pro ČR by toto měl být jeden z prioritních úkolů současné sociální politiky i politiky zaměstnanosti.

Seznam citované literatury

- AAZAMI, Sanaz, SHAMSUDDIN, Khadijah, AKMAL, Syaquirah. Assessment of Work-Family Conflict Among Women of the Sandwich Generation. *Journal of Adult Development*, 2018, 25, s. 135–140. ISSN 1573-344
- AGREE, Emily, BISSETT, Beverley, RENDALL, Michael. Simultaneous care for parents and care for children among mid-life British women. *Population Trends*, 2003, roč. 112, s. 29-35. ISSN 2040-1590
- BERTINI, Kristine. *Sendvičová rodina*. Praha: Portál, 2013. ISBN 978-80-262-0478
- BRENNA, Elenka. *Should I care for my mum or for my kid? Sandwich generation and depression burden in Italy*. *Health Policy*, 2021, roč. 125, č. 3, 415–423. ISSN 0168-8510
- BRENNAN, Damien, et al. “What's going to happen when we're gone?” Family caregiving capacity for older people with an intellectual disability in Ireland. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*. 2018, roč. 3, č. 2, s. 226–235. ISSN 1468-3148
- BUCK, Harleah G. Help family caregivers in the "sandwich generation", *Nursing Management*, 2013, roč. 4, č. 11, s. 19-20. ISSN 0360-4039
- BYRD, V., GRANT – VALLONE, E. HAMILL, S. B. Career counseling for the sandwich generation. *Career Planning and Adult Development Journal*, 2001, roč. 17, č. 2, s. 42-53. ISSN-0736-1920.
- COLOMBO, Francesca, LLENA-NOZAL, Ana, MERCIERET, Jerome et al. Help Wanted? Providing and Paying for Long-Term Care. *OECD Health Policy Studies*. Paris: OECD Publishing, 2011. ISSN 2074-319X
- Healthy life years statistics*. [online] EUROSTAT, 2022. [cit. 1.10.2022] Dostupné z https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Healthy_life_years_statistics
- EVANS, Kiah, L. et al. Working Sandwich Generation Women Utilize Strategies within and between Roles to Achieve Role Balance. *Plose One*, 2016, 11. e0157469. 10.1371/journal.pone.0157469.
- HASMANOVÁ MARHÁNKOVÁ, Jaroslava, *Sandwichová generace – kombinování práce a péče o závislé členy rodiny (děti a seniory)*. Gender studies o.p.s., 2011, s. 11-17
- JEŘÁBEK, Hynek. 2009. Rodinná péče o seniory jako „práce z lásky“: nové argumenty. *Sociologický časopis*, roč. 45, č. 2, s. 243–265. ISSN 2336-128X
- KAČEROVÁ, Eva, *Děti až po svatbě?* [online] Český statistický úřad, 2014 [cit. 1.10.2022] Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/a500414ccd>

- KÁRNÍKOVÁ, Anna. (Ed.) *Strategický rámeček Česká republika 2030*. [online] Úřad vlády České republiky, Odbor pro udržitelný rozvoj, 2017. [cit. 1.10.2022] Dostupné z: <https://www.cr2030.cz/strategie/>
- KOLÁŘOVÁ, Michaela. *Populace a její vliv na životní prostředí*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. 2010.
- KLÍMOVÁ CHALOUPKOVÁ, Jana. Neformální péče v rodině: sociodemografické charakteristiky pečujících osob. *Data a výzkum – SDA Info*, 2013, roč. 7, č. 2, s. 107-123.
- KUČEROVÁ, J. *Sendvičová generace z pohledu sociální politiky státu, společnosti a rodiny*. Zlín: Univerzita Tomáše Bati, 2018.
- KUCHAŘOVÁ, Věra et al. *Zpráva o rodině*. [online] Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2017. [cit. 13.8.2022] Dostupné z: https://www.mpsv.cz/documents/20142/578124/Zprava_o_rodine.pdf/7e790f82-3a57-f621-09b5-80e52aa59c31
- MANOR, Shlomit. Being a Working Grandmother, Mother, and Daughter at the Same Time: A „Double Sandwich“ in a Four-generation Family. *Journal of Family Issues*, 2021, roč. 42, č. 2, s. 324–344. ISSN 1552-5481
- MAUSSEN, Jan a kol. *Souhrnná zpráva o měření kvality života v ČR*. [online] Úřad vlády, Odbor pro udržitelný rozvoj, 2018 [cit. 1.10.2022] Dostupné z: <https://www.cr2030.cz/strategie/wp-content/uploads/sites/2/2018/07/Kvalita-%C5%BEivota-Souhrnn%C3%A1-zpr%C3%A1va.pdf>
- Pohyb obyvatelstva 1990*. [online], Český statistický úřad. [cit. 12. 8. 2022] Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/casova_rada_demografie_2009_1990
- PŘIDALOVÁ, Marie. Pečující dcery a pečující synové (rozhodnutí, se kterým můžu žít). *IVRIS Working Papers*. 2007, č. 07/04. ISSN 1802 - 0062
- RILEY, Lesley D., BOWEN, Christopher. The Sandwich Generation: Challenges and Coping Strategies of Multigenerational Families. *The Family Journal*, 2005, roč. 13, č. 1, s. 52–58. ISSN 1552-3950
- RYCHTAŘÍKOVÁ, J. Česká republika a druhý demografický přechod? *Geografické rozhledy*, 1997, roč. 7, č. 2., s. 39–42. ISSN 1210-3004
- RYCHTAŘÍKOVÁ, J., PIKÁLKOVÁ, Simona, HAMPLOVÁ, Dana. Diferenciace reprodukčního a rodinného chování v evropských populacích. *Sociologické texty*. Sociologický ústav Akademie věd ČR, 2001. ISBN 80-7330-004-4
- Sustainable Development Goals*. [online] United Nations. [cit. 20.8.2022] Dostupné z: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/>
- SZYDLIC, Marc. Intergenerational Solidarity and Conflict. *Journal of Comparative Family Studies*. 2008, roč. 39, č. 1, s. 97–114. ISSN 19299850

ŠINDELÁŘ, Michal. Sendvičová konstelace a well-being člověka: vhléd do českého terénu. *Sociální studia*. 2014, roč. 11, č. 3, s. 31-49. ISSN 1803-6104

ŠPAKOVÁ, Lenka. Sendvičová generace: starají se o děti, o staré rodiče, chodí do práce a mají toho zkrátka moc. *Sociální služby*, 2021, roč. 23, č. 8-9, s. 14–15. ISSN 1805-885X

The new European Consensus on Development „Our World, our Dignity, our Future“.

[online] Luxembourg: European Union, 2018. ISBN: 978-92-79-96923-2. [cit. 20.8.2022] Dostupné z: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/5a95e892-ec76-11e8-b690-01aa75ed71a1>

Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. [online] United Nations. Department of Economic and Social Affairs. [cit. 20.8.2022] Dostupné z <https://sdgs.un.org/2030agenda>

UGWU, Leonard. Employed "Sandwich" generation women: Coping with work/family conflicts. *European Journal of Social Sciences*, 2010, roč. 15, č. 3, s. 396-410. ISSN 2516-8533

VARHANÍKOVÁ, Lea. *Kombinace sociální a rodinné péče o seniory*. Plzeň: Západočeská

Univerzita, 2015.

VESELÁ, Jana. *Představy rodinných příslušníků o zabezpečení péče nesoběstačným rodičům*. Praha: VÚPSV, 2002.

VIDOVIČOVÁ, Lucie, RABUŠIC, Ladislav. *Senioři a sociální opatření v oblasti stárnutí v pohledu české veřejnosti*. Zpráva z empirického výzkumu. VÚPSV: Výzkumné centrum Brno, 2003.

Vývoj obyvatelstva České republiky 2021. [online] Český statistický úřad. [cit. 1.10.2022] Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/vyvoj-obyvatelstva-ceske-republiky-2021>

Zdraví 2030. Strategický rámec rozvoje péče o zdraví v ČR do roku 2030. [online] Ministerstvo zdravotnictví ČR, 2020. [cit. 30.8.2022] Dostupné z: <https://zdravi2030.mzcr.cz/>

Zpráva o kvalitě života a její udržitelnosti. [online] Ministerstvo životního prostředí. [cit. 23.8.2022] https://www.cr2030.cz/zavazky/wp-content/uploads/sites/4/2021/01/IIIId_materi%C3%A1l_Zpr%C3%A1va-o-kvalit%C4%9B-%C5%BEivota-a-udr%C5%BEitelnosti_%C4%8D%C3%A1st_1.pdf

ŽELEZNÁ, Lada. Care-giving to grandchildren and elderly parents: Role conflict or family solidarity? *Ageing and Society*, 2018, roč. 38, č. 5, s. 974–994. ISSN 1469-1779

Život v regionech. Vědecko-výzkumný projekt s účastí veřejnosti. [online] Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, 2022. [cit. 30.8.2022] Dostupné z: <https://www.zivotvregionech.cz/co-je-kvalita-zivota/>

Sekce č. 4: Udržitelný rozvoj v současných přístupech sociální práce

Měla by charita v zájmu udržitelného rozvoje nahradit solidaritu?

Should Charity Replace Solidarity in the Interest of Sustainable Development?

Radka Janebová³²

Abstrakt

Politici a veřejnost někdy navrhnou, aby byla pomoc chudým a jinak potřebným lidem přesouvána ze státu na charitu. Solidarita mezi občany by měla být nahrazena pomocí charitativních služeb. Argumentují, že charita a služby postavené na dobrovolnictví jsou lidem bližší, cílenější a zároveň šetří výdaje státu. V příspěvku budou tyto argumenty diskutovány s využitím zahraničních zkušeností. Tyto zkušenosti ale spíše ukazují, že charita k reálnému snížení chudoby nepřispívá a solidaritu nahradit nemůže.

Klíčová slova: Charita. Solidarita. Postneoliberalismus. Chudoba.

Abstract

Politicians and the public sometimes suggest that aid to the poor and otherwise needy should be shifted from the state to charity. Solidarity among citizens should be replaced by charitable services. They argue that charity and services based on volunteerism are closer to people, more targeted, and at the same time save the state's expenses. In the text, these arguments will be discussed using foreign experiences. These experiences, however, rather show that charity does not contribute to real poverty reduction and cannot replace solidarity.

Keywords: Charity. Solidarity. Post-neoliberalism. Poverty.

³² Ústav sociální práce, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové; e-mailová adresa: radka.janebova@uhk.cz

Úvod

Období ekonomických krizí bývají někdy náchylná k hledání zdánlivě snadných řešení sociálních problémů. Česká republika momentálně prochází silnou ekonomickou krizí související s pandemií covid 19, válkou na Ukrajině a dalšími příčinami, mezi kterými by nemělo být zapomínáno na nezodpovědnost či zjištěnost bankovního sektoru (viz např. Harvey, 2012; Rothbard, 2021, Žižek, 2011). S globálním rozvojem neoliberalismu mají národní státy sklony řešit ekonomické krize prostřednictvím ekonomických škrťů zejména do oblastí veřejných výdajů. Protože ekonomické krize zároveň vedou ke zvyšování počtu potřebných lidí, vzniká otázka, jak skloubit tyto dva protikladné trendy, kdy na jedné straně přibývá počet chudých lidí, a na druhé jsou osekávány sociální výdaje, které by těmto lidem mohly pomoci.

Neoliberálové na tuto otázku někdy nabízejí odpověď ve formě charity, která by měla saturovat výpadky sociálních výdajů státu, či přímo sociální stát zcela nahradit. Typickými představiteli takové politiky byli američtí prezidenti demokrat Bill Clinton a republikán Georg Bush mladší. Clinton v roce 1996 podepsal tzv. *Personal Responsibility and Work Opportunity Reconciliation Act*, což byl zákon, kterým byla nároková materiální pomoc státu chudým svázána s politikou *workfare*. Části populace, která vypadla z oprávnění, měla být pomoc nabízena prostřednictvím charity. V letech 1996 až 2000 přijal americký Kongres řadu dalších zákonů (označovaných jako *Charitable Choice*), které umožňovaly státu financovat náboženské a charitativní organizace při poskytování sociálních služeb, aniž by tyto služby byly odděleny od náboženství. Tyto zákony nově umožňovaly náboženským organizacím využívajícím státní granty při poskytování sociální pomoci otevřeně propagovat náboženské principy a vystavovat náboženské symboly. Také umožňovaly získat výjimky ze zákonů o občanských právech upravujících diskriminaci při najímání a propouštění personálu (Docka-Filipek, Timmer, 2019). V politice Clintona byla charita oslavována jako služba poskytující péči chudým a měnící jejich životy způsobem, kterého stát není schopen (Shannon, 2017). Bush na tuto politiku mezi lety 2001 až 2009 navázal a začal hlásat návrat k soucitnému konzervatismu (*compassionate conservatism*): „*Nabízím svou filozofii a přístup soucitného konzervatismu. Je soucitné aktivně pomáhat našim občanům v nouzi. Je konzervativní trvat na odpovědnosti a výsledcích.*“ (The White, 2002). V jeho politické kampani byla solidarita vůči chudým skrze systémy *welfare* prezentovaná jako cesta ke statickému a destruktivnímu životu. Naopak charita vykonávaná dobročinnými organizacemi a církvemi byla adorována jako „armáda soucitu“, jako hýbatel životních změn skrze víru a jako efektivnější prostředek změny, než jsou tradiční neziskové či vládní organizace (Kennedy, 2003). Bush proto navrhl daňový systém zvýhodňující dary na charitu a kladl důraz na to, aby náboženské instituce řešily chudobu a další sociální problémy. Charitní organizace měly sloužit jako místa celostních, osobních a sousedských služeb pro chudé, které je zapojí do širších sociálních sítí. Oba američtí neoliberální politici ve svých prohlášeních slibovali, že lidé nebudou rušením sociálních programů trpět, protože ve Spojených státech existuje mnoho institucí od rodiny k církevní, komunitní či soukromé charitě, které se do pomoci zapojí.³³ Bush i Clinton prosazovali názor, že velké množství celostátně fungujících náboženských organizací může zajistit přiměřenější sociální zajištění pro chudé, než stát. Tento předpoklad prosazující státní

³³ Praktická realizace volebních slibů vedla k rušení takových sociálních programů, jako byl například *General Assistance*, který sloužil k podpoře lidí s nízkými příjmy zejména osamělým mužům v produktivním věku s chronickými problémy jako bezdomovství, závislosti či kriminální minulost (Shannon, 2017).

financování náboženského moralismu a zároveň ústup odpovědnosti státu za chudé (Docka-Filipek, Timmer, 2019) nebyl zpochybňován ani médii, ani americkými zákonodárci (Shannon, 2017).

Převedení odpovědnosti státu na dobročinnost může být někdy prezentováno jako cesta k udržitelnému rozvoji sociálního státu, protože je taková politika spojena s představou, že se sníží sociální výdaje. *Organizace spojených národů* v rezoluci přijaté *Valným shromážděním* v září 2015 nazvané „*Měníme náš svět: Agenda udržitelného rozvoje do roku 2030*“ (Organizace, 2015) popisuje v článku 9 svět udržitelného rozvoje jako svět: „*v němž se každá země těší z trvalého, inkluzivního a udržitelného ekonomického růstu a důstojné práce pro všechny. Svět, v němž vzorce výroby a spotřeby a využívání všech přírodních zdrojů — od ovzduší po půdu, od řek, jezer po oceány a moře — jsou udržitelné. Svět, v němž demokracie, dobrá veřejná správa a právní stát, jakož i příznivé prostředí na národní a mezinárodní úrovni, jsou zásadní pro udržitelný rozvoj, včetně trvalého a inkluzivního ekonomického růstu, sociálního rozvoje, ochrany životního prostředí a vymýcení chudoby a hladu. Svět, v němž rozvoj technologií a jejich využívání jsou citlivé vůči klimatu, respektují biologickou rozmanitost a jsou odolné. Svět, v němž lidstvo žije v souladu s přírodou a v němž je chráněna planě rostoucí flóra a volně žijící fauna a další druhy živých tvorů.*“ Přestože hlavní myšlenky *Agendy* stojí na solidaritě, obsahuje i teze o uznání role dobročinných organizací při plánování ekonomického a sociálního rozvoje (čl. 41), při schvalování legislativy a rozpočtů (č. 45) a v udržitelnosti spotřeby (cíl 12, čl. 9, 28). Právě ty mohou být konzervativními a neoliberalními politiky zneužívány při racionalizaci osekávání sociálního státu a převádění jeho funkcí na charitu.

V České republice podobné apely zatím nezaznívají. Jejich náznaky se objevovaly ze strany některých konzervativních politiků cca před deseti lety, když například Václav Klaus jako tehdejší prezident v tzv. svatováclavské výzvě apeloval na katolické biskupy, aby se postavili falši „*sociálního státu nezaslouženého blahobytu*“, který „*ničí vše tvůrčí a individuální a otupuje talenty, aktivitu a pracovitost, neboť ta se přestává vyplácet*“ (Václav, 2011). Z toho sice vyplývá pouze Klausův skeptický postoj k solidaritě, nikoliv podpora charity, ale z jeho dlouhodobé prezentace a důrazu na tzv. tradiční hodnoty lze usoudit, že je zastáncem posilování role dobročinnosti při řešení sociálních problémů. Dlužno dodat, že Klausův projev se tehdy setkal s podporou řady politiků ODS, TOP09 i KDU-ČSL. To může být podstatné, protože se jedná o strany, které tvoří pilíř současné vlády. Postoje české veřejnosti lze pouze odhadovat, protože výzkumy veřejného mínění se zabývají spíše dualismem mezi odpovědností státu a jednotlivce, než rolí charity. Lze ale předpokládat, že lidé odmítající podporu společenské solidarity budou preferovat myšlenku, že roli státu by měl v pomoci potřebným přebírat dobročinný sektor. Z výzkumu CVVM (2019) vyplývá, že v české společnosti klesá podpora společenské solidarity. V roce 2019 s odpovědností státu za sociální zabezpečení občanů souhlasilo pouze 34 % respondentů, což je významný pokles oproti roku 2011, kdy tak činilo 60 % lidí. Naopak hodnotu individuální odpovědnosti v této oblasti podpořilo 32 % lidí v roce 2019 oproti pouhým 19 % z roku 2011. Myšlenku rovné redistribuce preferovalo v roce 2019 pouze 17 % obyvatel, zatímco v roce 2011 tak činilo 23 %. Princip přerozdělování naopak v roce 2019 odmítalo 52 % lidí, zatímco v roce 2011 to bylo 43 %. Je ale třeba reflektovat, že tyto postoje se mohly v příchodem covidu 19, válkou na Ukrajině, vysokou inflací a energetickou krizí změnit. Ve starším výzkumu CVVM (2012) považovaly tři pětiny Čechů (59 %) za důležitý úkol církvi péči o staré a nemocné a zhruba polovina (49 %) péči o chudé. Nicméně tato data nevypovídají příliš o tom, jak má být vzájemně uspořádána podpora státu a charity.

Klíčovou otázkou je, zda opravdu může být pomoc státu saturována charitou a dobročinností. Cílem tohoto příspěvku je popsat rizika takové strategie z perspektivy kritické sociální práce. Nejprve bude vysvětlen rozdíl mezi solidaritou a charitou.

Rozdíly mezi solidaritou a charitou

Pojmy solidarita a charita bývají užívány v řadě různých významů. Charita je někdy zužována pouze na organizaci téhož názvu, jindy pouze na dobročinnost církevních organizací, ale může mít také mnohem širší význam spojený s veškerými aktivitami, které doplňují fungování sociálního státu včetně fungování neziskových či aktivistických organizací. Podobně solidarita může být chápána v tak rozličných smyslech jako celospolečenská ochota k vzájemné redistribuci mezi občany, jako vzájemná rovnocenná a participativní podpora, ale také ve smyslu subsidiarity jako solidarita mezi blízkými lidmi v rodině, referenční skupině či komunitě. Druhý uvedený příklad může ukazovat, že oba pojmy mohou být dokonce ztotožňovány a zaměňovány. Solidaritu i charitu lze chápat jako možné nástroje, jak řešit chudobu a další sociální problémy. Z kritických pozic má ale každý z těchto nástrojů odlišný charakter, jak ukazuje Tabulka 1.

Tabulka 1: Komparace charity a solidarity

Charita	Solidarita
Vertikální směr pomoci	Horizontální směr pomoci
Hierarchická ve prospěch darujících	Postavená na rovnocennosti lidí
Paternalistický přístup	Participativní přístup
Monopol darujících interpretovat problémy potřebných	Postavená na zkušenostech a znalostech potřebných
Očekává reciprocitu potřebných	Neočekává reciprocitu potřebných
Příčiny problémů vidí v deficitu potřebných	Příčiny problémů vnímá jako strukturální
Řešení problémů vidí v převzetí individuální odpovědnosti potřebných	Řešení problémů vidí v sociálních změnách na úrovni společnosti
Stigmatizující	Usiluje o minimalizaci stigmatizace
Cílem je udržení status quo	Uznává nespravedlnosti stávajícího systému a cílem je jeho změna
Slouží k ukonejšení svědomí bohatých	Bohatí platí daně, poskytují důstojné pracovní podmínky a mzdy a nedrancují

	přírodu
Nahodilá a výběrová	Systémová a nároková
Dočasná	Délka trvání je dána potřebami

Charita je postavena na materiálním obdarování, kdy je „méně šťastným“ pomáháno ze strany „více šťastných“. Zpravidla je **hierarchická**, kdy ti nahoře poskytují dar těm dole³⁴. Dualismus mezi obdarovávajícími a darujícími, rozděluje lidi na „my“ a „oni“, přičemž adorování jsou za jejich štědrost a velkorysost ti „nahore“ (Zelechowski, 2017). Pěkně to vystihl uruguajský spisovatel a novinář Eduardo Galeano, podle kterého je charita vertikální a směřuje shora dolů, zatímco solidarita je horizontální a je postavena na vzájemném respektu rovnocenných lidí (International, 2021). Pozice darujících je spjata i s jejich **expertností**, protože v pomyslném hierarchickém uspořádání mají monopol na interpretaci problému chudých. Podle Tima Wise (Zelechowski, 2017) vychází charitativní práce z předpokladu, že dárce má odborné znalosti, aby mohl rozhodnout, co obdarovaný potřebuje, a jak to poskytnout. Charita tedy může mít sklon **vytlačovat zkušenosti a znalosti potřebných**.

Charitativní práce může být založena na předpokladu, že **marginalizovaní lidé mají nějaký deficit**, ať zaviněný (např. špatnou morálku, lenost, nižší odpovědnost) či nezaviněný (např. nižší inteligenci, nižší schopnosti). To pak může vést k **paternalistickému postoji**, kdy vztah darujícího vůči obdarovávajícímu postrádá respekt, akceptaci, rovnocennost či prostor pro participaci. Od obdarovávajícího může být také očekávána **reciprocita**, která může mít různé formy (Giraldo, Ruize-Silva, 2015). Na úrovni individuální charity mohou být očekávány protislužby či poslušné naslouchání radám „jak správně žít“. Vzpomínám si na příklad klientky ohrožené ztrátou bydlení kvůli dlužnému nájmu, na kterou „dobrovolnice“ založila finanční sbírku. Ze své mocenské pozice pak dotlačila danou matku proti její vůli do zveřejnění příběhu nejen na sociálních sítích, ale i v bulvárních novinách, disponovala s vybranými penězi bez informování matky a recipročně přijímala pomoc s údržbou vlastní zahrady³⁵. V tomto případě byla dobročinnost také **stigmatizující**,³⁶ protože zveřejnění příběhu vyvolalo na sociálních sítích diskuzi o nezodpovědnosti klientky. U církevně provozované charity může být očekávána spirituální transformace obdarovávajícího k víře v Boha či alespoň jeho formální účast na církevních rituálech. U církevní i necírkevní charity se může reciprocita vztahovat k pasivitě či **poslušnosti vůči darujícímu**, jak varoval brazilský pedagog Paolo Freire (2005). Mýty o dobročinnosti a štědrosti elit podle něj mají posilovat vděčnost chudých, utvrzovat v nich pasivní přijímání útlaku a pacifikovat je. V neoliberálním kontextu je na oplátku očekávána

³⁴ Lze samozřejmě najít i výjimky, kdy si lidé z podobné sociální skupiny vzájemně pomáhají mezi sebou (např. při povodních, tornádu apod.).

³⁵ Pro úplnost je třeba uvést, že zatímco moje pomoc opírající se o zprostředkování příspěvku na bydlení od ÚP selhala (nepodařilo se doložit požadované dokumenty od majitele bytu), tak dobrovolnice uspěla. Penězi ze sbírky dluhy uhradila. Bohužel jen do té doby, než Úřad práce díky medializaci celého příběhu započítal vybrané peníze do příjmů matky za rozhodné období a od dávek ji odřízl na několik měsíců úplně. Uvedený příklad neoslavuje dobrovolnickou pomoc, ale spíše upozorňuje na bezmocnost sociálních pracovníků, které se selháváním politických nástrojů určených k řešení materiálních problémů, zůstávají někdy v praxi zcela bezmocné.

³⁶ U klientky se po přečtení komentářů k jejímu příběhu spustily psychické problémy, které spolu s bezvýchodností situace vedly následně až k pokusu o sebevraždu.

morální transformace obdarovaného, jehož cílem se má stát **převzetí individuální odpovědnosti** za jeho situaci, a to i za předpokladu, že problém vzniká na systémové úrovni (např. v důsledku kulturních stereotypů a diskriminace, ekonomické krize, vysoké nezaměstnanosti, nízkých mezd, nedostatku bydlení, špatných zákonů a politiky). V kontextu sociální práce je taková moralizující praxe charitativních organizací směřující pomoc za dodržování středostavovských hodnot kritizována od počátků profesionalizujícího se oboru (není tedy spojena výhradně s neoliberalismem). Terčem takové kritiky byla například mezinárodně činná organizace *Charity Organization Society*³⁷ ve druhé polovině 19. století (viz např. Dalrymple, Burke, 2006; Ferguson, 2009; Mendes, 2009). Celkově je charitě vytýkáno, že podporuje **udržení status quo** (Freire, 2005), neusiluje o skutečné změny v nespravedlivém sociálním uspořádání, nezpochybnuje utlačující systém, ale pouze zmírňuje některé jeho symptomy (International, 2021).

Podle Freireho (2005:44) nemusí být cílem charity pouze disciplinovat utlačované, ale také **ukonejšení svědomí utlačovatelů**. Ti se pokouší „změkčit“ dopady vlastní moci formou charity, kterou Freire označuje jako *falešnou šlechetnost*. Aby měli utlačovatelé trvalou příležitost vyjadřovat svou „štedrost“, musí podle něj udržovat sociální nespravedlnosti v podobě chudoby, hladu a zoufalství. Podobně se v knize *Násilí* zamýšlí Slavoj Žižek (2013:20–27) nad motivy charity mecenášů jako jsou například Bill Gates (který měl věnovat na charitativní účely cca 35 miliard dolarů) či George Sorose³⁸ (cca 12 miliard dolarů) (IDNES, 2017). Žižek odmítá myšlenku, že by „dobrodiní“ těchto „liberálních komunistů“ (jak je označuje) mohlo přispívat k nastolení sociální spravedlnosti. Přirovnává jejich dobročinné aktivity k čokoládovému projímadlu, nabádajícím lidi, aby jedli více to, co jejich problém způsobuje. Tito filantropové podle něj pouze jednou rukou rozdávají to, co druhou rukou vzali. Taková charita je vykoupena tím, že aby bylo možno dávat, je nutné nejprve brát, a to se děje za cenu nesmírného lidského utrpení. Littler (2015) píše v souvislosti se zapojováním velmi bohatých do charitativních projektů o *filantropkapitalismu* a označuje ho za kouřovou clonu pro neetické a protispolečenské chování bohatých (např. vyhýbání se daňovým povinnostem, korupci, dobývání renty z veřejného vlastnictví, nekalé konkurenční praktiky, prekarizované pracovní podmínky apod.). Vysvětluje to na příkladu produktu RED – značky, se kterou spojila PR řada globálních firem, které věnovaly 1 % výtěžku z výrobků RED na boj proti AIDS v afrických zemích. Podle ní ale takováto filantropie slouží pouze k vykoupení spoluviny nadnárodních korporací na vykořisťování třetího světa. Filantropkapitalismus nejenom maskuje sociální nespravedlnosti, ale navíc glorifikuje ty, kteří tyto nespravedlnosti spoluzpůsobují. Vedle toho vytváří iluzi, že filantropie je adekvátní náhražkou sociálního státu. Pokud by ale superbohatí mysleli své ušlechtilé záměry vážně, stačilo by, kdyby platili řádně daně, poskytovali důstojné pracovní podmínky a mzdy a nedrancovali životní prostředí.³⁹

³⁷ V tradiční české literatuře sociální práce je činnost této organizace zpravidla při výkladech historie sociální práce naopak až glorifikována. Výjimkou je například Gojová (2013:311), která popisuje, jak byl vikář anglikánské církve Samuel A. Barnett nespokojen s neschopností této organizace pomáhat chudým a stal se zakladatelem hnutí *settlementů*, postaveného na komunitním vzdělávání a vzájemné pomoci mezi členy komunity.

³⁸ Sorose považuje Žižek (2013:25) za „ztělesnění nejbezohlednějšího finančního a spekulativního vykořisťování zkombinovaného s filantropickými obavami z katastrofálních dopadů nespoutané tržní ekonomiky“.

³⁹ Pokud by někdo kladl v dominujícím diskursu oblíbenou otázku, kde na to mají firmy vzít, doporučuji knihu Švihlíkové s Tejkla (2017:57), v níž píší o tzv. zahálejícím kapitálu, který leží ladem, protože firmy pro něj vzhledem k jeho horentní výši nejsou schopny nalézt dostatečné investiční příležitosti. Švihlíková s Tejkl uvádějí paralelu ke včelímu roji, který krouží nad planetou, nabízejíc čím dál méně příležitostí k jeho výnosnému

Freire (2005) upozorňuje i na další rizikové znaky charity – na její **nahodilost, výběrovost a dočasnost**. Jinými slovy - charita není schopná zajistit rovná práva a uznání všech lidí (Giraldo, Ruize-Silva, 2015), což by ji mělo diskvalifikovat jako univerzálně platný a výhradní prostředek řešení sociálních problémů v demokratických společnostech garantujících lidem sociální práva. Vedle uvedených charakteristik je třeba zmínit ještě jednu, která může (a nemusí) být specifická pro církevní charitu. Jak upozorňuje Kennedy (2003) v americkém prostředí, tak někdy může být poskytování sociálních služeb církevními organizacemi v rozporu se zákony, lidskými právy a principem rovnosti. Organizace mohou například vykazovat sektářské znaky (ty spojuje například s *Armádou spásy*), známky rasismu, zakazovat antikoncepci, nerespektovat právo žen rozhodovat o vlastním těle v případě nechtěného či rizikového těhotenství nebo odmítat pomoc LGBTI lidem (s tímto jevem jsem se setkala i v českém prostředí, kdy byl tzv. antidiskriminační zákon používán na podporu věřících zaměstnanců namísto k podpoře klientů). V zahraničí, kde vzhledem k vyššímu podílu migrantů z muslimských zemí působí i muslimské církevní charity, mohou být porušována práva žen.

Je zřejmé, že z popsaných charakteristik lze charitu chápat jako velmi široký pojem, který by měl být čten v uvozovkách. Prozatím bude takto široce vydefinovaný ponechán a specifická pojetí vztahující k České republice budou objasněna až v následujících pasážích. Uvedené charakteristiky výrazně odlišují charitu od solidarity, jejímž cílem je nastolení sociální spravedlnosti. Solidarita usiluje o systémové a trvalé změny, je postavena na rovnoprávnosti vztahů všech členů společnosti, jejich důstojnosti a participaci, respektuje zkušenosti a znalosti utlačovaných, orientuje se na odhalování sociálních nespravedlností jak na úrovni zneuznání, tak nespravedlivé distribuce zdrojů na úrovni společnosti a reflektuje privilegia těch, kteří jsou u moci – včetně sebereflexe vlastních privilegií sociálních aktivistů usilujících o sociální změny (Freire, 2005; Giraldo, Ruize-Silva, 2015; International, 2021; Zelechowski, 2017). Aby solidarita naplňovala znak systémovosti, je podle Yicel Giraldo a Alexandra Ruize-Silvy (2015) nezbytné, aby za ochranu občanů převzaly odpovědnost vlády konkrétních států. Právě v uvedeném významu je solidarita chápána v tomto příspěvku - jako nástroj prosazování sociální spravedlnosti jak formou redistribuce materiálních zdrojů, tak aktivní podporou vzájemného uznání a participace všech společenských skupin v rámci národního státu. Vzhledem k tomu, že text se primárně věnuje otázce zajištění materiálních potřeb lidí, **bude solidarita diskutována zejména jako nástroj redistribuce materiálních zdrojů ze strany státu.**

Popsané rozdíly mezi charitou a solidaritou poskytly jednu část argumentační opory (kvalitativní, lidskoprávní) pro stanovisko, že saturovat pomoc státu charitou může být v demokratické společnosti rovných lidí rizikové.

spočinutí. Odhady takového nečinného kapitálu na účtech amerických korporací činily v roce 2005 dva biliony dolarů, což byl v dané době šestinasobek Bushova amerického rozpočtového deficitu ze stejné doby.

Vztah mezi solidaritou a charitou

Vzájemný ideální vztah mezi idejí nárokové solidarity vlastní sociálnímu státu a charitou popisuje z kritických pozic výstižně Hanyš (2012). Zatímco solidarita sociálního státu by měla stát na oprávněních občanů k materiální či jiné pomoci při různých definovaných sociálních událostech, které jsou nebo mohou být součástí života všech občanů (např. k hmotné pomoci v případě nouze a nezaměstnanosti či k pomoci ve stáří formou důchodů), tak charita by měla být jejím doplňkem, který nenárokově přináší pomoc lidem v nouzi. Sociální stát lze chápat jako pokus zbavit lidi nutnosti spoléhat se na charitu a dobrovolnou pomoc a systémově vyrovnávat sociální nespravedlnosti, a tak vlastně učinit charitu zbytečnou („s jistou nadsázkou“). Hanyš také dodává, že i v moderním sociálním státu „mají své místo neziskové organizace a charita, a to především tam, kde je systematické řešení nesnadné, nebo prostě jen proto, že někdo chce zkusit dělat věci nově a třeba lépe“. V tomto případě je ale úlohou charity a neziskového sektoru „prošlapávat cestu systematickým státním řešením, nikoli přebírat jeho dřívější funkce“. Takovouto doplňkovou roli charity podporují z křesťanských pozic např. Fonk (2018) či Opatrný (2017), podle kterých by neměla být „křesťanská myšlenka“ solidarity vnímána jako alternativa k myšlence sociálního státu, ale jako inovativní zdroj sociální spravedlnosti, který může napomoci lidem propadajícím sociálním systémem, kterým ostatní nepomáhají.

Tento vztah, v němž charita slouží jako doplněk či předvoj solidarity státu, se ale s prosazováním neoliberální ideologie mění. Stále více začaly být zpochybňovány výdaje na veřejné služby a stát začal být neoliberálními kritiky označován jako *overloaded state* – tedy přetížený stát. Podle neoliberální ideologie jsou výdaje na sociální zajištění lidí nepřiměřené a také nezasloužené, protože pokřivují fungování volného trhu, který má lidi motivovat k vlastní odpovědnosti (viz politika Clintona a Bushe či citace Klause výše). Argumentace neoliberálů je často propojena se zdůrazňováním principu subsidiarity. Podle něj by měla být člověku v nouzi pomoc poskytována vždy od systémově nejbližšího subjektu, takže pokud si nemůže pomoci sám, měla by nastoupit rodina, pak komunita a teprve jako poslední stát. Tento princip sice na jedné straně může pomoc přiblížit potřebným lidem, ale na straně druhé zvyšuje riziko závislosti a domácího násilí v rodinách (viz např. Janebová, 2017), zatěžuje především ženy jako osoby odpovědné v genderovém kontraktu za péči o druhé a může být také zneužíván jako argument k depolitizaci řešení strukturálně zapříčiněných problémů. Cílem depolitizace je delegovat původně politická témata z odpovědnosti státu na nižší úroveň, které ale zpravidla nedisponují prostředky k jejich řešení (Janebová, 2020a; Wood, Flinders, 2014). Proto by apely na univerzální platnost tohoto principu (viz např. Opatrný, Flídrová, 2017) měly být přijímány velmi opatrně.

Implicitním důvodem, proč se sociální stát stal terčem kritiky neoliberalismu, je to, že odvádí zdroje, které chce kapitál využít pro svou vlastní další akumulaci. Z *overloaded state* se tak začal stávat *hollow state* (vyprázdňovaný stát), který se do značné míry vzdal odpovědnosti za veřejné blaho (McDonald, 2006), či jak píše Pusceddu (2022), stát který se aktivně podílí na produkci své vlastní nepřítomnosti. Jinak řečeno neoliberální ideologie sociální stát vyprazdňuje pouze na „nezbytné hobbesovské funkce vnitřní (policie+justice) a vnější (armáda) bezpečnosti“ a destrukci sociálního státu má saturovat charita (Hanyš, 2012). Vztah státu a charity se tedy začíná vzájemně obracet. Zatímco v keynesiánském sociálním státu měla být charita doplňkem solidarity, tak v neoliberálním státu má být klíčovou složkou pomoci potřebným charita a redistribuce zdrojů má ztrácet na významu.

Český stát se jeví být v jakémsi přechodu mezi keynesiánsky a neoliberálně nastaveným vztahem. Má sice systém pomoci v hmotné nouzi, který má garantovat základní úroveň přežití, ale reálné fungování tohoto systému skrze *Úřad práce* nechává část lidí touto sítí propadnout. Jak píše Rogowski (2013), záchraná síť se již nenachází dole pod padajícími, ale je na ně házena shora, aby je polapila a izolovala jako římský *retiarius*. Záměrné zpříšňování podmínek nároků na sociální dávky (zejména hmotné nouze) vede k nedostupnosti základní úroveň pomoci pro řadu lidí. Jedná se zejména o lidi, kteří nemají kompetence pochopit fungování systému (z důvodu psychických, mentálních, sociálních), kteří nejsou schopni zajistit jeho byrokratické požadavky (z časových či prostorových důvodů) či kteří nemohou vymoci požadavky systému na dalších osobách, na nichž jsou závislé (na partnerech, zaměstnavatelích, majitelích bytů). Tito lidé bez přístupu k základní úrovni pomoci jsou odkázáni právě jen na pomoc charity.

Tři možná pojetí charity v České republice

Otázkou je, jak zatím velmi široce charakterizovanou charitu vymežit v rámci České republiky. Lze rozlišit tři pojetí charity, která se liší zejména formalizací charity a vztahem charity a státu v oblasti financování (hranice mezi nimi ale určitě není ostrá):

1. První obnáší spontánní spíše neformalizovanou charitu jednotlivců, skupin či firem, která není financovaná státem.
2. Druhé ve smyslu poskytování spíše formalizované dobročinnosti ze strany církevních charitativních organizací, které financují charitu ze svých zdrojů.
3. A třetí ve smyslu formalizované dobročinnosti nestátních neziskových organizací, které získávají finance od státu a jeho struktur.

Pod **spontánní neformalizovanou charitou** si lze představit aktivity, kdy jsou zdroje získávány nezávisle na státu – například formou sbírek, filantropie bohatých či ze zdrojů, které jsou důsledně odděleny od státu (např. nezávislé nadace). Spadá pod ní výše zmíněný příklad dobrovolnice pomáhající klientce ohrožené ztrátou bydlení či charitativní aktivity Gatese a Sorose, které mohou nabývat vyšších úrovní formalizace. Teoreticky do této kategorie spadají i aktivity různých aktivistických skupin, které realizují krizovou pomoc v kritickém pojetí. Mohou zahrnovat potravinovou pomoc, vydávání jídla (např. vydávání vegetariánské a veganské stravy od *Food Not Bombs*), sdílené ledničky či pračky, zajištění krizového bydlení (formou squattů), sbírky oblečení či nábytku. Pro kritickou krizovou pomoc je ale zásadním východiskem, že klade silný důraz na destigmatizaci potřebných lidí, není cílem sama o sobě (oproti dobročinnému pojetí pomoci) a je vnímána jen jako přechodná aktivita, než se podaří iniciovat společenskou změnu, která sociální problémy bude aktivně řešit. To ukazuje, že nenaplnuje některé znaky charity.

Charita církví probíhá v České republice od roku 2013 v kontextu odluky církve od státu.⁴⁰ Představa, že církve ze svých prostředků včetně restitucí financují většinu dobročinnosti, se

⁴⁰ Prostřednictvím zákona č. 428/2012 Sb., o majetkovém vyrovnání s církvemi a náboženskými společnostmi, došlo k tzv. církevním restitucím, v jejichž rámci dostávají církve a náboženské společnosti, které uzavřely se státem smlouvu o vypořádání, ze státního rozpočtu po dobu třiceti let finanční náhradu (dle § 15 zákona č.

ale zdá v českém prostředí ne zcela odpovídající. Charita ze strany církevních organizací může, ale i nemusí získávat finance od státu. Zároveň totiž mohou v sociální oblasti využívat shodné možnosti financování jako jiné fyzické a právnické osoby od orgánů spravujících veřejné rozpočty. Církev nebo konfese běžně zakládají pomáhající organizace, které jsou registrovány jako poskytovatelé sociálních služeb a na poskytování těchto služeb čerpají veřejné prostředky od státu, samosprávných celků a obcí i od nadací a dárců mimo církev (Ministerstvo, nedatováno). Spolufinancovány mohou být také z církevních prostředků (Opatrný, 2017). Jejich pomoc je stále více institucionalizovaná, protože to přináší výhodu relativně stabilního financování (Fonk, 2018; Kamiński, 2018). Jak píše Opatrný, tak struktura církví se stává podvojnou či rozdvojenou, kdy jednu strukturu tvoří farnosti, sbory nebo církevní obce, zatímco druhou charitně orientované složky poskytující sociální služby. V této souvislosti klade otázku (2017:92), „*zda tyto organizace ještě fungují jako součást církve, jsou přímou součástí její struktury, nebo se už staly běžnými poskytovateli sociálních služeb, fungují jako mnohé jiné organizace, a vazba na církev spočívá jen v jejich založení církvi a specifickém pojmenování (např. Charita, Diakonie, Hospic sv. Veroniky, atp.)?*“ Následně se přiklání ke druhé variantě. Kritizuje, že místo aby se charitativní pomoc orientovala na pomoc těm, kterým jiní nepomáhají, tak se církevní pomáhající organizace „*v současné době orientují právě na takové sociální služby, které jsou ze strany státu resp. politických regionů favorizované*“ (2017:97).

Třetí pojetí, jak lze chápat v českém prostředí pojem charita, je založeno na **formalizované dobročinnosti nestátních neziskových organizací** (dále NNO), které jsou financovány státem. NNO jsou ze strany *Rady vlády pro nestátní neziskové organizace* (2021) charakterizovány organizovaností, soukromým charakterem a nezávislostí na státu, nerozdělováním zisku, samosprávností a dobrovolností, přičemž mezi ně jsou řazeny „*soukromoprávní organizace upravené občanským zákoníkem (spolky, pobočné spolky, nadace, nadační fondy a ústavy) a některé formy upravené zvláštními předpisy, konkrétně obecně prospěšné společnosti, evidované církevní právnické osoby a školské právnické osoby*“ (2021:6). V rámci tohoto třetího pojetí z předchozí definice vypadávají organizace nečerpající finance od státu.

V sociální oblasti je velká část sociálních problémů řešena skrze sociální služby, které v České republice fungují na principu *outsourcingu*. V něm jsou odpovědnosti státu či samospráv převedeny na neziskové organizace. Ty jsou většinou financovány krátkodobě projektově ze strany obcí a krajů. Koncepčně a metodicky jsou řízeny *Ministerstvem práce a sociálních věcí* (dále MPSV) a stejným orgánem jsou prováděny tzv. inspekce kvality. Financování sociálních služeb je vícezdrojové. Dle údajů MPSV (2019) činily 29 % financí dotace z MPSV, 21 % úhrady klientů, 20 % příspěvek na péči, 17 % financovaly kraje a obce, 5 % šlo ze zdravotního pojištění, 2 % z evropských zdrojů a zbytek tvořily ostatní zdroje. Na regionální úrovni zajišťují financování kraje, kterým je poskytována dotace z MPSV. Institucionalizovaná charita není tedy tak úplně nezávislá na státu, jak se uvádí v definici *Rady vlády pro nestátní neziskové organizace*, a je z velké části financovaná státem či samosprávou. Pojmy charita či dobročinnost se tak v této souvislosti stávají poněkud matoucí (to ostatně platí i pro americký systém, kde náboženské organizace taktéž čerpají finance od státu).

428/2012 Sb.) a po dobu sedmnácti let (tzv. přechodné období) mají nárok na příspěvek na podporu činnosti (dle § 17 zákona č. 428/2012 Sb.). V prvních třech letech přechodného období je příspěvek vyplácen v plné výši, od čtvrtého roku se jeho výše každoročně snižuje o 5 % výchozí částky (Ministerstvo, nedatováno).

Například Hanyš (2012) považuje činnost NNO za součást charity. Na druhou stranu ale tyto služby řadu výše popsaných charakteristik charity doslovně nenaplnují. Nachází se v jakési pozici chytré horákyňe, kdy jsou na jedné straně systémové, ale zároveň nejsou systémové, protože nedisponují nástroji k dlouhodobému řešení chudoby; jsou nabízeny demokraticky všem, ale zároveň mohou být z různých důvodů poskytovány výběrově (např. z důvodu kapacity či požadavků tzv. sponzorských darů u domovů pro seniory, na které chudé rodiny nemají finance); nefungují recipročně, ale zároveň v realitě mnohdy fungují na principech morálního poučování a očekávané poslušnosti; v řadě případů plní doplňkovou funkci pro lidi, kteří propadli systémem sociální ochrany, ale například v problematice bydlení se staly jednou z dominujících forem pomoci (ale nikoliv dostatečnou); měly by prosazovat sociální spravedlnost, ale reálně tak mnohdy nečiní, protože se obávají, že by tím přišly o finanční podporu zadavatelů (viz např. Janebová, Hudečková, Zapadlová, Musilová, 2013, 2015; Valová, Janebová, 2015). Možná by bylo vhodnější psát spíše o hloupé horákyňi, která slouží za užitečného idiota neoliberální ideologie tím, že na sebe bere odpovědnost náležející sociálnímu státu, aniž by byla schopná jeho role plnit.

Pokud by se i v České republice objevily apely na převedení funkcí sociálního státu na charitu, měla by tedy k takovému řečníkovi směřovat otázka, co vlastně onou charitou myslí. Lze si totiž představit tři možné varianty, jak by taková saturace solidarity sociálního státu mohla vypadat:

1. Nárokovou solidaritu sociálního státu má nahradit soukromá charita.
2. Nárokovou solidaritu sociálního státu má nahradit církevní charita.
3. Nárokovou solidaritu sociálního státu mají nahradit neziskové organizace.

Z pohledu těchto tří variant bude níže zodpovídána otázka, jak může charita saturovat solidaritu.

Může charita saturovat solidaritu? Zahraniční výzkumy

Mezi opakované argumenty neoliberálů pro nahrazení solidarity charitou patří, že dobrovolníci a charita jsou schopni plně zajistit péči o chudé (zejména o ty, kteří jsou považováni za tzv. nezasluhující), že jsou v této péči efektivnější (Kennedy, 2003), protože vedou k posilování individuální odpovědnosti lidí (The White, 2002) a že jsou levnější (Rogowski, 2013), protože šetří výdaje státu (Keller, 2008).

Platnost prvního neoliberálního argumentu, že **charita může plně nahradit solidaritu**, se pokoušela ověřit v americkém prostředí socioložka Sarah Shannon (2017). Ta se věnovala specificky angažovanosti a možnostem církevních organizací a zjistila, že církve a charitativní organizace očekávání neoliberálních politiků nenaplnily a role „armády soucitu“ se v očekávané míře neujaly. Její výzkum ukázal, že skutečně nejméně polovina náboženských kongregací nabízí krátkodobou pomoc pro chudé ve formě jídla či oblečení, že poskytují každoročně podporu na živobytí okolo třinácti miliard dolarů, že věřící více participují na dobrovolnictví a charitativní pomoci (než jejich sekulární spoluobčané) a že charity v některých oblastech opravdu nahrazují chybějící sociální služby. Zároveň analýza odhalila,

že o čím více konzervativní církev se jednalo, tím méně pravděpodobně se zapojila do pomoci chudým. Také byla nalezena statistická souvislost mezi hustotou náboženských organizací v dané lokalitě a rušením sekulárních systémů sociálního zabezpečení. Jinak řečeno vyšší koncentrace církevních organizací v oblasti zvyšovala pravděpodobnost rušení státní sociální pomoci pro chudé.

Shannon (2010) zjištěnou korelaci vysvětlovala dvěma způsoby. Buď je možné, že církevní pomoc skutečně dostatečně saturuje potřeby chudých, a tak není státní pomoci třeba. Toto vysvětlení ale ihned vyvrátila finanční výší této charitativní pomoci, která nemůže být zdaleka považována za alternativu ke státní záchranné síti. Druhé a pravděpodobnější vysvětlení viděla v tom, že vyšší koncentrace církevních organizací slouží jako signál pro neoliberální tvůrce politik, aby začali rušit programy pomoci pro chudé (tato tendence ale existuje bez ohledu na konzervativnost a tedy i ochotu daných církevních institucí alternovat pomoc státu). Přestože církve nejsou schopny se svými finančními i personálními zdroji saturovat výpadek státní pomoci, jejich členové ve státech s vyšší hustotou církevních organizací pravděpodobně věří tvrzením politiků, že takovou schopnost mají, a takový závazek na sebe berou. Podle Shannon jsou zřejmě mylně přesvědčeni, že mohou nahradit služby státu, čímž v podstatě přispívají k tomu, že značná část chudé populace zůstává bez jakékoliv pomoci.

Taková kolaborace církevních organizací s neoliberálními politiky se označuje jako „náboženský neoliberalismus“ (*religious neoliberalism*). V jeho rámci vzniká partnerství mezi fiskálními konzervativci toužícími po eliminaci sociálního státu a náboženskými konzervativci, kteří usilují o kontrolu veřejných institucí a při řešení sociálních problémů prosazují ideu individuální morální odpovědnosti chudých (Docka-Filipek, Timmer, 2019). Jedná se o snahu zlikvidovat záchrannou sociální síť státu a předat ji křesťanským církvím, které mají mezi chudými šířit církevní dogmata. Tato politika má zásadní dopady nejen z hlediska propojování církví a státu, ale také ovlivňuje občanství a demokracii. Není postavena na právech a nárocích plynoucích ze sociálního občanství, ale na řadě parciálních a konzervativních zájmů včetně šíření víry (Shannon, 2017). Když Docka-Filipek a Timmer (2019) své vymezení náboženského neoliberalismu ověřovaly, tak ale zjistily, že individualistická praxe – někdy označovaná jako „morální ekonomie“ - nemusí nutně vycházet z konzervativního zaměření církví. Orientace na individuální transformaci chudých byla v praxi některých méně konzervativních organizací zapříčiněna strukturálními podmínkami, které je nutí uchýlovat se při absenci materiálních zdrojů k individualistickým „morálním zdrojům“ (od strukturální k případové práci).

Protože někteří věřící vnímají osekávání sociálního státu jako příležitost pro nový vzestup církví (např. Zehavi, 2013), varuje Shannon (2017) církevní společenství před spojenectvím s neoliberálními politiky. Zkušenosti z USA totiž ukazují, že náboženské kongregace jsou politiky (bez ohledu na jejich pravicovost či levicovost) prezentovány jako vhodnější prostředník pomoci pro tzv. nezasluhující chudé, než je stát. Na tomto argumentu pak staví neoliberální „reformy“ sociálního zabezpečení rušící federální programy pro chudé. Pokud církve na spojenectví s neoliberálními politiky přistoupí, dodávají tak potřebnou legitimitu destrukci sociálního státu. V USA by podle Shannon pravděpodobně neoliberální „reformy“ nezískaly potřebnou legitimitu bez podpory církevních konzervativních společenství.

Shannon (2017) nebyla jediná, kdo došel k závěru, že charita není schopna plně saturovat pomoc sociálního státu. K podobným výsledkům došla o pár let dříve i Kennedy (2003), podle které bylo nereálné očekávat nějaký zásadní nárůst ochoty církví pomáhat potřebným. V roce 1998 provozovalo nějaké sociální programy pouze 12 % církevních sborů, ale

vzhledem k jejich omezené kapacitě se jednalo spíše o dílčí a krátkodobé programy. Pokud by se zapojili noví církevní aktéři, považovala za pravděpodobné, že i ti se budou orientovat na menší projekty. V evropském prostředí možnosti církevní charity snižuje dlouhodobý trend poklesu členů církví (Zehavi, 2013), který omezuje jejich personální kapacitu.

Podle Evanse a Shieldse (2000), zkoumajících možnosti třetího sektoru včetně církevních organizací v kanadském prostředí, nemají NNO kapacitu zachytit všechny lidi propadávající systémem zužujícího se sociálního státu. Problémem je i restrukturalizace třetího sektoru, kdy prosazování principů trhu skrze nový manažerismus vede NNO k preferenci „nejlukrativnějších“ klientů, nikoliv těch nejpotřebnějších. Varují, že propagace charity slouží více k uklidňování voličů i tvůrců politik, že nikdo nebude hladovět, než k reálnému snižování chudoby. V tomto smyslu charakterizoval Bushovu kampaň nositel Nobelovy ceny za ekonomii Paul Krugman (2007), který ji nazval jako *dog-whistle politics* (v překladu „politiku psí píšťalky“⁴¹). Ta označuje politickou zprávu používající kódovaný jazyk, který běžné populaci říká jednu věc, ale pro určitou podskupinu vysílá specifickou odlišnou zprávu. Bushova zpráva měla uklidnit méně konzervativní voliče skrze adjektivum „soucitný“ (konzervatismus), ale ultrapravicovému křídlu sdělovala, že vychází z předpokladu, že chudoba není chybou společnosti, ale především samotných chudých a štědrého sociálního státu.

Podle britské profesorky Jo Littler (2015), která se věnovala výzkumu filantropkapitalismu, je tato forma pomoci nejen neúčinná, ale také destruktivní. Namísto systémové dlouhodobé podpory vede ke vzniku řady malých krátkodobých projektů s limitovaným dosahem. Navíc tyto projekty mnohdy slouží více korporacím než jejich zamýšleným příjemcům. S odvoláním na průzkum 25 společných projektů v USA mezi charitou a byznysem poukazuje na to, že ve 22 případech došlo k významným etickým konfliktům mezi posláním projektu a požadavky soukromého donátora. I to zpochybňuje funkčnost filantropické charity při saturaci solidarity.

Abramowitz (2012) upozorňuje, že schopnost charitativních organizací uspokojit potřeby nejchudších klesá i vzhledem k poklesu jejich příjmů (a nárůstu potřebných). Přestože se příjmy deseti procent nejbohatších lidí celosvětově zvýšily a obecně se nůžky mezi bohatými a chudými rozevírají nebývalým způsobem, klesá s úspěšností propagace neoliberálních idejí jejich solidarita a ochota přispívat na sociální oblast. Raději věnují své peníze do oblastí sportu, umění či kultury. Podobně se nenaplnuje solidarita ani ze strany středních vrstev, k čemuž Keller (2008, 2017) vyjadřuje skepsi i do budoucna. Vzhledem k tomu, že mají se slábnutím sociálního státu poněkud jiné problémy, jen těžko budou ve svém volném čase a k tomu bezplatně provozovat společensky prospěšné občanské aktivity. Zaobírají se vlastními zájmy a ochranou v nestálé přítomnosti a nejisté budoucnosti, vlastní ekonomickou a existenční bezpečností a nechtějí pomáhat ostatním (Bordoni in Bauman, Bordoni, 2014).

Druhým argumentem neoliberálů prosazujících charitu namísto solidarity je údajná **vyšší efektivita církevních organizací**, protože mají vést k posilování individuální odpovědnosti lidí (The White, 2002). Chudoba je neoliberály chápána jako důsledek individuální morální nedostatečnosti, nedostatku správných hodnot a internalizovaných norem u chudých. Z této perspektivy chudí potřebují vnitřní tlak, aby žili užitečné životy podle vzoru Krista, a tudíž lze chudobu ukončit skrze individuální transformaci prostřednictvím církve⁴² (Kennedy, 2003).

⁴¹ Ultrazvukový pískot psí píšťalky slyší pouze psi, ale nikoliv lidé.

⁴² Kennedy (2003) ale také dodává, že k takovému pojetí pomoci se nekloní všechny církve. Některé naopak zdůrazňují strukturální příčiny problémů lidí, což se pak může stávat zdrojem sporu mezi různými církvemi.

Takové chápání příčin chudoby je značně diskutabilní vzhledem k nárůstu tzv. nových chudých, kteří se do nepříznivé situace dostali v důsledku ekonomické krize a strukturálních změn, jako jsou zvyšující se nezaměstnanost, snižující se mzdy, zvyšování nákladů na bydlení a živobytí, osekávání sociálních dávek (Pusceddu, 2022), či v aktuální době v důsledku energetické krize. Ale i mimo období krize je silně zjednodušující redukovat příčiny chudoby na individuální zavinění, protože sociální pozice některých lidí je mohou znevýhodňovat a upírat jim rovné příležitosti (Janebová, 2021; Young, 2011). Kennedy (2003) upozorňuje, že proklamovaná efektivita je pouze hypotézou a není jednoduché ji ověřit. Navíc je třeba reflektovat i to, že měření efektivity je orientováno pouze jednosměrně na efektivitu ve smyslu individuální změny. Pokud ale sociální problémy vznikají na úrovni širšího sociálního prostředí, tak efektivita není vůbec tematizována. Tím, že je bez ohledu na úroveň vzniku příčin problémů vždy zkoumána jen na úrovni jednotlivce, může se její samotné zjišťování stávat součástí útlaku chudých lidí. Navíc takové měření efektivity přestává být validní.

A konečně třetím argumentem pro upřednostňování charity je její údajně **nižší cena** (Rogowski, 2013) a ušetřené výdaje státu (Keller, 2008). I tento argument je diskutabilní. Například ve Spojených státech skutečně došlo k úsporám státu, protože byt' k církevním organizacím a do třetího sektoru směřovala vysoká finanční podpora, nedosahovala podle Shannon (2017) výše původních výdajů státu. Do účetnictví státu je ale třeba zahrnout nejen výdaje do sociální oblasti, ale také sekundární náklady spojené s řešením důsledků propadu velkého množství lidí systémem. Vzhledem k tomu, že v USA se církevní společenství podpory chudých v dostatečné míře nechopila, tak chudí – zejména černí muži – skončili ve vězeňském systému, který je finančně více náročný než primární prevence ve formě nárokové solidarity. Na „odklizení“ amerických chudých do věznic upozorňuje francouzský antropolog Loïc Wacquant (2009, 2010), který považuje za jeden ze znaků neoliberalizace společnosti posun od politiky *welfare* k politice trestní, kterou označuje jako *prisonfare* (v českém prostředí viz např. Janebová, 2020b). Politika *prisonfare* reaguje na zintenzivňování zejména městských sociálních problémů posilováním institucí a nástrojů trestního či jiného dohledového aparátu a šířením diskursu sloužícího k legitimizaci těchto opatření (Wacquant, 2009). Reálně se projevuje přesunem výdajů ze sociální oblasti do oblasti trestní a radikálním nárůstem počtu uvězněných osob za bagatelní kriminalitu (za současného dlouhodobého trendu poklesu kriminality). Otázka úspor se tedy jeví v americkém kontextu jako diskutabilní. Federální vláda i jednotlivé státy skutečně ušetřily část financí, které původně směřovaly v rámci státních programů k chudým. Část z ušetřených peněz ale směřovala k charitativním organizacím a mnohem vyšší sumy do trestního aparátu⁴³. Avizované úspory se tedy nekonaly, náklady na systém se naopak razantně zvýšily.⁴⁴ K sekundárním nákladům

⁴³ Náklady na věznice v USA vyskočily ze 7 miliard v roce 1980 na 57 miliard dolarů v roce 2000, aby v roce 2007 překročily hranici 70 miliard dolarů. To se dělo za situace, kdy kriminalita nejprve stagnovala a poté po roce 1993 setrvale klesala. Mezitím celkové výdaje na trestní soudnictví vzrostly sedmkrát z 33 miliard dolarů na 216 miliard dolarů (Wacquant, 2015).

⁴⁴ Rozšiřování korektivních funkcí státu je podle Wacquanta (2015) úměrné snižování jeho role v oblasti *welfare*. To potvrzuje porovnání rozsahu populací a nákladů, které šly do sociální a trestní oblasti. V roce 1980 vynaložily USA třikrát více na své dva hlavní programy pomoci (11 miliard dolarů pro AFDC⁴⁴ a 10 miliard dolarů na potravinové poukázky) než na vězeňský systém (7 miliard dolarů). Do roku 1996 došlo k zásadní změně poměru částek na oba systémy, kdy rozpočet na vězeňský systém dvojnásobně překračoval rozpočty na AFDC a potravinové poukázky (54 miliard dolarů na vězeňství ve srovnání s 20 miliardami dolarů na AFDC a 27 miliardami dolarů na potravinové poukázky). Stejně tak během 80. let vláda snížila finanční prostředky na veřejné bydlení o 17 miliard dolarů (minus 61 %), a naopak posílila výdaje na opravy vězení o 19 miliard dolarů (plus 171 %). To podle Wacquanta (2015) ukazuje, že hlavním programem bydlení pro chudé se staly věznice.

je třeba přičíst i zdravotní důsledky chudoby (a tedy zvyšující se náklady na zdravotní systém), sekundární sociální náklady (chudí zatíží např. sociální služby či financování péstounské péče) a zvyšující se náklady na další generace, vzhledem k tomu, že chudoba dětí povede k řadě dalších problémů v oblasti vzdělávání a následné zaměstnatelnosti, zdraví, kriminality apod. Argument úspor je tedy buď záměrnou lží neoliberalů, anebo vypovídá o jejich špatných počítárenských schopnostech. Máslo na hlavě mají ale i sociální pracovníci a pracovníci, kteří se rádi ohánějí tvrzením, že prevence je levnější, než řešení následků její absence, ale ani oni (až na výjimky) neumí toto tvrzení podložit výpočty.

Může charita saturovat solidaritu? Český kontext

Představené zahraniční studie se přiklání k názoru, že charita solidaritu saturovat nemůže a zároveň zpochybňují i její vyšší efektivitu a nižší cenu. Protože jsou výhrady k argumentům efektivitě a úspor metodologického rázu, kdy zpochybňují validitu zjišťování těchto kritérií, spokojím se v tomto textu se závěrem, že platí i v kontextu České republiky. Redukce efektivitě na změnu klienta namísto poměrování změny ve zlepšení situace, stejně jako eliminace sekundárních nákladů z kalkulace ceny jsou takovým *chucpe*, že nemá smysl zkoumat jejich platnost v českém prostředí. Proto se budu věnovat pouze argumentu „plné saturace“ z hlediska tří možných pojetí charity. Níže bude diskutováno, zda by soukromá charita, církevní charita či charita definovaná jako služby NNO mohly nahradit nárokovou solidaritu sociálního státu.

Pro případ, že by měla **nárokovou solidaritu sociálního státu nahradit soukromá charita**, je třeba podívat se na specificky české prostředí a fungování této formy charity v něm. Na začátek je ale třeba číselně vyjádřit, kolik stát stojí nároková solidarita. Dle *Ministerstva financí* činily v roce 2019 výdaje státního rozpočtu do sociálních dávek (bez důchodů) 130,5 miliard Kč (Žurovec, 2020), ze součtu podrobných nákladů MPSV (2020) vychází částka 103,4 mld. Kč, pro rok 2019 se jednalo o částku 83,4 miliard Kč. Pokud bychom vypustili dávky pro tzv. zasluhující chudé (příspěvek na péči a dávky pro osoby se zdravotním postižením), činila by výše nákladů za rok 2019 51,1 mld. Kč a za rok 2020 by to bylo 67,8 mld. Při započtení pouze dávek, které směřují k chudým (vypuštění dávek státní sociální podpory a péstounské péče) by výdaje na dávky v nezaměstnanosti a hmotné nouze v roce 2019 činily 12,5 mld. a 15,2 mld. v roce 2020.

Odhady příjmů z dárcovství *Fóra dárců* (2020) jsou k dispozici pouze za rok 2019 a činily 8,1 miliardy korun (z toho bylo 2,4 mld. individuálních dárců, 3,9 mld. firmy, 1,8 mld. nadace a fondy a 40 milionů DMS). Přestože se objem částek neustále zvyšuje, tak zjištění organizace *Gallup's World View World Poll* v rámci Světového indexu dárcovství (WGI) ukazují setrvalý pokles dárcovství z 31 % dárců v roce 2010 na 18 % v roce 2017 (Frič, Vávra, 2017).

Komparací nákladů na solidaritu a příjmů ze soukromého dárcovství lze hypoteticky předpokládat, že pokud by neoliberalové měli na mysli saturaci pouze dávek pro tzv. nezasluhující chudé, tak vlastně rozdíl mezi oběma částkami není tak velký (výdaje na ně v roce 2019 činily 12,5 mld. Kč, zatímco příjmy ze soukromé charity byly 8,1 mld. Kč). Představa, že by 8,1 mld. Kč ze soukromé charity mohlo saturovat 83,4 miliard Kč či 51,1 mld. Kč je již utopická. Aby mohl být předpoklad o saturaci uznán, je třeba zkoumat i strukturu darů.

Podle *Fóra dárců* (2020) byly nejvíce podporovanými oblastmi vzdělávání a výzkum (13 %), pak děti, mladí a rodina (11,5 %), nemocní a lidé s handicapem (10 %) a sociálně znevýhodnění (9 %). Je otázkou, jak by byli čeští dárci preferující zasluhující chudé, ochotní přeměrovat jejich peníze na tzv. nezasluhující chudé, protože 9 % z 8,1 mld. na sociálně vyloučené činí pouze částku 720 milionů Kč, která je zcela nedostačující. Lze předpokládat, že spíše nikoliv. Očekávat nějakou zásadní změnu chování dárců a přesun peněz ze sponzoringu do dárcovství na chudé asi také nelze. V České republice není pro NNO individuální dárcovství dominantním zdrojem financování, jak zjistil výzkum *Rady vlády pro nestátní neziskové organizace* (Frič, Vávra, 2017). Tento zdroj nevyužívá téměř polovina organizací a tyto prostředky převažovaly jen u 4 % organizací (podobné výsledky byly u firemního dárcovství). Je tedy velmi pravděpodobné, že z důvodů výše, struktury a nízké tradice soukromé charity nelze očekávat, že by byla schopná kompenzovat materiální oprávnění chudých.

Pokud by neoliberálové prosazující charitu měli na mysli, že **nárokovou solidaritu sociálního státu má nahradit církevní charita**, tak by měli zjišťovat možnosti a ochotu církví takovou roli přijmout. Nepodařilo se mi dohledat ucelenou statistiku, která by uváděla, jakou část výdajů církve směřují do charity. Lze ale zjistit, jak jsou na tom církevní charity z hlediska příjmů ze státního rozpočtu. Podle dat poskytnutých *Ministerstvem financí* (Břešťan, 2021) bylo v roce 2020 mezi dvaceti největšími příjemci mezi NNO pět církevních organizací (1. Biskupství ostravsko-opavské – 199 833 890 Kč, 2. Arcibiskupství pražské – 117 393 872 Kč, 3. Charita Česká republika – 114 257 595 Kč, 4. Diecézní charita Brno – 110 451 691 Kč, 5. Česká katolická charita – 107 558 848 Kč). Podpora neziskové činnosti církví je tedy poměrně masivní. Zároveň se ale nejedná o podporu, která by mohla saturovat výdaje na dávky v širším slova smyslu (ve výši 83,4 miliard Kč či 51,1 mld. Kč) a ani v nejužším slova smyslu pro nezasluhující chudé, protože suma částek u pěti nejvyšších církevních příjemců dosahuje výše pouze 649 milionů. Byť je reálně částka směřující k církvím vyšší, protože nejsou zahrnuty všechny církevní organizace, není pravděpodobné, že by se taková suma mohla rovnat částce 15,2 mld. Navíc je třeba zohlednit, že z částek plynoucích ze státního rozpočtu církvím nelze rozpoznat, na jaké aktivity byly dané částky použity. Finance totiž mohly směřovat i do projektů ekologických, kulturních, školských, zdravotnických či zemědělských. Uvedené finance tedy vůbec nemusí jít na sociální oblast.

Lze argumentovat, že církevní organizace by mohly do sociální oblasti směřovat své vlastní finance. Při detailnějším pohledu na hospodaření samotných církví v jejich výročních zprávách se ale ukazuje, že jejich hlavní náklady tvořily režijní náklady, opravy majetku, mzdové výdaje a investice do majetku, zatímco drtivá většina nákladů na sociální oblast byla získávána ze státního rozpočtu, různých fondů případně veřejných sbírek (Arcidiecéze, 2021; Diecéze, 2021; Diecézní, 2022; Charita, 2022). Samozřejmě, že i církve investují vlastní prostředky do sociální oblasti, ale taková ochota se jeví spíše marginální. Zdá se tedy, že pomoc poskytovaná církevními organizacemi je v České republice do značné míry formalizovaná a financovaná ze strany státu (nikoliv církvemi samotnými), takže ji vymezovat jako specifické pojetí charity vlastně nemá smysl. Spíše je podmnžinou třetího níže popsaného pojetí. Z uvedených čísel lze tedy opět předpokládat, že církevní charita nebude schopna, ani ochotna saturovat výpadek nárokové solidarity.

Pokud by pod podporou charity bylo myšleno, že **nárokovou solidaritu sociálního státu mají nahradit neziskové organizace**, pak je opět vhodné porovnat výdaje sociálního státu na dávky s výdaji na sociální služby ve stejném roce. Ty v roce 2019 činily 16,8 mld. [Kč](#) (Ministerstvo, 2020), což je opět částka, která nemůže mít potenciál saturovat výdaje v širším

slova smyslu. Teoreticky by mohla kompenzovat výdaje v užším slova smyslu, ale to by znamenalo, že se téměř všechny neziskové organizace přeorientují na nezasluhující chudé. Stát by samozřejmě mohl přelít ušetřené peníze do sociálních služeb, které by se tak mohly rázem dostat do velmi blahobytné situace. Otázkou ale je, jaké by měly výsledky při zlepšování situace klientů, pokud by nemohly těmto klientům vypomáhat i materiálně. Pravděpodobně by nadále přetrvávala praxe individuální případové práce, která ale v situacích, kdy jsou příčiny problémů strukturální, moc nefunguje. Pokud by NNO mohly disponovat materiální pomocí, je pravděpodobné, že náklady na systém by byly spíše větší, než kolik stojí v současnosti byrokraticky nastavený systém. I u tohoto pojetí saturace charity je tedy pravděpodobné, že by nebyla schopná saturovat výpadek nárokové solidarity.

Na závěr předešlých kalkulací a předpokladů je třeba doplnit, že se jedná o pouze o odhady a pro jejich ověření by byla třeba výrazně odbornější a hlubší analýza.

Závěr

Návrat k charitě by podle Kellera (2008) v podstatě symbolizoval triumf neoliberalismu v moderní společnosti a sloužil by primárně zájmu nejmajetnějších skupin a velkých korporací. Jeho latentním cílem je totiž dále snižovat již tak poddimenzovanou daňovou povinnost bohatých, jejíž zbytky slouží k podpoře sociálního státu, a zároveň je zcela zřetelnou snahou odvrátit občanské aktivity od jejich sociálně kritické role a využít je jako laciné náhrady tam, kde je státní pokladna „beznadějně prázdná“. Proto je třeba vyzvat k velké opatrnosti, pokud by výzvy k některému ze tří pojetí náhrady solidarity charitou objevily. Platí zde přísloví „když ptáčka lapají, pěkně mu zpívají“. Příklon k takové strategii by nevedl k udržitelnému rozvoji, ale spíše by destabilizoval společenský systém, „vyhnal vlky z lesa“ a kriminalizoval velkou část chudých.

Seznam citované literatury

ABRAMOVITZ, M. 2012. Theorising the Neoliberal Welfare State for Social Work. In: GRAY, M., MIDGLEY, J., WEBB, S. A. (Eds.). *The SAGE Handbook of Social Work*. LONDON: SAGE Publications, 33–50.

ARCIDIECÉZE PRAŽSKÁ. 2021. *Výroční zpráva 2020* [online]. [22. 8. 2022]. Dostupné z: <https://apha.cz/wp-content/uploads/2021/09/ap-vz-2020-web-celek.pdf>

BAUMAN, Z., BORDONI, C. 2015. *Stát v krizi*. Olomouc: Broken Books.

BŘEŠŤAN, R. 2021. *Státní peníze pro neziskovky: fotbalisté i s 496 miliony skončili druzí, nejvíc dostal CESNET* [online]. Hlídací pes. [22. 8. 2022]. Dostupné z: <https://hlidacipes.org/statni-penize-pro-neziskovky-fotbaliste-i-s-496-miliony-skoncili-druzi-nejvic-dostal-cesnet/>

CENTRUM PRO VÝZKUM VEŘEJNÉHO MÍNĚNÍ. 2019. *Tisková zpráva. Politická orientace českých občanů – září 2019* [online]. SÚ AV ČR. [17. 8. 2022]. Dostupné z: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a5021/f9/po191024.pdf

CENTRUM PRO VÝZKUM VEŘEJNÉHO MÍNĚNÍ. 2012. *Názor veřejnosti na roli církve ve společnosti a na navrácení církevního majetku – září 2012* [online]. SÚ AV ČR. [17. 8. 2022]. Dostupné z: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a1529/f9/pi121023.pdf

DIECÉZE OSTRAVSKO-OPAVSÁ. 2021. *Výroční zpráva 2020* [online]. [22. 8. 2022]. Dostupné z: https://www.doo.cz/images/vyrocní_zpravy/VZ_2020_BOO.pdf

DIECÉZNÍ CHARITA BRNO. 2022. *Výroční zpráva 2021* [online]. [22. 8. 2022]. Dostupné z: file:///C:/Users/Radka%20Janebov%C3%A1/Downloads/V%C3%BDro%C4%8Dn%C3%AD%20zpr%C3%A1va%20DCHB_2021.pdf

DOCKA-FILIPEK, D., TIMMER, A. 2019. Religious Neoliberalism „On the Ground”: Nonprofit Authorities’ Views on Religiosity, Devolution, and Remoralization in Poverty Relief. *Administrative Theory & Praxis*, 41(4), 331–349.

EVANS, M. B. SHIELDS, J. 2000. *Neoliberal Restructuring and the Third Sector: Reshaping Governance, Civil Society and Local Relations*. Toronto: Centre for Voluntary Sector Studies.

FERGUSON, I. 2009. ‘Another Social Work is Possible!’ Reclaiming the Radical Tradition. In: LESKOŠEK, V. (ed.) *Theories and Methods of Social Work*. Ljubljana: Faculty of Social Work, University of Ljubljana, 81–98.

FONK, P. 2018. Teorie charity (Caritaswissenschaft) jako zdroj a inspirace dnešní teologie. *Caritas et veritas*, 8(1), 61–68

FÓRUM DÁRCŮ. 2020. *Mapa dárcovství 2020 v České republice: čísla, trendy a dopady* [online]. [29. 8. 2022]. Dostupné z: <https://www.donorsforum.cz/o-dacovstvi/mapa-darcovstvi-2020.html>

DALRYMLE, J., BURKE, B. 2006. *Anti-Oppressive Social Care and Law*. Maidenhead, New York: Open University Press.

FLINDERS, M., BULLER, J. 2006. Depoliticisation: Principles, Tactics and Tools. *British Politics*, 1(3), 293–318.

FREIRE, P. 2005. *Pedagogy of the Oppressed (30th anniversary edition)*. New York, London: Continuum.

FRIČ, P., VÁVRA, M. 2017. *Analýza individuálního dárcovství v nestátních neziskových organizacích* [online]. Rada vlády pro nestátní neziskové organizace. [29. 8. 2022]. Dostupné z: https://www.vlada.cz/assets/ppov/rnno/aktuality/analiza_individualni_darcovstvi_NNO_final.pdf

GIRALDO, Y. N., RUIZ-SILVA, A. 2015. La comprensión de la solidaridad. Análisis de estudios empíricos. *Revista Latinoamericana de Ciencias Sociales, Niñez y Juventud*, 13(2), 609-625.

GOJOVÁ, A. 2013. Práce s komunitou. In: MATOUŠEK, O. a kol. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál, 309–312.

HANYŠ, M. 2012. *Charita proti sociálnímu státu* [online]. Deník Referendum. [18. 8. 2022]. Dostupné z: <https://denikreferendum.cz/clanek/13839-charita-proti-socialnimu-statu>

HARVEY, D. 2012. *Záhada kapitálu. Přežije kapitalismus svou poslední krizi?* Praha: Rybka Publishers, SOK.

CHARITA ČESKÁ REPUBLIKA. 2022. *Výroční zpráva 2021* [online]. [22. 8. 2022]. Dostupné z: <https://www.charita.cz/res/archive/037/004650.pdf?seek=1656582462>

INTERNATIONAL VOLUNTEERING. 2021. Solidarity or Charity? [online]. [18. 8. 2022]. Dostupné z: <https://take10volunteer.org/solidarity-or-charity/>

IDNES.CZ. 2017. *Gates zchudl téměř o pět miliard dolarů, věnoval je na charitu* [online]. [18. 8. 2022]. Dostupné z: https://ekonomika.idnes.cz/gates-charita-akcie-microsoft-projekt-dxf-/eko-zahranicni.aspx?c=A170817_105010_eko-zahranicni_div

JANEBOVÁ, R., HUDEČKOVÁ, M., ZAPADLOVÁ, R., MUSILOVÁ, J. 2013. Příběhy sociálních pracovníků a pracovníků, kteří nemlčeli – Popis prožívaných dilemat. *Sociální práce / Sociálna práca*, 13(4), 66–83.

JANEBOVÁ, R., HUDEČKOVÁ, M., ZAPADLOVÁ, R., MUSILOVÁ, J. 2015. Příběhy sociálních pracovníků a pracovníků, kteří nemlčeli – Způsoby řešení dilemat. *Sociální práce / Sociálna práca*, 2(5), 23–37.

JANEBOVÁ, R. 2017. Omyl tety Kateřiny: V případech ekonomického násilí mezi partnery může být kabát bližší než košile (kazuistika klientky v potravinové nouzi) [online]. *Sociální práce / Sociálna práca*, 16(6). [26. 8. 2022]. Dostupné z: <https://socialniprace.cz/online-clanky/omyl-tety-kateriny-v-pripadech-ekonomickeho-nasili-mezi-partnery-muze-byt-kabat-blizsi-nez-kosile-kazuistika-klientky-v-potravinove-nouzi/>

JANEBOVÁ, R. 2020a. Depolitizace sociálních problémů a lidská práva. In: *Sociální práce jako nástroj prosazování lidských práv a zkušenosti z oblasti sociální práce v období koronavirové krize. Sborník textů z XVII. ročníku mezinárodní vědecké konference Hradecké dny sociální práce* [online]. Hradec Králové: Gaudeamus, 21–33. [21. 8. 2022]. Dostupné z: https://www.uhk.cz/file/edee/filozoficka-fakulta/veda-a-vyzkum/konference-hdsp/lidska-prava_17hdsp-2020_sbornik-textu_vfin-20210126-172628.pdf

JANEBOVÁ, R. 2020b. Represe jako nová prevence sociálních problémů? Ke vztahu mezi welfare a prisonfare v teorii Loïca Wacquanta. *Sociální práce / Sociálna práca*, 20(2), 5–21.

JANEBOVÁ, R. 2021. Jak pracovat s ne/zodpovědností klientů v sociální práci? Model „společné odpovědnosti“ Iris Marion Young. *Sociální práce / Sociálna práca*, 21(3), 128–145.

KAMIŇSKI, T. 2018. Sociálně charitativní činnost církve v rámci moderních systémů sociální pomoci. *Caritas et veritas*, 8(1), 153–163.

KELLER, J. 2008. Proces globalizace a střední vrstvy. In: HRUBEC, M. a kol. *Sociální kritika v éře globalizace. Odstraňování sociálně-ekonomických nerovností a konfliktů*. Praha: Filosofie, 129–142.

KELLER, J. 2017. *Evropské rozpory ve světě migrace*. Praha: SLON.

KENNEDY, S. S. 2003. Privatization and Prayer. *The American Review of Public Administration*, 33(1), 5–19.

KRUGMAN, P. 2007. *Compassionate Conservatism* [online]. The New York Times. [29. 8. 2022]. Dostupné z: <https://archive.nytimes.com/krugman.blogs.nytimes.com/2008/01/28/compassionate-conservatism/>

LITTLER, J. 2015. The New Victorians? Celebrity Charity and the Demise of the Welfare State. *Celebrity Studies*, 6(4), 471–485.

MENDES, P. 2009. Tracing the Origins of Critical Social Work Practice. In: ALLAN J., BRISKMAN, L., PEASE, B. *Critical Social Work*. Crows Nest: Allen & Unwin, 17–29.

MCDONALD, C. 2006. *Challenging Social Work. The Institutional Context of Practice*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan.

MINISTERSTVO FINANCÍ. 2020. *Výsledek hospodaření státního rozpočtu v roce 2019 je o 11,5 mld. lepší než očekávání* [online]. Kurzy.cz. [29. 8. 2022]. Dostupné z: <https://www.kurzy.cz/zpravy/525565-vysledek-hospodareni-statniho-rozpocetu-v-roce-2019-je-o-11-5-mld-lepsi-nez-ocekavani/>

MINISTERSTVO KULTURY. Nedatováno. *Financování církví a náboženských společností* [online]. [22. 8. 2022]. Dostupné z: <https://www.mkcr.cz/financovani-34.html>

MPSV. 2019. *Analýza financování sociálních služeb* [online]. [19. 8. 2022]. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/documents/20142/225517/Anal%C3%BDza+financov%C3%A1n%C3%AD+soci%C3%A1ln%C3%ADch+slu%C5%BEeb_2019.pdf/3c8c3bf8-c747-09b0-9308-3838a646c465

MPSV. 2020. *Informace o vyplacených dávkách v rezortu MPSV ČR v prosinci 2020* [online]. [30. 8. 2022]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/documents/20142/1423862/Informace+o+vyplacen%C3%BDch+d%C3%A1vk%C3%A1ch+v+prosinci+2020.pdf/0c00834b-3fea-94e1-8d86-9a2f61f50856>

OPATRŇÝ, M. 2017. Charity a diakonie – poskytovatelé sociálních služeb nebo sekundární církevní struktura? *Charitas et veritas*, 7(1), 92–98.

OPATRŇÝ, M., FLÍDROVÁ, M. 2017. Teorie přirozeného zákona a její využití v sociální práci. Filosoficko-teologická východiska a aktuální praktické využití. *Caritas et veritas*, 7(2), 230–242.

ORGANIZACE SPOJENÝCH NÁRODŮ. 2015. *Rezoluce přijatá Valným shromážděním 25. září 2015. 70/1. Měníme náš svět: Agenda udržitelného rozvoje do roku 2030* [online]. [18. 8. 2022]. Dostupné z: https://www.dataplan.info/img_upload/7bdb1584e3b8a53d337518d988763f8d/agenda-2030_cz_final_1.pdf

PUSCEDDU, A. M. 2022. The Moral Economy of Charity: Advice and Redistribution in Italian Caritas Welfare Bureaucracy. *Ethnos*, 87(1), 168–187.

RADA VLÁDY PRO NEZISKOVÉ ORGANIZACE. 2021. *Strategie spolupráce veřejné správy s nestátními neziskovými organizacemi na léta 2021 až 2030* [online]. [19. 8. 2022]. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/assets/ppov/rnno/dokumenty/BROZURA-FINAL-S-PRILOHAMI.pdf>

ROGOWSKI, S. 2013. *Critical social work with children and families. Theory, context and practice*. Bristol: The Policy Press.

ROTHBARD, M. N. 2021. Odvrácená strana mince: Volné bankovníctví v Chile. In:

ROTHBARD, M. N., ŘIHÁK, H. *Ekonomické krize: jejich příčiny a léčba*. KKnihy.cz.

SHANNON, S. K. S. 2017. Punishment, Religion, and the Shrinking Welfare State for the Very Poor in the United States, 1970–2010. *Socius: Sociological Research for a Dynamic World*, 3(January), 1–16.

ŠVIHLÍKOVÁ, I., TEJKL, M. 2017. *Kapitalismus, socialismus a budoucnost aneb Mikeš už přišel*. Praha: Rybka Publishers.

THE WHITE HOUSE. 2002. *Fact Sheet: Compassionate Conservatism* [online]. [16. 8. 2022]. Dostupné z: <https://georgewebush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/04/20020430.html>

VÁCLAV KLAUS. 2011. *Projev prezidenta republiky na Národní svatováclavské pouti* [online]. [17. 8. 2022]. Dostupné z: <https://www.klaus.cz/clanky/2934>

VALOVÁ, H., JANEBOVÁ, R. 2015. „Antiradikálnost“ českých sociálních služeb aneb jak organizace sociálních služeb řeší pokles finančních prostředků. *Sociální práce / Sociálna práca*, 15(1), 5–23.

WACQUANT, L. 2009. *Punishing the Poor. The Neoliberal Government of Social Insecurity*. Durham and London, Duke University Press.

WACQUANT, L. 2010. Crafting the Neoliberal State: Workfare, Prisonfare, and Social Insecurity. *Sociological Forum*, 25(2), 197–220.

WACQUANT, L. 2015. Class, Race and Hyperincarceration in Revanchist America [online]. *Journal of the Research Group on Socialism and Democracy*. [25. 8. 2022]. Dostupné z: <http://sdonline.org/66/class-race-and-hyperincarceration-in-revanchist-america/>

ZEHAVI, A. 2013. Religious Supply, Welfare State Restructuring and Faith-Based Social Activities. *Political Studies*, 61(3), 561–579.

ZELECHOWSKI, E. 2017. *What do we mean by 'Solidarity Over Charity'?* [online]. Thoughtworks. [18. 8. 2022]. Dostupné z: <https://www.thoughtworks.com/insights/blog/what-do-we-mean-solidarity-over-charity>

ŽIŽEK, S. 2011. *Jednou jako tragédie, podruhé jako fraška, aneb Proč musela utopie liberalismu zemřít dvakrát*. Praha: Rybka Publishers.

ŽUROVEC, M. 2020. Výsledek hospodaření státního rozpočtu v roce 2019 je o 11,5 mld. lepší než očekávání [online]. Ministerstvo financí. [29. 8. 2022]. Dostupné z: <https://www.mfcr.cz/cs/aktualne/tiskove-zpravy/2020/pokladni-plneni-sr-37026>

Vplyv životného prostredia na sociálne fungovanie obyvateľov vylúčených komunit

The influence of the environment on the social functioning of residents of excluded communities

Jana Levická,⁴⁵ Michaela Vaceková⁴⁶

Abstrakt

Vplyv prostredia na vývoj a socializáciu jedinca, prípadne celej skupiny bol preukázaný už na prelome 19. a 20. storočia. Aj preto bolo prostredie v centre záujmu sociálnej práce už od začiatkov jej profesionalizácie. Dlhodobo bola pozornosť sociálnych pracovníkov zameraná len na sociálne prostredie. Životné prostredie v jeho komplexnosti sa medzi oblasti profesionálneho záujmu sociálnych pracovníkov a pracovníčok zaradilo až v 80. rokoch minulého storočia.

Cieľom príspevku je upozorniť na dopad životného prostredia obyvateľov sociálne vylúčených komunit na ich sociálne fungovanie.

Príspevok je spracovaný v kvalitatívnom dizajne s použitím pološtrukturovaných rozhovorov s obyvateľmi vylúčenej rómskej komunity. Celkovo bolo realizovaných 25 rozhovorov. Rozhovory boli prepísané a analyzované za použitia tematickej analýzy. Výsledky výskumu poukazujú na prevládajúcu nepripravenosť obyvateľov vylúčenej rómskej komunity aktívne a realisticky riešiť svoju životnú situáciu.

Kľúčové slová: Vylúčená rómska komunita. Sociálne fungovanie. Sociálna práca. Kultúra chudoby.

Abstract

The influence of the environment on the development and socialization of an individual, or the entire group, was already demonstrated at the turn of the 19th and 20th century. This is why the environment has been at the center of interest in social work since the beginning of its professionalization. For a long time, the attention of social workers was focused only on the social environment. The environment in its complexity was included in the area of professional interest of social workers and workers only in the 80s of the last century. The aim of this contribution is to draw attention to the impact of the environment of the inhabitants of socially excluded communities on their social functioning. The contribution is processed in a qualitative design using semi-structured interviews with residents of the excluded Romani community. A total of 25 interviews were conducted. The interviews were transcribed and analyzed using thematic analysis. Research result points to the prevailing unpreparedness of the members of the community to actively and realistically solve their life situation.

Keywords: Excluded Romani Community. Social Functioning. Social Work. The culture of poverty.

⁴⁵ Katedra sociálnej práce FSV UCM v Trnave a Ústav sociální práce FF UHK, Hradec Králové, *e-mailová adresa:* jana.levicka@ucm.sk, jana.levicka@uhk.cz; Tel.: +0-421-911-299-196

⁴⁶ Katedra sociálnej práce FSV UCM v Trnave, *e-mailová adresa:* vacekova1@ucm.sk; Tel.: +0-421948168876

Úvod

Otázky spojené so životným prostredím sa v sociálnej práci objavili už pri začiatkoch jej profesionalizácie, teda už v 19. storočí. V počiatkoch sa vyznačovali na praktickým prístupom k problematike tým, že sa zameriavali na oblasť bytovej hygieny, ktorá bola nedostatočná. Postupom času sa záujem o životné prostredie diverzifikoval a pohyboval sa od vplyvu prostredia na správanie jednotlivcov a ich rodín až po vplyv na zdravie ľudí, ktorí žili v zdraví škodlivom prostredí. Za jednu z najstarších snáh o skúmanie vplyvu životného prostredia na sociálne fungovanie jednotlivcov a rodín je možné oprávnene pokladať prácu Octavie Hill (1875), ktorá venovala mimoriadnu pozornosť bývaniu chudobných londýnskych robotníckych rodín. Dobré bytové podmienky spájala s možnosťou ich uplatnenia na pracovnom trhu. Merry Richmond (1917) upriamila pozornosť na to, že práve prostredie môže byť príčinou vzniku sociálnych problémov. V československom priestore na spojenie sociálnych problémov a prostredia upozornila Marie Krakešová-Došková (1946). Priamo s otázkami sociálneho fungovania spojila prostredie Bartlett (1970). Napriek tvrdeniu, že „*integračné zameranie na osobu a prostredie je už dlho určujúcim prvkom profesionálnej identity sociálnej práce*“ (Kemp, 2011, s. 1200), záujem sociálnych pracovníkov a pracovníčok sa však dlho upriamoval prevažne na sociálne prostredie a o životné prostredie neprejavovali hlbší záujem (Besthorn, 2002, Coates, 2004, Dominelli, 2013).

Od 70. rokov minulého storočia zosilnel záujem o procesy spojené s environmentálnou krízou a jej dopadom na každodenný život človeka. V tomto kontexte pokladáme za potrebné zamerať pozornosť aj na otázky sociálneho fungovania u obyvateľov vylúčených rómskych komunít.

Sociálne fungovanie

Sociálne vylúčenie je v laickej verejnosti vnímané ako niečo, následkom čoho je rozdelená spoločnosť na dve časti. Na jednu, ktorá žije v štandardných životných podmienkach a „tých druhých“. Len výnimočne laická verejnosť uvažuje o možných následkoch sociálneho vylúčenia. Najčastejšie si ho spája so zhoršeným uplatnením na trhu práce, alebo so školskou exklúziou. Ako upozorňujú viacerí autori, sociálne vylúčenie je pojem, ktorý sa v posledných rokoch dostal do popredia významných svetových inštitúcií ako je napr. WHO. Tieto organizácie poukazujú na fakt, že sociálne vylúčenie patrí medzi hlavné faktory, ktoré prispievajú k zlému zdravotnému stavu a predčasnej smrti ľudí, ktorých sa to týka (van Bergen et al., 2018, Popay et al., 2008). Toto je dôvodom, pre ktoré sa kľúčovou témou európskej sociálnej politiky stalo úsilie o zníženie počtu ľudí ohrozených sociálnym vylúčením (Eurostat, 2017).

Riešenie situácie zhoršuje skutočnosť, že v oblasti teoretických diskusií sa objavujú rôzne koncepty, z ktorých niektoré relativizujú koncept sociálneho vylúčenia, argumentujúc, že ak sa pozeráme na jednotlivcov izolovane, nemožno ich pokladať za sociálne vylúčených, keďže sú v kontakte s inými jedincami (Atkinson, 1998). Takisto chápanie sociálneho vylúčenia ako dynamického sociálneho javu, alebo ako procesu, počas ktorého jednotlivci alebo skupiny prežívajú sociálnu exklúziu, z ktorej vystupujú, pričom aj naďalej môžu zažívať nejakú formu vylúčenia (Silver, 2007, Walsh et al., 2017). Rizikom spojeným s týmto chápaním sociálnej exklúzie je, že sociálne vylúčenie je chápané ako dočasný stav

a nie dlhodobý stav. My sa prikláňame k chápaniu sociálneho vylúčenia ako viacrozmerného konceptu, ktorý v sebe obsahuje také oblasti ako sú napr. vylúčenie zo susedstva, z komunity; nedostupnosť služieb, zlé materiálne vybavenie, problematická mobilita, nekvalitné sociálne vzťahy, nedostatok finančných zdrojov, špecifické sociálno-kultúrne aspekty, chýbajúca občianska participácia (Buffel et al., 2014, Walsh et al., 2017, Scharf et al., 2005, Van Regenmortel et al., 2016).

Charakteristika slovenskej marginalizovanej rómskej komunity

Sociálnou exklúziou v SR sú zasiahnuté najviac marginalizované rómske komunity (ďalej len MRK). Ide o prevažne územne dislokované skupinové ľudské obydlia nachádzajúce sa v extraviláne obcí. MRK v tomto prípade majú charakter osady. Časť MRK sa nachádza priamo v mestách. V tom prípade ide o akumuláciu viacerých obytných jednotiek sústredených v jednej lokalite. V prípade MRK existujúcej v rurálnom prostredí, môžu mať ich obyvatelia prístup k pitnej vode, kanalizácii atď. Niekedy prístup môže byť sťažený, ale existuje. Marginalizované rómske osady však nemajú prístup k bezpečnému zdroju pitnej vody, chýba tam kanalizácia, často razy tam chýba legálne pripojenie k elektrickej energii a pod. Obyvatelia MRK sú dlhodobo vystavení rôznym formám diskriminácie a chudobe. Disponujú nedostatočným vzdelaním, čo im sťažuje uplatnenie na trhu práce. Životný štýl obyvateľov MRK vykazuje viaceré prvky spojené s tzv. kultúrou chudoby (Lewis, 1966, Keller, 2010). Lewis (1966), ktorý ako prvý tento termín použil, tvrdil, že kultúra chudoby je produktom západnej spoločnosti, pričom platí, že komunita s ktorou sa spája kultúra chudoby, má vlastnú kultúru, ktorej dominantnou črtou je spoločný životný štýl, ktorý prechádza z jednej generácie na druhú. Významným prvkom kultúry chudoby je fakt, že obyvatelia MRK sa neangažujú v spoločenskom živote a nezačleňujú sa do významných spoločenských inštitúcií. Lewis tiež tvrdí, že obyvatelia týchto komunit majú nepriateľský postoj k inštitúciám predstavujúcich vládnú moc ako aj príslušníkov majoritnej spoločnosti. Ďalšou charakteristikou týchto komunit je, že prevažná väčšina ich členov je dlhodobo nezamestnaná a žije zo sociálnych dávok, sú neschopní hospodáriť s finančnými prostriedkami atď. (Keller, 2010).

Všetky spomínané charakteristiky je možné nájsť aj u obyvateľov MRK. Je teda možné o nich tvrdiť, že ich sprievodným znakom je kultúra chudoby? Domnievame sa, že z časti by toto tvrdenie mohlo byť pravdivé, ale nie celkom vystihuje obyvateľov slovenských MRK. Lewis (1966) medzi znaky kultúry chudoby zaradil aj vysokú mieru apatie členov komunity a veľmi nízku motiváciu riešiť vlastné problémy spojenú s orientáciou na okamžité uspokojovanie svojich potrieb. Otázkou je, či pre sociálnu prácu s obyvateľmi slovenských MRK je postačujúce ukotviť svoj prístup v tomto teoretickom nastavení, alebo je potrebné zvážiť aj iné možnosti. V rámci nášho výskumu sme identifikovali prítomnosť niektorých prvkov, ktoré poukazujú na to, že naším informantom chýbajú dve významné charakteristiky kultúry chudoby.

Metodika a výsledky vlastných zistení

Dáta, o ktoré sa v našom príspevku opierame, pochádzajú z kvalitatívneho výskumu, konkrétne bol použitý pološtrukturovaný rozhovor. Výskumný súbor tvorilo 25 Rómov a Rómiek žijúcich v MRK. Rozhovory prebiehali individuálne, následne boli prepísané a analyzované za použitia tematickej obsahovej analýzy, pričom sme vychádzali z metodológie, popísanej Braunom a Clarkom(2006). Indikátormi, ktoré sme pri tematickej analýze použili boli práve Lewisom popísané charakteristické prvky kultúry chudoby. Prirodzene, výskyt mnohých z nich sme v našom výskume identifikovali aj u našich

informantov. Pre túto publikáciu sme si však vybrali dva z nich a to apatia a nízka motivácia riešiť svoju situáciu.

Oblast' apatia.

Apatia je pojem, ktorý sa bežne používa v hovorovej reči a práve pre časté používanie tohto termínu existuje veľa interpretácií tohto slova. Obecne panuje zhoda, že pojem apatia sa používa na pomenovanie nedostatku motivácie, záujmu, citu v spojení s ľahostajnosťou. Okrem týchto charakteristík sa apatia spája často aj so zvýšenou únavou a smútkom. Apatia môže do významnej miery ovplyvniť pracovný výkon, osobné vzťahy a tiež každodenné aktivity. Pri nedostatočnej informácii je možné ju omylom vnímať ako lenivosť, alebo stratu chuti do života (Dickson, Husain, 2022, Loskwood et al., 2017).

Z identifikovaných emócií môžeme potvrdiť prítomnosť hnevu v komunite, čo korešponduje s jednou z Lewisovom (1966) popísaných charakteristík kultúry chudoby. Ako sa vyjadrila P6 „*Stále, keď tunak prídu zo sociálky, nás kritizujú. Aj učiteľky v škole nás kritizujú, povedia, že naše deci smrdia. Oni často idú peši do školy, kým prídu sú spotené. My tu nemáme vodovody či vane, tam hore kopcom do hory chodzim na vodu... Kelo razy by som mušela hore dolu prechodzit', keby som mala každý dzeň prac... Bula by som zvedavá, jak by ona panička jedna voňala, keby tu žila... Naj še vyčaruje, ja pujdem ku nej a ona šem a potom uvidzime jak budze voňať...My še o svoje dzeci starame...mali by mať v škole i na sociálke uznanie, nie nas len odsudzovac...*“ Hnev zaznel aj z vyjadrenia P12 „*Ta poptrice pani moja, tak co te dceci čeká? Hlad a špina jak nas? A myslice, že nekdo na to myšlí? Keby mogli, tak aj toto chyžky na zburajú...Kam máme isc?*“ Hnev a strach, ktorý zaznieval od obyvateľov tejto MRK ešte výraznejšie vyjadril P18 „*Co čekáš? Najradšej by buli keby šme zdochli jak te psi a ten by se perši radoval...*“ Toto tvrdenie sa vzťahovalo na starostu obce, ktorý sám bol rómskeho pôvodu, no ako sa participanti vyjadrili, úplne sa od osady dištancoval, hoci v nej vyrástol a žijú tam aj jeho rodičia a súrodenci.

Máme za to, že tieto výroky popiera prítomnosť apatie medzi našimi participantmi.

Oblast' nízka motivácia

Nákonečný (1996) popisuje motiváciu ako súbor pohnútok, nejakých vnútorných impulzov, ktoré vyvolávajú v organizme aktivitu a zároveň aj určujú zameranie tejto aktivity. V literatúre sa stretne s delením motivácie na pozitívnu a negatívnu, ktorá je často spájaná s emóciami strachu a neistoty. Najnovšie výskumy sa zaoberajú vzťahom motivácie a emocionálnej inteligencie, ukazuje sa že EQ má potenciál pozitívne ovplyvňovať motiváciu (Chery, 2015, Lipman, 2014). Vychádzajúc z Lewisa (1966) by potom naši probanti mali mať veľmi nízku motiváciu k nejakej zmene. Nechť k zmene sme zaznamenali u našich participantov v súvislosti s plánovaným zrušením osady a presťahovaním jej obyvateľov do zatiaľ neurčenej obce, či mesta. „*Na co še máme pratať? Tu žijeme, aj si pomožeme, aj so sociálkami, s tuto našimi komunitnymi si rozumieme, te še bardzo dobre starajú o nas...Ja som so ženou aj s deckami už na treťom miesce, konečne máme chalupu, aj syn še buduje ... tak na co a kam?*“ (P17). Odmietanie sťahovania je u časti probantov spojené s predchádzajúcimi skúsenosťami, kedy na viacerí z nich prišli o bývanie v dôsledku nevyhnutnej demolácie domov, v ktorých žili, alebo v niektorých prípadoch aj k zrušeniu menších MRK presťahovaním do obce. Neurčitost' naznačovaných riešení prispieva skôr k odmietaniu zmeny ako takej. „*Ta znace pani moja, že do mesta by nas chceli dac a po co? Co my tam? Roboty tam nebudze tak jak tu, školy nebudu chcet' naše deci a tu majú šicko. Aj*

školu, no kuščík ďalej, ale majú a tu v osade majú šicko, rodinu, kamratov a ihrisko si zrobia kde chcú a v lete majú aj kupalisko bo potok je hentam pod osadou...“(P12).

Pomerne silnú túžbu po zmene k lepšiemu sme zaznamenali takmer u celého výskumného súboru, ako povedala P2 „*Či sme tu spokojní? Áno i ne. Kto by bol spokojný v takej biede? Ale máme aspoň kde še uceknúť. A čakame, bo še hvari, že z totých eurofondov nam vybudujú nové domky. Šak tak ma byc, keď štat dostane peneži na Romakov, tak potom še muši postarac...No kelo peneží už došlo a my tu tak stale biedime..“* Motivácia k zmene by sa tak u viacerých probantov určite dala identifikovať. Lenže tá je buď spojená niekedy až detinským očakávaním, že tú zmenu niekto pre nich urobí (napr. štát), alebo ich konkrétne plány a očakávania sú nerealistické, či nelogické. 17 ročný participant (P9) si plánuje v 18. rokoch urobiť vodičský preukaz a ísť do Viedne robiť taxikára. „*Hned' po 18 si zrobim papiry na auto a potom budem vo Viedni chodiť na taxiku a ši zarobim peneži...Tuto z osady tam jeden robi a vrael, že kelo tam taký taxikár zarobi...“* Tento mladý muž nedokončil školskú dochádzku, číta a píše na úrovni tretiačka ZŠ, nevie žiaden jazyk a ani slovensky poriadne neovláda, ale je presvedčený, že „...no co, tak neznam, to nic, to še nejako zrobi...“ Tragikomicky vyznelo pyšné oznámenie 20 ročného mladého muža „*Kupil som mame vaňu, bo ona stále chcela tuto kupelňu, že by sme žili jak ludze...No co, že tu nateraz net vody, až budze voda, my budzeme mať vaňu do kupelni... a dovtedy jej nanošime z hory, od prameňa, nech še vykupe...“*

Diskusia

Niet pochýb, že životné prostredia do značnej miery ovplyvňuje sociálne fungovanie jednotlivých členov. Niektoré naše zistenia nám bránia zaujať definitívne stanovisko a prijať predpoklad, že táto MRK ako celok je reálne ovplyvnená kultúrou chudoby, tak, ako ju popisuje Lewis (1966). A to aj napriek skutočnosti, že táto osada je charakteristická dlhodobou nezamestnanosťou, životom zo sociálnych dávok, častou absenciou manželského zväzku, predčasným dospievaním, značným stupňom rezignácie a nie celkom reálnymi predstavami o svojej budúcnosti. V určitých aspektoch sa javí, ako keby v komunite boli jasné prvky naučenej bezmocnosti (Seligman, 1975), v prospech čoho svedčia výpovede typu, že štát sa musí o obyvateľov MRK postarať. V podstate ani u jedného z participantov sme neidentifikovali reálne predstavy o tom, ako zmeniť svoju životnú situáciu. Plány do budúcnosti, o ktoré sa niektorí participantí s nami podelili, poukazujú na celkovú nezrelosť, chýbajúce realistické zhodnotenie situácie a pod.

Napriek prítomnosti mnohých prvkov kultúry chudoby u obyvateľov MRK, naši participantí disponovali aj charakteristikami, ktoré sa s Lewisovou (1966) teóriou nezhodujú. Tento rozdiel si vysvetľujeme dvomi základnými faktami. Prvým z nich je fakt, že Lewis realizoval svoj výskum v slumoch La Perla v Mexiku, v Santurce, ktorá je predmestím San Juana v Portoriku. Kontrolnú skupinu tvorili portorické rodiny žijúce v New Yorku. Výskum bol teda realizovaný v odlišnom kultúrnom, ekonomickom, ale aj sociálno-politickom prostredí. Nemáme informácie o tom, či sa s tými komunitami pracovalo. S MRK, z ktorej pochádzali naši participantí, pracovali päť rokov komunitní sociálni pracovníci a komunitní pracovníci, ktorí boli s našimi participantmi v kontakte na každodennej báze. Sociálni pracovníci sa snažia rozvíjať osobnostný potenciál u tých členov MRK, ktorí majú záujem učiť sa novým zručnostiam. Práve táto skutočnosť mohla zapríčiniť, že výsledky, ktoré tu prezentujeme nepodporujú Lewisov koncept kultúry chudoby a sú tiež v rozpore so zisteniami, ku ktorým dospeli Čokyna (2019) a Lukáč (2015), podľa ktorého sú obyvatelia MRK apatickí a pasívni.

Napriek kritike Lewisovho konceptu kultúry chudoby, zastávame názor, že pre prácu s MRK môže byť užitočný. Bolo by však potrebné hlbšie preskúmať, ako sa jednotlivé zložky premietajú do komunitného životného štýlu, lebo práve kolektívne hodnotové postoje môžu potenciovat' nežiaduce prejavy správania sa členov MRK.

Podakovanie a afiliácia

Tento príspevok bol vypracovaný ako výstup z projektu APVV – 20-0094 Environmentálna spravodlivosť v kontexte sociálnej práce.

Zoznam citovanej literatúry

- BARTLET, H. 1970. *The Common Base of Social Work Practice*. New York: NASW
- BESTHORN, F. 2002. Is it time for a new ecological approach to social work: What is the environment telling us? *The Spirituality and Social Work Forum*, Winter, (p. 1,6-7).
- BRAUN, V., V. CLARKE. Using thematic analysis in psychology [online]. *Qualitative Research in Psychology*. 2006;3(2):77–101. [2014-03-23] Dostupné na: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1191/1478088706qp063oa>
- BUFFEL, T. 2014. Social participation among older adults living in medium.sizde cities in Belgium: the role of neighbourhood peceptions. [online] In *Health Pomotion International*, 29(4):655-68. [2022-07-09]DOI: 10.1093/heapro/dat009
- COATES, J. 2004. *Ecology and social work: Toward a new paradigm*. Halifax: Fernwood Publishing. ISBN-13 : 978-1552661079
- ČOKYNA, Juraj. 2019. *A okraje máš kde?*. Bratislava: N Press. ISBN 978-80-99925-06-0.
- DOMINELLI, L. 2013. Environmental justice at the heart of social work practice: Greening the profession. [online]. *International Journal of Social Welfare*. 22(4):431-439. [2022-03-23]. Dostupné na: <https://doi.org./10.1111/ijsw.12024>
- DICKSON, S., M. HUSAIN. 2022. Are there distinct dimension of apathy? The argument to fo reappraisal. [online].*CORTEX*, 149(April): 246-256. Doi.org/10.1016/j.cortex.2022.01.001. Dostupné na: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0010945222000041>
- HILL, O. 1875. *Homes of the London Poor*. New York : State Charities Aid Association
- CHERRY, K. 2015. *Hierarchy of Needs: The Five Levels of Maslow’s Hierarchy of Needs*. [online]. [2020-10-21] Dostupné na: <http://www.awaken.com/2015/12/hierarchy-of-needsthe-five-levels-of-maslows-hierarchy-of-needs/>
- KELLER, J. 2010. *Tři sociální světy: sociální struktura postindustriální společnosti*. Praha: SLON, ISBN: 978-80-7419-031-5
- KEMP, S.P. 2011. *Recentring Environment in Social Work Practice: Necessity, Opportunity, Challenge*. *British Social Work*, 41, 1198–1210
- KRAKEŠOVÁ-DOŠKOVÁ, Marie. 1946. *Psychogenese sociálních případů. O vzniku sociální úchylnosti*. 1. vyd. Praha: Nová Osvěta
- LEVICKÁ, J., K. LEVICKÁ, V. HANZALÍKOVÁ, A. BÁNOVČINOVÁ. 2012. *Ekosociálne prístupy v sociálnej práci*. Trnava: Oliva, ISBN 97880893321144
- LEVICKÁ, J. a kol. 2018. *História ako indikátor identity sociálnej práce*. [online] Trnava : Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce, 2018. Dostupné na:

<https://fzsp.truni.sk/sites/default/files/dokumenty/e-kniznica/e-ucebnice/Historia-ako-indikator-identity-socialnej-prace-1.pdf>

LEWIS, O. 1966. The Culture of Poverty. [online]. In *Scientific American*, 215(4):19-25. [2022-04-15]. Dostupné na:

https://warwick.ac.uk/fac/arts/history/research/centres/ehrc/research/previous_research/poverty/lewis_culture_of_poverty.pdf

LIPMAN, V. 2014. New Study Answers: What Motivate Employees To “Go The Extra Mile?” [online] [2021-12-15]. Dostupné na: <https://www.forbes.com/sites/victorlipman/2014/11/04/what-motivates-employees-to-go-the-extra-mile-study-offers-surprising-answer/#235d8238a055>

LOCKWOOD, P.L., Y. S. ANG, M. 2017. Husain. et al. Individual differences in empathy are associated with apathy-motivation. [online]. *Scientific Reports* 7, 17293 (2017). [2022-08-19] Dostupné na <https://doi.org/10.1038/s41598-017-17415-w>

LUKÁČ, Marek. 2015. Rómska rodina a vzdelanie. In: *Kniha 2015: Rómovia a vzdelanie: Sociálne a edukačné kontexty*. Prešov: Prešovská univerzita, s. 53-82. ISBN 978-80-555-1243-3.

NÁKONEČNÝ, M. 1996. *Motivace lidského chování*. Praha : Academia. ISBN 80-200-0592-7.

POPAY, J. E. S, HERMÁNDEZ, M, J. H, J. MATHIESON, L.RISPEL. 2008. Understanding and tackling social exclusion. [online]. Final report to the WHO Commission on Social Determinants of Health from the Social Exclusion Knowledge Network. World Health Organization; 2008. [2021-08-08]. Dostupné na: http://www.who.int/social_determinants/knowledge_networks/final_reports/sekn_final%20report_042008.pdf.

Richmond, Mary Ellen (1917), *Social diagnosis*, New York: Russell Sage Foundation

SCHARF, T., Ch. PHILIPSON, A.E. SMITH. 2005. Social exclusion of older people in deprived urban communities of England. [online] *European Journal of Ageing* 2(2):76-87 [2022-05-13]. DOI: 10.1007/s10433-005-0025-6. Dostupné na: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5547677/>

Van BERGEN, APL, WOLF, JRLM, M.BADOU, K. de WILDE-SCHUTTEN, W. IJZELNBERG , H. SCHREURS et al. 2018. The association between social exclusion or inclusion and health in EU and OECD countries: a systematic review. *European Journal of Public Health*. 2018:cky143-cky.

VAN REGENMORTEL, S., L. De DONDER, S. DURY, A.S. SMETCOREN, N.De WITTE,

D. VERTE. 2016. *Social Exclusion in Later Life: A Systematic Review of the Literature*.

[online] *Journal of Population Ageing* 9(4):315-344. [2022-06-23]. Dostupné na:

<https://researchportal.vub.be/en/publications/social-exclusion-in-later-life-a-systematic-review-of-the-literat>

WALSH, K., SCHARF, T. N. KEATING. 2017. Social exclusion of older persons: a scoping review and conceptual framework. [online] *European Journal of Ageing* 14, 81–98. [2022-03-22] Dostupné na: <https://doi.org/10.1007/s10433-016-0398-8>

<https://link.springer.com/article/10.1007/s10433-016-0398-8#citeas>

Právní norma jako podmínka udržitelnosti rozvoje sociální práce

Legal norm as a condition for sustainability of social work development

Mitlöhner Miroslav

Abstrakt

Právo je soubor pravidel, kterými se řídí lidská společnost na daném území. Má všeobecnou platnost, je vynutitelné a jeho porušení je sankcionované. Tvorbou práva tj. zákonodárstvím je tvorba právních norem jakožto nehmotných právních příkazů, zákazů a dovolení. Tvorba právních norem se uskutečňuje ve formě právních předpisů jakožto specifického druhu normativních právních aktů.

Základním předpokladem právní normy jsou 1) její subjekty, tj. zákonodárce a adresát (tj. ten, komu je norma určena), 2) předmět právní normy, tj. určité lidské chování, 3) obsah, který tvoří spojnici mezi subjektem a předmětem.

Definiční znaky, tj. znaky, kterými se právní norma liší od jiné normy lidského chování (kupř. morální) jsou jednak formální, které spočívají v tom, že norma musí být vydána oprávněným orgánem a předpisově publikována, a jednak materiální, které tvoří normativnost, právní závaznost, obecnost a státní donucení.

Pro všechny oblasti lidského chování bez výjimky je právní norma a její dodržování samozřejmostí. To platí samozřejmě i pro oblast udržitelného rozvoje sociální práce, při které nelze připustit improvizaci a vědomé porušení práva.

Klíčová slova: Právo. Sociální práce. Udržitelnost rozvoje.

Abstract

Law is a set of rules that governs human society in a given territory. It has general validity, is enforceable and its violation is sanctioned. The creation of law, ie legislation, is the creation of legal norms as intangible legal orders, prohibitions and permits. The creation of legal norms takes place in the form of legal regulations as a specific type of normative legal acts.

The basic preconditions of a legal norm are 1) its subjects, ie the legislator and the addressee (ie the person to whom the standard is addressed), 2) the subject of the legal norm, ie certain human behavior, 3) the content that forms the link between the subject and the subject.

The defining features, ie the features by which a legal norm differs from another norm of human behavior (eg moral), are both formal, which consist in the fact that the norm must be issued by an authorized body and published in a regulation, and material, which constitute normativity, legal binding, generality and state coercion.

For all areas of human behavior without exception, the legal norm and its observance is a matter of course. This, of course, also applies to the area of sustainable development of social work, in which improvisation and deliberate violation of the law cannot be accepted.

Keywords: Legal norm. Social work. Sustainable development.

Definice sociální práce

Sociální práce je tak rozmanitá, že nelze vymezit její obsah, pojetí a cíle pouze v jedné univerzální definici, proto definic sociální práce existuje hned celá řada a právě to je příčinou nejasnosti týkající se povahy, účelu i kompetencí sociální práce (Matoušek, 2001).

Pohled na pojem sociální práce je různorodý stejně tak jako na její obsah, který se koneckonců i neustále vyvíjí a mění podle konkrétní situace ve společnosti, která je ovlivňována a vytvářena často nahodile či jako výsledek nepředvídaných skutečností.

Za všechny současné i budoucí definice sociální práce připomenu Matouška (2013, s. 11), podle kterého je „sociální práce je společenskovední disciplína i oblast praktické činnosti, jejímž cílem je odhalování, vysvětlování, zmírňování a řešení sociálních problémů (např. chudoby, zanedbávání výchovy dětí, diskriminace určitých skupin, delikvence mládeže, nezaměstnanost). Sociální práce se opírá jednak o rámec společenské solidarity, jednak o ideál naplňování individuálního lidského potenciálu. Sociální pracovníci pomáhají jednotlivcům, rodinám, skupinám i komunitám dosáhnout nebo navrátit způsobilosti k sociálnímu uplatnění nebo ji získat zpět. Kromě toho pomáhají vytvářet pro jejich uplatnění příznivé společenské podmínky. U klientů, kteří se již společensky uplatnit nemohou, podporuje sociální práce co nejdůstojnější způsob života.“

V návrhu Věcného záměru zákona o sociálních pracovnících se sociální práce formuluje jako odborná profese, která chrání a podporuje lidskou důstojnost a je vykonávaná sociálním pracovníkem.“ (Věcný záměr zákona o sociálních pracovnících, 2016, online)

Proti těmto definicím na jedné straně nelze namítnout ani slovo a na druhé straně je nutno zdůraznit, že i taková činnost, jako je sociální práce musí být vždy a za všech okolností činností regulovanou právem, jakožto základním principem existence demokratického státu.

Pojem udržitelnosti

Udržitelnost, tedy takový rozvoj lidské společnosti, který je v souladu nejen s ekonomickým a společenským pokrokem, ale i zachováním životního prostředí bez podstatných následků, je stále frekventovaným tématem. Příčinou jsou nejen klimatické změny a časté výkyvy počasí, ale zejména legislativa, která v tomto směru vytyčuje čím dál ambicióznější cíle. Ta v tomto směru nepřichází jen z národní úrovně, ale především se strany Evropské unie. Jde zejména o Green New Deal, k němuž se členské státy dobrovolně zavázaly (Drbohlav, 2022 s. 59).

Udržitelnost je definovaná v kontextu lidské civilizace jako praktická schopnost uspokojit základní potřeby dneška bez kompromitování schopnosti budoucích generací uspokojit jejich základní potřeby a udržet jejich životní úroveň. Udržitelná společnost musí být vystavena tak, aby její životní styl a podnikání nebyly v rozporu s inherentní schopností přírody udržet život.

Základním principem udržitelnosti je jistota. Mimo jiného jistota mezilidských vztahů, sociálních vazeb, ochrany a uvážlivého využívání životních prostředků, ale i práva a jeho předvídatelnosti.

Tendenčnost v rozhodování a ukvapené slovní i věcné reakce jistotě jako základnímu principu udržitelnosti v lepším případě nepřispívají a v horším případě škodí.

Situace je o to horší, jestliže se takto chová či vyjadřuje politik nebo vysoký státní úředník.

Příkladem budiž nedávné rozhodnutí zástupkyně ombudsmana Moniky Šimůnkové ke konci srpna rezignovat s tím, že nesouhlasí s názory a přístupem veřejného ochránce práv Stanislava Křečka. K tomu premiér Petr Fiala (ODS) uvedl, že ho rezignace Šimůnkové mrzí a zváží, jak její zkušenosti pro stát dál využívat. Podle předsedkyně Sněmovny Markéty Pekarové Adamové (TOP 09) je rezignace Šimůnkové Křečkovým selháním a ombudsman by měl odstoupit. Protože ombudsmana nelze z funkce odvolat, premiér v souvislosti se sporem Šimůnkové a Křečka zmínil možnou změnu legislativy (Právo.cz 20.8.2022).

Organizačním principem udržitelnosti je udržitelný rozvoj, který zahrnuje čtyři propojené oblasti: ekologii, ekonomii, politiku a kulturu. Věda udržitelnosti zkoumá udržitelný rozvoj a environmentalistiku.

Tento termín má původ v ekologii, jako schopnost ekosystému udržet ekologické procesy a funkce i biologickou rozmanitost a produktivitu, do budoucnosti. V současnosti se udržitelnost vztahuje na mnoho oblastí, včetně ekonomiky, životního prostředí, produkce potravin a energií, architektury a stavebnictví. Nezanedbatelný význam má udržitelnost rovněž v sociálních vztazích, včetně sociálního smíru a zachování důstojné životní úrovně a garanci sociálních práv definovaných kupříkladu v Listině základních práv a svobod.

Udržitelnost lze zkoumat s ohledem na její vymezení a obsah na různých úrovních, od místních až po globální celoplanetární dimenzi.

Vydeme-li z toho, že sociální práce získala v daném okruhu a v dané společnosti nezpochybnitelnou autoritu a vydefinovaný standard, který by se neměl snižovat, ale pokud možno i zlepšovat, pak by rozvoj sociální práce měl být udržitelný a alespoň stabilní.

Právní podmínky udržitelného rozvoje jsou do značné míry závislé na tom, o rozvoj jaké komunity a o jaké aspekty sociální práce se jedná. Tu lze uvést několik příkladů:

Ve vztahu sociální práce k obci a občanovi je třeba mj. srozumitelně vymezit vzájemná práva a povinnosti a upravit je i se zřetelem na možnosti rozpočtu obce.

Ve vztahu sociální práce k rodině, státu a obci je třeba přezkoumat stávající právní úpravu, zejména kompetence Úřadu pro sociálně-právní ochranu dětí, práva a povinnosti rodičů (popř. pěstounů) i dětí a spolupráci se školskými zařízeními.

Ve vztahu sociální práce ke škole, rodině a obci je třeba přezkoumat dosavadní právní úpravu práv a povinností školy a jejího zřizovatele vůči rodičům i dětem, uvážit též postavení a pomoc domácích učitelů (preceptorů). Poukázat na údajné negativní poznatky týkající se přežívající mentality některých školských pracovníků, kteří setrvávají jen na memorování textů učebnic a vylučují či dokonce nepřipouštějí možnost debaty či odlišných názorů. Vyhodnotit a zvážit, zda se jedná o nesprávnou praxi učitele praxe nebo o aplikaci zastaralého školského předpisu. A pokud ano, pak předpis změnit a nebo zcela odstranit.

Zde je třeba připomenout důležitou roli a zodpovědnost resortní legislativy, protože půjde převážně o podzákonné předpisy. Seriozní meziresortní připomínkové řízení v rámci legislativní tvorby je naprostou nezbytností.

U všech těchto příkladů a dalších možných námětů k nezbytnému řešení je třeba najít i přijatelný poměr ve vztahu k hmotným a finančním možnostem, které daná komunita a konec konců i celá společnost v České republice má k dispozici.

V podstatě jde o důkladnou revizi a zhodnocení současné právní úpravy s cílem smysluplné aktualizace a modernizace. Samozřejmě zde nemám na mysli jakékoli novelizace za každou cenu, nýbrž jen a jedině nahrazení zastaralého a neúčinného novou, multifunkční právní úpravou. Tedy takovou, která by nebyla poplatná slibům politiků a prakticky již v době přijetí byla přinejmenším diskusní a problematická.

V této souvislosti je nezbytné připomenout význam smysluplné a na vysoce odborné práce politiků na všech úrovních a zejména pak poslanců a senátorů jakožto zákonodárců směřující zodpovědným způsobem při výkonu svých ústavních pravomocí k vytváření podmínek a předpokladů udržitelnosti.

Význam práva a právní regulace pro fungování lidské společnosti

Právo je soubor pravidel, kterými se řídí lidská společnost na daném území. Má všeobecnou platnost, je vynutitelné a jeho porušení je sankcionované. Tvorbou práva tj. zákonodárstvím je tvorba právních norem jakožto nehmotných právních příkazů, zákazů a dovolení. Tvorba právních norem se uskutečňuje ve formě právních předpisů jakožto specifického druhu normativních právních aktů.

Základním předpokladem existence právní normy jsou 1) její subjekty, tj. zákonodárce a adresát (tj. ten, komu je norma určena), 2) předmět právní normy, tj. určité lidské chování, 3) obsah, který tvoří spojnici mezi subjektem a předmětem.

Definiční znaky, tj. znaky, kterými se právní norma liší od jiné normy lidského chování (kupř. morální) jsou jednak formální, které spočívají v tom, že norma musí být vydána oprávněným orgánem a předpisově publikována, a jednak materiální, které tvoří normativnost, právní závaznost, obecnost a státní donucení.

Relativní konstantnost právní normy jako záruka předvídatelnosti práva a jistot občana

Závěr

Udržitelnost nelze chápat jako módní trend či tendenční výmysl. Udržitelnost, její naplňování a realizování je nezbytnou cestou k nápravě chyb a bez nadsázky řečeno k záchraně civilizace a to v každé lidské činnosti, která musí být regulovaná právem, jeho uplatňováním a dodržováním.

Seznam citované literatury

DRBOHLAV, Vojtěch. Praktické aspekty udržitelnosti, Týdeník Echo, roč..9, č. 4, 2022, ISSN, 2336-4971

MATOUŠEK, O. a kol, Základy sociální práce, Praha: portál 2001, ISBN 80-7178-473-7.

MATOUŠEK, O., Metody a řízení sociální práce, Praha: portál 2013, ISBN 978-80-262-0213-4.

Kritéria pro přijímání žáků do prvního ročníku základních škol v kontextu sociálního pilíře udržitelného rozvoje

Criteria for Admission of Pupils to the First Year of Primary School in the Context of Social Pillar of the Sustainable Development

Filip Rigel⁴⁷

Abstrakt

Širší dostupnost vzdělávání a přístup k otevřeným zdrojům má nepochybně zásadní význam pro sociální dimenzi udržitelného rozvoje. Příspěvek se v tomto kontextu zaměří na základní vzdělávání v České republice. Předmětem příspěvku bude přijímací řízení žáků do prvních ročníků základních škol. Mohou si základní školy stanovit v tomto řízení jiná kritéria než trvalý pobyt uchazeče ve školském obvodu, který plyne přímo ze zákona? Co když škola není schopna přijmout všechny uchazeče s trvalým bydlištěm ve školském obvodu? A liší se přijímací řízení na školách veřejných a soukromých? To jsou hlavní výzkumné otázky, na které se příspěvek snaží podat odpověď.

Klíčová slova: Základní škola. Přijímací řízení. Vzdělávání.

Abstract

Wider availability of education and access to open resources is undoubtedly crucial to the social dimension of sustainable development. In this context, the paper will focus on primary education in the Czech Republic. The subject of the paper will be the admission procedure of pupils to the first years of primary schools. Can primary schools set criteria in this procedure other than the permanent residence of the applicant in the school district, which follows directly from the law? What if a school is unable to admit all applicants who are permanent residents of the school district? And does the admission procedure differ between public and private schools? These are the main research questions the paper seeks to answer.

Keywords: Primary School. Admissions. Education.

⁴⁷ JUDr. Mgr. Filip Rigel, Ph.D., Ústav sociální práce Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové; e-mailová adresa: filip.rigel@uhk.cz

Úvod: non-enviromentální pilíře trvale udržitelného rozvoje

České právo užívá výraz „trvale udržitelný rozvoj“ ve smyslu ochrany přírody. To dokládá § 6 zákona č. 17/1992 Sb., o životním prostředí, který definuje trvale udržitelný rozvoj společnosti takový rozvoj, který současným i budoucím generacím zachovává možnost uspokojovat jejich základní životní potřeby a přitom nesnižuje rozmanitost přírody a zachovává přirozené funkce ekosystémů.

Takovou koncepci však v současnosti považují za příliš zužující, neboť hovoří pouze o enviromentálním pilíři trvale udržitelného rozvoje a pomíjí pilíře ekonomický a sociální. Právě vposled uvedenému pilíři se chci věnovat na následujících řádcích.

Klíčovým stávajícím dokumentem o udržitelném rozvoji je Agenda 2030. Ta byla přijata rezolucí Valného shromáždění Organizace spojených národů ze dne 25. 9. 2015, č. A/RES/70/1. V tomto dokumentu je vytyčeno 17 hlavních cílů udržitelného rozvoje. Sociální cíle tu jsou řazeny jako první a teprve potom jsou formulovány cíle enviromentální. Cíl č. 4 zní: „*Zajistit inkluzivní a spravedlivé kvalitní vzdělávání a podporovat možnosti celoživotního učení pro všechny.*“

Cíl č. 4 se skládá ze 7 dílčích cílů, které mají být dosaženy do roku 2030. Mezi tyto cíle patří bezplatný a inkluzivní přístup k základnímu a střednímu vzdělávání (4.1), rovný přístup ke kvalitnímu předškolnímu vzdělávání (4.2), rovný přístup k dostupnému technickému, odbornému a vysokoškolskému vzdělávání (4.3), zvýšení počtu lidí s dovednostmi pro kvalifikovaná povolání (4.4), odstranění veškeré diskriminace ve vzdělávání (4.5), všeobecná gramotnost a matematická gramotnost (4.6), vzdělávání pro udržitelný rozvoj a globální občanství (4.7).

Z hlediska rovného a bezplatného přístupu k základnímu vzdělání v České republice se v tomto příspěvku zaměřím na přijímací řízení žáků do prvních ročníků základních škol. Mohou si základní školy stanovit v tomto řízení jiná kritéria než trvalý pobyt uchazeče ve školském obvodu, který plyne přímo ze zákona? Co když škola není schopna přijmout všechny uchazeče s trvalým bydlištěm ve školském obvodu? A liší se přijímací řízení na školách veřejných a soukromých? To jsou hlavní výzkumné otázky, na které se příspěvek snaží podat odpověď.

Ústavní a mezinárodněprávní základy

Základní úpravu práva na vzdělání představuje čl. 33 Listiny základních práv a svobod (nutno si uvědomit, že toto ustanovení je v režimu čl. 41 Listiny základních práv a svobod). Platí, že každý má právo na vzdělání. Školní docházka je povinná po dobu, kterou stanoví zákon. Občané mají právo na bezplatné vzdělávání v základních a středních školách, podle schopností občana a možností společnosti též na vysokých školách. Zřizovat jiné školy než státní a vyučovat na nich lze jen za podmínek stanovených zákonem; na takových školách se může vzdělávání poskytovat za úplatu. Zákon stanoví, za jakých podmínek mají občané při studiu právo na pomoc státu.

Práva rodičů ve vztahu k právu na vzdělání jejich dětí nad rámec Listiny základních práv a svobod upravuje čl. 2 Druhého dodatkového protokolu k Úmluvě o ochraně lidských práv a základních svobod. Zde je zakotveno, že nikomu nesmí být odepřeno právo na vzdělání. Při

výkonu jakýchkoli funkcí v oblasti výchovy a výuky, které stát vykonává, bude respektovat právo rodičů zajišťovat tuto výchovu a vzdělání ve shodě s jejich vlastním náboženským a filosofickým přesvědčením.

Lze shrnout, že z těchto ustanovení plyne, že v České republice musí existovat školský systém, který je zřizovaný, garantovaný a financovaný státem. Jako doplněk existuje právo zřizovat nestátní školy („státní“ školou ve smyslu tohoto ustanovení je však třeba vnímat jak školy zřízené přímo státem, tak i školy zřizované obcemi, kraji či svazky obcí).

Jednou z mála ústavně daných povinností je povinnost školní docházky. Její délku a další podmínky však v režimu čl. 41 Listiny základních práv a svobod stanovuje zákon. Výjimku z povinnosti každodenně do školy docházet představuje zákonem připuštěné individuální vzdělávání (k tomu blíže viz Moravec in Rigel et al. 2014: 1-19).

Na základních a středních školách veřejných zřizovatelů se studuje bezplatně. Zákaz plateb za vzdělání se však týká jen samotného vzdělávacího procesu, nikoliv doplňkových školských služeb (strava, ubytování) či poskytování pomůcek, např. učebnic, jak dovodil Ústavní soud v nálezu ze dne 13. 6. 1995, sp. zn. Pl. ÚS 25/94. Zde soud konstatoval: *„Bezplatnost vzdělání znamená, že stát nese náklady na zřizování škol a školských zařízení, na jejich provoz a údržbu, především však nevyžaduje tzv. školné, tedy poskytování vzdělání na základním a středním stupni za úplatu. Bezplatnost vzdělání nemůže spočívat v tom, že stát ponese veškeré náklady v souvislosti s realizací práva na vzdělání. Stanovení rozsahu bezplatného poskytování učebnic, učebních textů a základních školních potřeb vládou nelze podřadit pod pojem práva na bezplatné vzdělání.“*

Další práva související s právem na vzdělání můžeme nalézt v jiných ustanoveních Listiny základních práv a svobod. Tak např. ustanovení čl. 16 odst. 3 zakotvuje možnost výuky náboženství na školách. Procesní garance v dané oblasti jsou pak garantovány zejm. v hlavě páté Listiny základních práv a svobod.

Vzhledem k tomu, že právo na vzdělání je lidským právem, je nutno vzít v potaz také zákaz diskriminace ve smyslu čl. 3 odst. 1 Listiny základních práv a svobod. Zde je vhodné odkázat na dvě významná rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva.

První z nich je rozsudek ze dne 28. 11. 2011, č. stížnosti 5335/05 (Ponomarjovovi proti Bulharsku). Stěžovatelé byli ruskými státními příslušníky, kteří v rozhodném období neměli bulharské povolení k trvalému pobytu ani jinak nespádali do žádné z kategorií, které by jim umožňovaly vyhnout se povinnosti platit školné na střední škole. Evropský soud pro lidská práva tu shledal diskriminaci, která nebyla odůvodněná, mj. s ohledem na to, že podle článku 28 Úmluvy o právech dítěte má stát povinnost pomáhat dětem v jejich snaze stát se plnohodnotnými členy společnosti.

Z našeho pohledu je důležitější rozsudek velkého senátu Evropského soudu pro lidská práva ze dne 14. 11. 2007, č. stížnosti 57325/00 (D. H. a ostatní proti Česku). Případ se týká diskriminace romských dětí při výkonu práva na vzdělání z důvodu jejich mnohem vyšší pravděpodobnosti, že budou kvůli svému původu vyhodnoceny jako lehce mentálně postižené, a tudíž zařazeny do (tehdy existujících) zvláštních škol. Soud při zkoumání situace v letech 1996 až 1999 zjistil, že více než 50 % dětí navštěvujících zvláštní školy ve městě Ostrava, kde stěžovatelé žili, byli Romové a že romské dítě v Ostravě mělo 27krát větší pravděpodobnost, že bude zařazeno do zvláštní školy než dítě neromské.

Soud vůbec poprvé judikoval, že zákaz diskriminace se neomezuje jen na rozhodovací činnost na úkor jednotlivce, ale může spočívat také v systémovém postupu vůči skupině. V projednávaném případě označil soud přístup České republiky za nepřímou diskriminaci, u které na rozdíl od diskriminace přímé nemusí být přítomen úmysl působit diskriminačně vůči skupině.

Na základě těchto dat shledal Evropský soud pro lidská práva romskou menšinu jako „zranitelnou“ skupinu, a z tohoto důvodu otočil důkazní břemeno v neprospěch státu. Bylo tedy na České republice, aby prokázala, že romské děti nediskriminuje, ale že jejich umístění mimo hlavní proud vzdělávání má jiné důvody. Toto důkazní břemeno stát neunesl, a tak soud shledal porušení čl. 14 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod (zákaz diskriminace) ve spojení s čl. 2 Dodatkového protokolu (právo na vzdělání). Viz též Rigel 2019.

Zákonná úprava

Plnění povinnosti školní docházky a přijímání žáků do základního vzdělávání je upraveno v § 36 zákona č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon). Povinná školní docházka se vztahuje na státní občany České republiky a na občany jiného členského státu Evropské unie, kteří na území České republiky pobývají déle než 90 dnů. Dále se povinná školní docházka vztahuje na jiné cizince, kteří jsou oprávněni pobývat na území České republiky trvale nebo přechodně po dobu delší než 90 dnů, a na účastníky řízení o udělení mezinárodní ochrany.

Povinná školní docházka začíná počátkem školního roku, který následuje po dni, kdy dítě dosáhne šestého roku věku, pokud mu není povolen odklad, případně není-li mu výjimečně povoleno začít plnit povinnou školní docházku o jeden školní rok dříve.

Zákonný zástupce je povinen přihlásit dítě k zápisu k povinné školní docházce, a to v době od 1. dubna do 30. dubna kalendářního roku, v němž má dítě zahájit povinnou školní docházku.

Žák plní povinnou školní docházku v základní škole zřízené obcí nebo svazkem obcí se sídlem ve školském obvodu (§ 178 odst. 2 školského zákona), v němž má žák místo trvalého pobytu, v případě cizince místo pobytu žáka (tzv. „spádová škola“), pokud zákonný zástupce nezvolí pro žáka jinou než spádovou školu (ať již zřízenou veřejným či soukromým zřizovatelem).

Ředitel spádové školy je povinen přednostně přijmout žáky s místem trvalého pobytu v příslušném školském obvodu a žáky umístěné v tomto obvodu ve školském zařízení pro výkon ústavní výchovy, ochranné výchovy nebo ve školském zařízení pro preventivně výchovnou péči, a to do výše povoleného počtu žáků uvedené ve školském rejstříku.

Kritéria pro přijímání žáků v podzákoných předpisech a doporučeních

Shora citovaná ustanovení školského zákona neříkají nic o tom, že na přijetí do spádové školy je právní nárok. Je tu pouze uvedeno, že děti z příslušného školského obvodu jsou přijímány přednostně před ostatními. Závazný tu je maximální povolený počet žáků ve školském rejstříku. Je-li počet přihlášek vyšší než počet přijímaných žáků, musí dojít k výběru. Jsou-li uspokojeny všechny přihlášky ze školského obvodu, dochází k výběru jen z dětí mimo obvod. Nejsou-li uspokojeny všechny přihlášky ze školského obvodu, dochází k výběru jen v rámci přihlášek ze školského obvodu. Tak jako tak, žádná další kritéria zákon neuvádí, a tedy lze stanovit jakákoliv kritéria, která nebudou diskriminační, svévolná či která nebudou formulována s předstihem.

K tomu, která kritéria lze určit, se vyjádřil několikrát veřejný ochránce práv. Ve stanovisku ze dne 13. 8. 2018, sp. zn. 3798/2018/VOP, je uvedeno, že církevní základní školy zřizované registrovanými církvemi nebo náboženskými společnostmi mohou upřednostnit při zápisu dítě, které má pozitivní přístup k víře této církve nebo náboženské společnosti. Přitom církevní základní škola musí vážit, zda kritérium sleduje legitimní cíl, zda je přiměřené a nezbytné.

Obsáhle se veřejný ochránce práv věnoval kritériím pro přijímání k základnímu vzdělávání v doporučení k rovnému přístupu ke školní docházce ze dne 28. 2. 2017, sp. zn. 14/2017/DIS/VB. Zde konstatuje, že diskriminační či nezákonná jsou následující kritéria: test školní zralosti, členství ve sportovním či jiném klubu spolupracujícím se školou, pořadí přijetí přihlášky či vzdálenost bydliště od školy. Naopak za adekvátní kritéria označil veřejný ochránce práv kritérium staršího sourozence ve škole či souhlas s vyučovacími metodami či étosem školy. Za nejspřavedlivější kritérium však veřejný ochránce práv označil los.

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy připravovalo vydání nové vyhlášky, která měla liberalizovat přijímací kritéria ve vztahu k soukromým a církevním školám. Vyhláška byla kritizována a dosud k jejímu vydání nedošlo (novinky.cz 2022).

Všeobecně ke kritériím

V tomto textu se budu věnovat některým kritériím, která považuji za přípustná a která by se podle mého názoru mohla objevit v připravované vyhlášce.

Jsem přesvědčen, že kritéria přijímacího řízení může volněji stanovit škola, která **a) není spádová** (nebo i spádová je, ale stanoví kritéria vůči nespádovým dětem), **b) je soukromá**. Z obou těchto aspektů, tedy z každého samostatně, plyne, že lze určit širší kritéria přijímacího řízení na základní školu. Žádná soukromá škola není spádová.

Škola, která není spádová, není povinna přednostně přijímat děti s trvalým bydlištěm ve školském obvodu dle § 178 školského zákona. To je zásadní rozdíl, protože spádová škola naplní zpravidla většinu kapacity podle jediného kritéria – trvalého bydliště ve školském obvodu. Ostatní školy celou svou kapacitu naplňují podle jiných kritérií.

Souhlasím, že přijímací řízení jako veřejnoprávní proces musí podléhat principu enumerativnosti státních pretenzí. Je ovšem chybou domnívat se, že kvůli této skutečnosti není možné určit přijímací kritéria, pokud je zákon výslovně nestanoví.

Pokud bychom přijali tuto úvahu, systém nebude moci fungovat vůbec. V případě, že počet přihlášek překročí kapacitu školy, musí proběhnout výběr (kapacita školy nesmí být překročena). Jediné zákonem předvídané kritérium je trvalý pobyt u spádových škol. Jiná kritéria stanovena nejsou. V zákoně ostatně není uveden ani los; i ten přitom je výběrovým kritériem svého druhu (a jeho přípustnost nikdy nebyla zpochybněna, naopak je veřejným ochráncem práv doporučován).

To, že je nutno stanovit kritéria pro přijímací řízení, tak plyne z povahy věci a již jen z toho, že je nutno konat přijímací řízení (jeho konání je stanoveno přímo zákonem). Dlužno dodat, že s existencí určitých kritérií počítá i vyhláška č. 48/2005 Sb., o základním vzdělávání a některých náležitostech plnění povinné školní docházky (dále jen „vyhláška č. 48/2005 Sb.“). Ta v § 3a odst. 7 stanoví, že škola před zahájením zápisu zveřejní způsobem umožňujícím dálkový přístup informace k organizaci a průběhu zápisu, které **obsahují kritéria pro přijímání žáků**, počet žáků, které je možné přijmout, popis formální a případných dalších částí zápisu a popřípadě další údaje.

Maximu, že veřejná moc může konat jen tehdy, je-li to zákonem povoleno, je nutno v dané věci vyložit tak, že zákon prikazuje realizovat výběrové řízení a způsob jeho provedení je pak specifickým případem správní diskrece. Ta pak naráží jen na limity plynoucí ze zákazu nepřipustné diskriminace a ze základních zásad demokratického právního státu.

Nutno také trvat na tom, že úvaha ve vztahu ke kritériím přijímacího řízení musí být širší u škol soukromých. To plyne už jen z toho, že tyto školy mohou poskytovat vzdělávání za úplatu. To jim povoluje čl. 33 odst. 3 Listiny základních práv a svobod.

K tomu nutno upozornit, že pro některé (zejm. tzv. elitní) soukromé školy je výše školného hlavním kritériem, jehož prostřednictvím provádějí selekci, neboť rodiče dětí z nízkopříjmových (a v případě některých škol i ze středněpříjmových) rodin si nemohou vyšší školné dovolit. Nebylo by moudré zakazovat ekonomicky a sociálně příznivější kritéria.

Specifickou roli soukromých škol ve vzdělávacím systému dovedil Ústavní soud také v nálezu ze dne 9. 7. 2019, sp. zn. Pl. ÚS 34/17. V něm Ústavní soud vyslovil mj.: „*Esence práva na vzdělání inkorporuje ve svém obsahu existenci nestátních škol, předjímanou ústavodárcem v čl. 33 odst. 3 Listiny, a vylučuje tak monopolizaci vzdělání ze strany státu.*“

V této souvislosti nutno upozornit na rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ze dne 7. 12. 1976, č. stížnosti 5095/71 aj. (ve věci Kjeldsen, Busk Madsen a Pedersen proti Dánsku). Soud významně akcentoval existenci soukromých škol jako alternativy k systému „státního“ vzdělávání. Rodičům, kteří pro své děti z důvodu svého vlastního přesvědčení hledají alternativu, se dle soudu nabízí možnost využít možnost chodit do soukromých škol, které striktními pravidly nebývají vázány. Existence soukromých škol tak je vázána na právo rodičů vychovávat a vzdělávat své děti v souladu se svým náboženským, filozofickým či jiným přesvědčením.

Proto soukromé školy mohou více než školy veřejné upravit přijímací kritéria tak, aby přednostně přijímaly děti rodičů respektujících filozofii školy.

Spolupracující rodina (rodič jako zaměstnanec školy)

Podstatou kritéria je zvýhodnění dětí rodičů, kteří jsou zaměstnanci školy. Název „spolupracující rodina“ může být matoucí – úroveň spolupráce či její kvalita se nehodnotí.

Jde o projev prorodinné politiky a napomáhá sladování rodinného a pracovního života rodičů a upevňování pocitu rodinné sounáležitosti. Současně je u soukromé základní školy dáno, že odmítnuté dítě může vždy žádat o přijetí ještě v jiné škole, kde mu náleží právo na přednostní přijetí dle ustanovení § 36 odst. 7 školského zákona.

Upřednostněním dětí zaměstnanců školy je zajištěno, že rodič ráno nemusí vozit dítě do odlišné školy a pak teprve ve spěchu vážit cestu do práce. Zároveň může být rodič s dítětem bezprostředně po pracovní době a nemusí pro dítě cestovat do jiné školy. To je nepochybně i v zájmu dítěte, které s rodiči může strávit více času. Na podobném principu stojí i podkritérium sourozence z téže školy, které není zpochybňováno (viz shora uvedené závěry veřejného ochránce práv). I to se vztahuje k jiné osobě než k dítěti-uchazeči (zde nikoliv k rodiči, ale k sourozenci). Sourozenec ve škole je zohledněn ze stejného důvodu: usnadnění rodinného života (jde o ústavně chráněnou hodnotu).

Kritérium spolupracující rodina vychází také z toho, že škola si vybírá zaměstnance sdílející jeho školní filozofii a metody. Lze tak očekávat, že dítě takových zaměstnanců bude vychováno v podobném duchu a lépe zapadne do školního prostředí, neboť užití metody mu budou známé odmala.

Navíc je třeba si uvědomit, že zpochybněním daného kritéria je zpochybněna také mj. samotná logika zřizování tzv. firemních školek – i zde je klíčovým kritériem právě přijetí dětí zaměstnanců a chráněnou hodnotou je skloubení pracovního a rodinného života ve smyslu čl. 32 a čl. 10 odst. 2 Listiny základních práv a svobod.

Preferenční kritérium spolupracující rodiny je tedy z těchto důvodů zcela přiměřené, nezbytné a vedené legitimním cílem, protože je zcela souladné s ustanovením § 2 odst. 1 písm. a) školského zákona.

Úroveň rozvoje dítěte

Toto kritérium zpravidla zahrnuje několik hodnocených oblastí, jež vyplývají z rámcového vzdělávacího programu pro předškolní vzdělávání, a to takové, u kterých je škola schopna schopnosti a dovednosti v nich projevené posoudit.

Protiargumentem může být, že je nepřipustně hodnocen momentální výkon dětí, který nemusí zobrazovat dlouhodobý stav. Hodnocení dětí/žáků/studentů je ovšem vlastní školství jakožto systému. Jsou na něm založeny přijímací zkoušky na střední, vyšší odborné i vysoké školy (a také zde nelze nikdy odhlédnout od momentálního rozpoložení uchazeče).

Posuzování rozvoje dítěte je v souladu s ustanovením § 3a odst. 5 vyhlášky č. 48/2005 Sb., dle kterého platí, že školní připravenost dítěte se orientačně posuzuje ve vztahu k očekávaným

výstupům vzdělávacích oblastí rámcového vzdělávacího programu pro předškolní vzdělávání. Škola v průběhu zápisu **nezjišťuje dosaženou úroveň rozvoje ve všech vzdělávacích oblastech** stanovených rámcovým vzdělávacím programem pro předškolní vzdělávání, nýbrž **volí schopnosti a dovednosti, jejichž úroveň rozvoje lze v průběhu zápisu orientačně posoudit.**

Nadto škola je dle ustanovení § 3a odst. 6 vyhlášky č. 48/2005 Sb. taktéž povinna informovat rodiče dítěte, jak lze do doby zahájení povinné školní docházky pomoci dítěti v dalším rozvoji. Škola je tudíž povinna učinit závěr o jednotlivých zkoumaných oblastech rozvoje dítěte, k čemuž však není možné dojít bez toho, aniž by jednotlivé oblasti zhodnotila a uvážila, která si skutečně zaslouží pozornost rodičů.

V případě škol užívajících některé specifické metody výuky je též třeba zkoumat, zda jsou tyto metody pro dítě vhodné. Je nepochybně lepší danou skutečnost zjišťovat již při zápisu, než ji zjistit až během výuky.

Proto lze dospět k závěru, že vyhláška č. 48/2005 Sb. výslovně počítá se zkoumáním školní připravenosti dítěte a počítá i s existencí kritérií. Zahrnutí školní připravenosti dítěte do těchto kritérií nelze považovat bez dalšího za diskriminační, neboť všechny děti ucházející se o zápis mají stejnou příležitost projevit své schopnosti ve smyslu školní připravenosti. Zde absentuje diskriminační důvod, který by odlišoval dvě různé skupiny uchazečů.

Přítomnost dítěte u zápisu

Toto kritérium je úzce svázáno s kritériem předchozím. Není-li dítě zápisu přítomno, není možno adekvátně hodnotit, do jaké míry je dítě na školu připraveno.

Připomínám, že dle ustanovení § 3a odst. 1 vyhlášky č. 48/2005 Sb. je zápis k povinné školní docházce složen z formální části a, je-li při zápisu přítomno i zapisované dítě a souhlasí-li s tím rodič dítěte, rovněž z rozhovoru a případně dalších činností s dítětem. Právě tyto další činnosti plynoucí z ustanovení § 3a odst. 4 a 5 vyhlášky č. 48/2005 Sb. mohou být z logiky věci posouzeny a následně hodnoceny, pouze pokud se jich dítě zúčastní. Taktéž by bylo zcela proti smyslu informačních povinností kladených školám v ustanovení § 3a odst. 6 vyhlášky č. 48/2005 Sb. a § 37 odst. 2 školského zákona a samotných preferenčních kritérií týkajících se průběhu zápisu, pokud by ředitel školy nevyžadoval přítomnost dítěte na zápisu.

Nadto je třeba uvést, že přítomnost dítěte není žádnou povinností dítěte, ba ani podmínkou pro přijetí. Ovšem některá z preferenčních kritérií stanovená školou, která se věnují samotnému průběhu zápisu, mohou být aplikována a následně hodnocena pouze za přítomnosti dítěte. Je tedy nevyhnutelné, aby dětem, které se zápisu neúčastní, bylo v rámci daného preferenčního kritéria uděleno 0 bodů. Jakýkoliv vyšší počet bodů by v některých případech mohl znamenat, že u dítěte, které se zápisu neúčastnilo, je presumována lepší schopnost a dovednost v daných oblastech než u dítěte, které se zápisu zúčastnilo.

Závěr

Z hlediska udržitelného rozvoje v sociální dimenzi považuji v České republice za problém případ D. H. a ostatní proti Česku či děti navštěvující školy ve vyloučených lokalitách. Jak uvádí stanovisko veřejného ochránce práv ze dne 14. 5. 2019, sp. zn. 49/2019/DIS/VB, přestože došlo ke zrušení zvláštních škol, nejsou známa čísla o umístění romských dětí do speciálních škol. A především: v některých vyloučených lokalitách existují „běžné“ základní školy s velmi vysokou koncentrací romských dětí. Vzdělávání na běžných školách s převažujícím počtem romských žáků může mít obdobné negativní důsledky jako situace posuzovaná Evropským soudem pro lidská práva v případě D. H. a ostatní proti Česku. Případ je ostatně Radou Evropy stále monitorován.

Jsem ale proti tomu, abychom pod pláštěm diskriminace omezovali školám jakýkoliv výběr žáků. Vedle losu či staršího sourozence jako obecně přijímaných kritérií se domnívám, že je dán prostor např. pro kritéria diskutovaná v tomto příspěvku. Podobného názoru je ostatně i Městský soud v Praze, který se danými kritérii zabýval v nedávném rozsudku ze dne 23. 2. 2022, č. j. 14 A 207/2021-60 (věc je nyní ve stádiu řízení o kasační stížnosti).

Mám-li odpovědět na otázky položené v úvodu příspěvku, dospívám k následujícímu. Jsem přesvědčen, že soukromé školy mají širší úvahu pro stanovení kritérií přijímacího řízení než školy veřejných zřizovatelů. Nicméně diskutovaná kritéria by měla obstát i u školy veřejné, neboť jde o rozlišovací kritéria sledující legitimní cíl a taktéž prostředky k jeho dosažení jsou přiměřené a nezbytné. Rozlišující kritérium ani není „podezřelé“ (přiměřeně viz nález Ústavního soudu ze dne 7. 4. 2020, sp. zn. Pl. ÚS 30/16).

Seznam citované literatury

HUSSEINI, Faisal, BARTOŇ, Michal, KOKEŠ, Marian, KOPA, Martin et al. *Listina základních práv a svobod. Komentář*. Praha: C. H. Beck, 2021. ISBN 978-80-7400-812-2.

NOVINKY.CZ 2022. Úprava zápisů do neveřejných ZŠ může zvýšit nerovnosti ve vzdělávání, varuje organizace. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/clanek/veda-skoly-uprava-zapisu-do-neverejnych-zs-muze-zvysit-nerovnosti-ve-vzdelavani-varuje-organizace-40391111> (14. 9. 2022).

RIGEL, Filip. Inkluze v regionálním školství – jak to začalo a jak to bylo potom (právní pohled). In SMUTEK, M. (ed.) *Sociální začleňování v kontextu sociální práce*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2019, s. 218-223. ISBN 978-80-7435-767-1.

RIGEL, Filip et al. *Školský zákon. Komentář*. Praha: C. H. Beck, 2014. ISBN 978-80-7400-550-3.

Dále bylo čerpáno z právních předpisů, mezinárodních smluv a judikatury citované v textu.

5th Section: International Section

The Green: take care for it, not just play with it

Miroslav Kappl⁴⁸, Daniel Štěpánek⁴⁹

Abstract

In 21st century, problems with harmless human livability in his/hers environment became so evident, that many approaches trying to found possible solutions came out. Previous more or less symbiotic relationships were dominated by humans upper hand. One of the most evident examples can be found in urbanization of communities, where connection with its individuality was rooted out. Where in history sustainability was built, only blind – almost self-destructive - dependence exists now. In social work, community and/or green approaches are taking the lead.

Presented paper aims on exploring possibilities with which these two approaches work and how social workers oriented in these perspectives can be helpful in restoring sustainability between community, society and their common environment.

Keywords: Green Social Work. Community Work. Degrowth.

⁴⁸ Institute of Social Work, Philosophical faculty, University Hradec Králové; *e-mailová adresa:* **miroslav.kappl@uhk.cz**

⁴⁹ Institute of Social Work, Philosophical faculty, University Hradec Králové; *e-mailová adresa:* **daniel.stepanek@uhk.cz**

Introduction

While every generation before us probably thought they were in a special historical situation, it is fair to say that the current one may have more on its plate. We, too, have to face wars, political and migration crises, and, surprisingly, deadly epidemics, and we have to sadly admit that we have not made any significant change in this respect either. But in addition, we must face the risk of human extinction of our own making. What has been our reaction so far? Environmental scientists are sounding the alarm with their articles, some of whom, having learnt the ineffectiveness of this approach, are protesting in the streets. (Thompson, 2021) Those of the rising generation who understand that they are most vulnerable to environmental risks are organising school strikes for the climate. And our political representatives are responding by making half-hearted international agreements that are far from sufficient to give our offspring a future. And those with economic power are surprisingly more likely to think about where to hide and how to protect themselves “when it comes” (Rushkoff, 2018). It is therefore not at all certain that humanity can rise to the challenge.

This paper is focused on social work’s perspectives on all afore mentioned. Especially from the perspective of so-called green social work and its application through community social work. Since both - the theme and the perspective – are wide and without any sufficient solution, our paper will be only draft of possible questions that can be raised regarding this unique type of work with clients.

Context

Social work can benefit the development and implementation of environmental policy goals from below in many ways. Leaving aside the stream of critical social work for now, we can see that even traditional social work is beginning to call for solutions to environmental and social problems. After a series of climate disasters in recent years, professional social workers are aware of the threats to society and are rightly concerned that the system will not be able to guarantee access to quality drinking water, food supply, housing, a sustainable environment, care for climate refugees, etc. for all citizens under current conditions. They realize that while we are all exposed to environmental threats, it is the most vulnerable who are already feeling the effects of climate change or environmental accidents, even though they have contributed least to the problem of climate change. For this reason, a growing number of authors advocate that social workers should engage “in the fight for environmental justice, helping to prevent and address the consequences of climate change through education, advocacy, community organizing, and research” (Jackson, 2017). The need for an interdisciplinary approach is highlighted, with a push for technical solutions to climate change such as renewable energy, infrastructure improvements, and drought-resilient crops on the one hand, but also looking for social solutions on the other. Social workers should be committed to making technological progress accessible and beneficial to the most vulnerable groups, which includes progress in reforming various social systems towards economic equality and social protection. (Jackson, 2017).

Lena Dominelli is critical of current conceptualisations of sustainable development within social work. She believes that the two most important concepts, the ecological and environmental approaches, are not sufficient in terms of sustainable social work practice. While the ecological approach concentrates on people’s interactions with the social and

physical environment, the environmental approach targets policy change (both national and international). In other words, while the former is micro-centric, the latter is macro-centric. Neither, however, is sufficient from the perspective of social work if its ultimate goal is to create a harmonious environment of interpersonal and “inter-gender” interactions.

Dominelli calls green social work an approach that takes a middle course and helps combine micro and macro perspectives on sustainability. This approach targets, for example:

- 1) Inadequate governance structures that discourage local communities from acting as co-producers of solutions to the environmental problems they encounter.
- 2) Inadequate care of natural resources and poor environment-enhancing regional and national policies.
- 3) Absence of resilient built infrastructures, resources and communities. (Dominelli, 2012)

Given the wide range of activities that “green” social workers must navigate, it is important to keep the micro and macro levels in mind at all times. As defenders of social justice, they are often confronted with issues related to environmental injustice. At the macro level, these are issues such as the shifting of environmental risks and burdens from richer to poorer countries. At the micro level, these are issues related to discrimination against poorer populations who are in the hotbed of environmental degradation.

Probably the most serious problem for the implementation of green social work is the current order of society, which has established itself in the form of neoliberalism within the Western concept of capitalism. While this structure may appear to be beneficial in encouraging greater personal responsibility for one’s own path in life, it is easy, and therefore often the case, in a macro perspective involving the global interdependence of all societies, for more technologically advanced countries to draw on the stocks of less developed countries to drive their development. As a result, they only encourage the “backwardness” of these “slower” countries, most clearly manifested in their subordination and dependence. It is therefore not surprising that there is currently an equation between neoliberalism and inequality. Any effort to establish environmental justice must deal with the consequences of environmental degradation at the levels of class, gender, race, ethnicity, and locale.

In the case of green social work, which seeks to promote this kind of environmental justice, it is possible, like Dominelli proclaims, to speak of it as “a form of community-based social work that addresses both (man-made) disasters, including poverty because this condition exacerbates vulnerability, and natural hazards that lead to disasters...” (Dominelli, 2018)

Community Work

Community work appears as one of the important ways to change the direction of our civilization. Strengthening community organising and decision-making from below has a long tradition and is rightly seen as an alternative option to standard political (or market) solutions for dealing with common issues. Many times in history have we seen that cohesive and united communities have eventually achieved their goals despite the disinterest or hostility of official political elites.

This is unlikely to be different when it comes to addressing environmental issues. This is because, so far, it does not seem that a purely political solution would work in any fundamental way. Environmental issues rarely, if ever, come up in everyday political discussions. Empirically demonstrable global climate change, manifested annually in disasters such as floods, windstorms, droughts and fires (etc.), does not seem worthy of the attention of our elected representatives. Unfortunately, it seems little will change without pressure from civic society. This is where the role of community work is important, activating local and interest communities to put pressure on the political elite to take effective measures adequate to the current critical situation.

The idea of engaging community work is not new in this context and there are many examples of such practice to draw on. These include environmental movements that seek to activate communities facing threats to their environment (and in some cases to the health of the population) to participate in democratic decision-making on these issues (at both local and national levels). In addition to these, middle-class communities that try to participate in the creation of a more humane urban environment, sometimes coming into conflict with the interests of development companies, can be mentioned as well. Yet despite the achievements of these community movements, it feels that this is still not enough in the face of looming environmental risks.

“Non-radical” traditional social work sees an important role in “participatory, community-engaged approaches to solving problems together” in promoting these changes. For example, social workers can raise awareness of the urgency of the climate crisis through community education, just as they can activate communities negatively affected by climate change or the environmental impacts of industrial production. They can mediate civil dialogue between communities and elected politicians. In doing so, they can use “countless opportunities for collaboration, not least with grassroots activists, community leaders, and policy makers at every level”. (Jackson, 2017) These are all achievable goals, but as already indicated, this may not be enough in the current situation.

Implementing social work, if not outright green social work, in a society rife with inequality seems a Sisyphean task. The motivation to which every worker can turn is the awareness of “the interconnectedness and interdependence that exist between living and non-living beings” (Dominelli, 2012). It is through the awareness of this interdependence that the ultimate goal of all social aid is to sustain and preserve the planet. In practice, this allows workers to take on the role of “coordinators of practical assistance to developing community and individual resilience” (Dominelli, 2018). Thus, green social work needs to be practiced primarily at the community level. Examples of “community-based actions” include advocating and promoting changes that will lead to the protection of the environment and all living beings, coordinating

and delivering goods and services to help rebuild communities, building individual and community capacity to reduce future risks and better prepare to survive future calamities.

Strengthening resilience strategies is the only possible way to implement action plans. Depending on the individual specificities of each community, scale, locality and culture should always be considered first, taking into account the specific crisis that threatens to affect the community. Once the chosen action plan is implemented, it must be continuously evaluated to avoid the risk of a crisis for as long as possible. This whole process of implementing action plans, based on the identified resilience strategies, can be oriented according to the framework guidelines for green social work practice. In the case of “community-based disaster risk reduction”, the so-called Sendai Framework is available. At least 2 sections should be mentioned:

- 1) To strengthen the design and implementation of inclusive policies and social safety-net mechanisms, including through community involvement, integrated with livelihood enhancement programmes...
- 2) To protect or support the protection of cultural and collecting institutions and other sites of historical, cultural heritage and religious interest. (Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015-2030)

More will need to be done to save a sustainable environment. It will be necessary to tame and transform the capitalist system that is most radically damaging the environment through its activities. The movement to save the planet (and therefore the future of humanity) should be a movement that is not afraid to admit that it is fundamentally anti-capitalist. What must always be kept in mind is that the constant process of capital accumulation and investment that produces economic growth is not only based on the exploitation of the workforce, but also of natural resources. The fetish of economic growth must be forgotten if we are to save ourselves. Growth should be zero at most, but ideally declining (without jeopardising common social certainties, which certainly do not include digital entertainment, the right to own several cars or to buy new clothes every season, etc.). In this respect, current and future environmental movements can become members of a broader anti-capitalist coalition and work together with other parties to push for important reforms politically.

Degrowth Approaches

The most interesting model in this context (to us) seems to be the “degrowth approaches” presented by Meredith C.F. Powers, Komalsingh Rambaree, and Jef Peeters (“Degrowth for transformational alternatives as radical social work practice”) in the context of radical social work. The basic ideas will be described below.

As the term “degrowth” itself suggests, proponents of this idea are rather sceptical of what is known as “sustainable development”, which incorporates the idea of sustainable economic growth. They point out that despite investment in “green technologies”, the concept is not working (the global ecological footprint is increasing) and is, moreover, associated with growing social inequality. Although it may not seem like it at first glance, the idea of sustainable economic growth is the child of neoliberal ideology, guided by the logic of the pursuit of private profit, which has other consequences in addition to those mentioned above,

the most problematic being the gradual erosion of community spirit. Which is not exactly conducive to satisfying social relationships. The idea of “degrowth”, on the other hand, implies improving social and environmental conditions, along with a decline in GDP.

A fundamental prerequisite for the realisation of “degrowth” is therefore simply meeting the needs of all within the limits of our planet. The idea of “degrowth” is a paradigm that abandons the capitalist economic orientation, but at the same time does not want to return to the socialist centrally planned state economy of the 20th century. Both models have proved to be destructive with their emphasis on sustained economic growth and the creation of various forms of inequality, which is why the proponents of “degrowth” prefer models that focus on building autonomous and austere societies. The "degrowth" movement is thus necessarily a pluralistic social movement that respects the environment and opens up space for a meaningful life, with each community creating its own socio-economic model in accordance with its cultural values. (Powers, Rambaree & Peeters, 2019)

A plethora of such alternative models can be imagined, but all can be assumed to promote frugality in the private sphere as part of a lifestyle, alongside consensual decision-making about meaningful spending in the public sphere (for example, expenditure on culture, recreation, the arts and celebrations). Of course, it should be noted that frugality is not really about living in poverty, it is just about abandoning a consumerist lifestyle. And many of the needs that we indulge in privately as consumers can naturally be met through various forms of collective cooperation. The time and energy of community members and the unconsumed economic surplus of the community can be used according to the consensus decision of the community members for whatever they find enriching in their lives. (Powers, Rambaree & Peeters, 2019)

At the moment, there are already a number of community activities of this type, e.g. “giveaway shops, repair cafes, community gardens, community supported agriculture (CSA) farms, cooperatives, community land trusts and so on”. (Powers, Rambaree & Peeters, 2019) Other movements that are united by the idea of seeking an alternative economy to neoliberal capitalism, such as “the cooperative movement, the commons movement, the social and solidarity economy and the movement for a care-centred economy”, as well as “specific movements focusing on sharing cities, the open exchange of seeds, local food and so on” (Powers, Rambaree & Peeters, 2019) can also be mentioned. Given that their main goal is not profit but the common good, they are worthy of our attention and support.

But these are only isolated experiments so far. However, they represent an important intermediate step in the transition to a no-growth economy. Through them, people can learn that it is possible to live an environmentally friendly but still good life. In light of the increasingly frequent discussions about the problematic value base of neoliberal capitalism and its negative impact on our lives, it is conceivable that these movements will sooner rather than later begin to gain momentum and attract more and more people, who are tired of slaving in factories only to spend the money they earn on luxury goods that do not so much enrich their lives, but rather reflect their status in the social hierarchy (in which, of course, they are nowhere near the top). According to the proponents of “degrowth approaches”, this could be a decisive turning point on a global scale. “Degrowth in the North will reduce the demand for, and prices of, natural resources and industrial goods, making them more accessible to the developing South. However, degrowth should be pursued in the North, not in order to allow the South to follow the same path, but first and foremost in order to liberate conceptual space

for countries there to find their own trajectories to what they define as the good life.” (Powers, Rambaree & Peeters, 2019)

Social work can be very helpful in this process. “Social work is perfectly positioned as a profession to look at multiple levels to implement radical change through degrowth, including alternative ways to look at the labour market and systemic change, possibilities for decolonisation, and intentional partnerships with service users and communities. In addition to the examples listed earlier, radical social workers are also using degrowth approaches to create ecological justice by creating policy change through divestment campaigns, organising communities for climate change marches and creating alternative employment opportunities, decoupled from the growth ideology of ‘sustainable development’.” (Powers, Rambaree & Peeters, 2019) It is clear that there is some overlap between radical and traditional social work in the use of community work methods. On the other hand, it should not be forgotten that radical work pursues revolutionary political goals. Traditional social work only strives for “mitigation (limiting actual environmental change), adaption (building coping capacity and resilience in advance of environmental change), and treatment (alleviating health, mental health, and other well-being impacts during or after an environment change crisis or event)”. (American Academy of Social Work and Social Welfare’s Grand Challenge), but radical social work seeks the final overthrow of the ideology of growth, or the basic structures of the dominant neoliberal ideology.

References

DOMINELLI, Lena. *Green Social Work. From Environmental Crises to Environmental Justice*. Cambridge: Polity Press, 2012.

DOMINELLI, Lena. Green social work in theory and practice: a new environmental paradigm for the profession. In *The Routledge Handbook of Green Social Work*, New York: Routledge, 2018.

JACKSON, Kate. Climate Change and Public Health: How Social Workers Can Advocate for Environmental Justice, *Social Work Today*, 2017, Vol. 17, No. 6, ONLINE: <https://www.socialworktoday.com/archive/ND17p10.shtml>, cited 15th September 2022.

POWERS, Meredith; RAMBAREE, Komalsingh, & PEETERS, Jef. (2019). Degrowth for transformational alternatives as radical social work practice, *Critical and Radical Social Work*, Vol. 7: Issue 3, p. 417-433.

DOI: <https://doi.org/10.1332/204986019X15688881497178>

ONLINE:

<https://bristoluniversitypressdigital.com/view/journals/crsw/7/3/article-p417.xml>, cited 15th September 2022.

THOMPSON, Tosin. Scientist Rebellion: researchers join protesters at COP26, *Nature*, vol. 599(7885), pages 357-357, November 2021. doi: <https://doi.org/10.1038/d41586-021-03430-5>. ONLINE: <https://www.nature.com/articles/d41586-021-03430-5>, cited 15th September 2022.

RUSHKOFF, Douglas. *Survival of the Richest. OneZero*, 2018.

ONLINE: <https://onezero.medium.com/survival-of-the-richest-9ef6cddd0cc1>, cited 15th September 2022.

UNISDR. *Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015-2030*, https://www.preventionweb.net/files/43291_sendaiframeworkfordrren.pdf, cited 15th September 2022.

The Use of Modern Technologies in the Teaching of Social Work

Daniela Květenská⁵⁰

Abstract

Sustainable development in social work has many connotations. One of the areas that are developing in social work is the use of modern technologies in the teaching of future social workers. The paper focuses on specific forms of digital technologies that can be used in the teaching of social work. A partial result of a more extensive research survey examining the opinions of social work students and their teachers on the use of distance elements of teaching with the support of modern technologies in teaching social work will be briefly presented.

Keywords: Social work. Modern technology. Education.

⁵⁰ ÚSP, FF UHK, e-mailová adresa: daniela.kvetenska@uhk.cz

Introduction

The topic of sustainable development is discussed from different points of view and mentioned in different contexts. Separate publications are being created on the topic of environment and sustainable development, quality of life and sustainable development, tourism and sustainable development, territorial administration, and sustainable development. Topics related to sustainable development are economics, finance, planning and a wide range of other topics. If education is mentioned in connection with sustainable development, it is mostly perceived as a means of improving the so-called eco-literacy of the population - for example, in the action plan *Education Strategy for Sustainable Development*.

Sustainable development is a type of development that at the same time tries to eliminate or mitigate the negative effects of the current way of development of human society. Past and present developments based primarily on economic growth have an irreversible effect on the shape and functioning of our planet. Most natural resources are finite, and their excessive exploitation damages our planet, so it is essentially development on debt. Therefore, sustainable development does not only consider economic growth, but also social values and natural wealth. The central question is therefore how to preserve the quality of life and ensure the needs of the present generations without jeopardizing the fulfilment of the needs of future generations and other people. It is important to understand that the social, environmental, and economic pillars of society are closely linked and that one cannot be prioritized at the expense of the others. Historically, sustainable development stems from the need to better protect nature and the environment, but today it also extends to the area of good and effective governance and public administration. To achieve truly sustainable development, coherent public policies in all their forms (strategies, laws, financial instruments) must be created. This can be achieved through fact-based decision-making and improving the conditions for public participation so that meaningful social dialogue can be created. (Udržitelný rozvoj)

The idea of sustainable development was first introduced in the 1987 report "Our Common Future" by the World Commission on Environment and Development. The aim of the work of the Commission established by the UN was to eliminate the contradiction between economic growth and effective environmental protection on a global scale, which appeared to be quite fundamental. The report came up with the term and, to some extent, the concept of sustainable development and defined its content with the definition still used today: "...sustainable development is such development that meets the needs of the present generation without jeopardizing the ability of future generations to meet their needs...". The Earth Summit in Rio de Janeiro in 1992 brought a very extensive guide to the implementation of sustainable development in the form of the thousand-page Agenda 21. The apprehensibility of this global definition in everyday practice – for example for the promotion of the concept in policies, presentation in the media or public education – was very small due to the scope and form of the document. Local Agenda 21 played a significant role in several countries, which gave the concept of sustainable development in the conditions of the community, municipality, or region, but also from the point of view of the implementer of Local Agenda 21 (municipality, NGO, business, donor organizations, individuals, etc.), a more concrete and more tangible form for the public. (Janoušková, Moldan, Hák, 2017)

In January 2015, the UN General Assembly met in New York to discuss a new development agenda. This process culminated in September 2015 with the adoption of the document Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. As already

mentioned, the 2030 Agenda contains 17 main goals and 169 sub-goals that expand them. Individual main goals focus on one specific global problem of humanity, which is to ensure a dignified life for all people on the planet with respect for basic human rights and reduction of poverty and hunger or effective protection of the environment. One of the main goals is to ensure equal access to inclusive and quality education and to support lifelong learning for all. In this context, it is worth noting that during the COVID-19 pandemic, at least 500 million children and young people were unable to participate in distance learning. (Cíle udržitelného rozvoje - SDGs)

This goal corresponds to a relatively new concept: digital exclusion or digital divide and the threat of digital exclusion. Digital exclusion or digital divide are collectively called differences in access to and use of information and communication technologies. This is closely linked to the economic and social development of everyone. Economic and social inequality, often in combination with special educational needs on the part of the pupil or his family background, causes a deepening of unequal access and leads to a state of exclusion. This may fail in education and applicability to the labour market in the future. (Jak řeší Národní plán obnovy digitální vyloučení?, 2022)

Digitally excluded is a person who, for various reasons, does not have the opportunity to use digital technologies and services, and thus is not included in modern society. It is related to demographic characteristics, primarily age, education, socioeconomic status, and geographic factors. Parents of children also form a group of digitally excluded people. At the same time, it can also be so-called avoiders, i.e., people disconnected or with mediated access. (Digitální vyloučení, 2022)

Digital exclusion can have a few causes. The main causes of digital exclusion include (Digitální vyloučení, 2022):

- No or low digital literacy.
- Socially burdensome living situation / long-term unemployment.
- Unavailability of digital technologies / living in a designated location.
- Limited ability to learn / difficult to learn.
- Specific disabilities / advanced age.
- Low personal motivation / negative attitudes towards digital technologies.

The digital exclusion does not only concern people without access and with zero digital literacy – but it is also manifested by a low level of competence, motivation and strategic dimensions. It is reinforced by routine and simple ways of use, as well as the use of digital technologies only as a source of entertainment. These methods of use do not have a positive effect on the quality of life for many individuals and often reinforce their digital exclusion

even more. Specifically, digital exclusion concerns the elderly, people with disabilities, people with mental illness, ethnic minorities, individuals and localities at risk of poverty. This is not a complete list – digital exclusion occurs across the entire population and is not always tied to clear socio-demographic characteristics. Digital exclusion affects wide areas of everyday life – culture, sports, healthcare, economy, and legislation, ... and can lead to social exclusion. It is common for socially excluded people to be digitally excluded at the same time. Digital exclusion can be involuntary or voluntary. (Digitální vyloučení, 2022)

Sustainable development also applies to social work in the field of education and strengthening the competencies of people who are digitally excluded or at risk of digital exclusion. Not only the field of education and teachers but also the department of the Ministry of Labour and Social Affairs and social workers can support the inclusion of digitally excluded persons and persons at risk of digital exclusion. It means that one of the competencies of social workers should also be the use of modern technologies. If modern technologies are mentioned in the context of this article, they are mainly modern information and communication technologies, abbreviated ICT (Information and Communication Technologies), called IKT in Czech, and include all information technologies used for communication and work with information. (Informační a komunikační technologie, 2018)

After the global pandemic, when teaching was conducted only through distance learning, it is time to think about the use of modern information and communication technologies in the preparation of future social workers. Social work is a profession where communication skills are used in interaction with people. Until recently, it was unimaginable that higher education for social workers and their subsequent professional education would take place in any other way than face-to-face. The whole society has changed since the beginning of 2020 in a way that none of us could or wanted to imagine. The reason was the coronavirus crisis. From September 2020, teaching at primary, secondary and higher education schools in the Czech Republic took place via distance learning. In the same way for students in the field of social work, changes also took place in the lifelong education of social workers. The communication competencies of the present time also include the art of communication in the Internet environment, or communication using platforms intended for communication between multiple people in real-time (synchronous communication).

For the sake of interest, we can present partial results of research investigations aimed at ascertaining the opinions of social workers on the use of distance education in social work. A research survey in 2019 sought the views of social workers working in the field of helping victims of crime. there were 57 respondents ($n = 57$), of which 47 were women and 10 were men. The open question asked how individual respondents evaluate e-learning education. Open coding was used as an auxiliary technique. The findings of the respondents were assigned to 11 basic categories with a positive connotation and 8 basic categories with a negative connotation. (Květenská, Prokopová, Myška, 2019)

The following positives were reported:

- freedom,
- time flexibility,
- individual pace,
- less financial and organizational demands,
- no need to commute
- clarity,
- supply of comprehensive information,
- speed and time saving,
- comfortably,
- benefit for beginners,
- I can return to topics.

Furthermore, the respondents mentioned the following negatives:

- lack of interaction with the trainer,
- impersonal form of education,
- the personality of the teacher and his authentic reactions are eliminated here,
- feedback is missing
- practical exercises are missing,
- examples from practice are missing,
- the absence of the self-experience part of the course,
- lacks contact with other frequenters.

Figure 1: Advantages and disadvantages of E-learning

We can state that the definition of advantages and disadvantages was balanced by the respondents. For better clarity, graphic representations using the WordCloud technique were used (viz Figure 1). This view reflects the fact that several respondents stated in their answers that they have no experience in using distance forms of education. We can mention the flexibility of distance education as the main, most frequently mentioned positively. In parallel, time flexibility was often mentioned. This can be reflected in the fact that those attending classes do not have to commute, i.e., saving time and money. However, these categories appeared separately. (Květenská, Prokopová, Myška, 2019)

Lack of contact and interaction, both with the trainer and with other participants, was identified by the respondents as the main category from the point of view of disadvantages. Another separate category is related to this fact - there is a lack of practical exercises and a lack of feedback. Because every student, pupil and social worker participant of the course in the summer of 2020-2021 tried online education unplanned, the question arises of how respondents with two years would apart.

There are several reasons for the use of modern information and communication technologies in the education of social workers and social work:

- when using distance learning, or partial distance learning when teaching social work, there is a reduction in travel costs;
- when using distance education or partial distance education, students are included for whom face-to-face education would otherwise be unavailable, due to financial or health reasons;
- social workers can help with digital inclusion or minimize the risk of digital exclusion when working with different target groups: social work with the elderly, social work with families with children, social work with children at risk, social work with people with health disabilities, social work with people in the execution of a sentence and others;
- professional counselling can be provided remotely – for some citizens, professional counselling is unavailable - for example, there is only one social service providing professional counselling to victims of crimes in the region, and for many victims, it may be unavailable for financial or physical reasons.

Sustainable development brings the idea of using modern technologies in such a way that, while maintaining the goal, such forms of teaching are used that burden the environment as little as possible. This idea can also apply to the education of future social workers or their postgraduate education. If we consider that, for example, thirty participants of face-to-face teaching will arrive at the place of education by private car, it is worth considering whether to include in the forms of education of social workers, for example, distance education in a synchronous form (with the possibility of interaction in real-time), or hybrid education (with the possibility of connecting for some students to the place of learning using different communication platforms. Social workers should be pioneers in this direction, given the threat of digital exclusion to some target groups of social work.

References

Akční plán Strategie vzdělávání pro udržitelný rozvoj. Opatření vlády č.j. 1266/10.

Cíle udržitelného rozvoje (SDGs). In: *United Nations. Information Centre Prague* [online]. Praha: United Nations. Information Centre Prague, rok neveden [cit. 2022-09-02]. Dostupné z: <https://www.osn.cz/osn/hlavni-temata/sdgs>

Digitální vyloučení. In: *PortálDigi* [online]. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, rok neveden [cit. 2022-9-02]. Dostupné z: <https://portaldigi.cz/digislovník/digitalni-vyloucení/>

Informační a komunikační technologie. In: *Wikisofia*. [online]. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta., 2018 [cit. 2022-9-02]. ISSN 2336-5897. Dostupné z: https://wikisofia.cz/wiki/Informa%C4%8Dn%C3%AD_a_komunika%C4%8Dn%C3%AD_technologie

Jak řeší Národní plán obnovy digitální vyloučení? In: *Edu.cz* [online]. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 2022 [cit. 2022-11-02]. Dostupné z: <https://www.edu.cz/jak-resi-narodni-plan-obnovy-digitalni-vyloucení/>

JANOUSHOVÁ, Svatava, MOLDAN, Bedřich, HÁK, Tomáš. Pět klíčových indikátorů udržitelného rozvoje: nástroj pro vzdělávání a osvětu veřejnosti. *Envigogika*, 2017, roč. 12, č. 1. <https://doi.org/10.14712/18023061.536>

KVĚTENSKÁ, Daniela, PROKOPOVÁ, Dana, MYŠKA, Karel. Vocational Training of Social Workers through e-Learning. In *Proceedings of ICERI2019 Conference 11th-13th November 2019*. Spain, IATED, 2019, ps 11083–11088. ISBN: 978-84-09-14755-7.

Udržitelný rozvoj. In: *Ministerstvo životního prostředí* [online]. Praha: Ministerstvo životního prostředí, rok neveden [cit. 2022-09-02]. Dostupné z: https://www.mzp.cz/cz/udrzitelny_rozvoj

Counselling Chatbot as an Attempt for Sustainable Solution of the Industry

4.0 Social Impacts - Qualitative Feedback by the Content Creators

Martin Smutek⁵¹, Jan Hloušek⁵², Zuzana Hloušková⁵³

Abstract

The paper presents partial findings from the pilot testing of the operation of the counselling chatbot in social work - Qualitative feedback by the content creators of the chatbot. The overall background of such innovation activity is the so called process of Industry 4.0. It brings not only new opportunities (arising from the deployment of learning algorithms in the production of goods/services), but also the risks in form of job losses for workers affected by this modernization and consequently the indebtedness etc. These social situations are typical for social work counselling process. The increased need to provide such services leads to overload of civic counselling staff. Is the creation of social counselling produced by the robot one of the possible ways (or even sustainable ways) how to respond to these impacts of Industry 4.0? Pros and cons of chatbot application are presented via qualitative interviews with the chatbot content creators.

Keywords: Chatbot. Social Work. Industry 4.0. Social Counseling. Sustainability.

⁵¹ Institute of Social Work, Philosophical Faculty, University Hradec Králové; e-mail: martin.smutek.2@uhk.cz

⁵² Občanské poradenské středisko o.p.s., Hradec Králové; e-mailová adresa: jan.hlousek@ops.cz
Tel.: +420605462271

⁵³ Občanské poradenské středisko o.p.s., Hradec Králové; e-mailová adresa: zuzana.hlouskova@ops.cz;
Tel.: +420736472678

Introduction: Chatbot PORADÍM - The Virtual Counselor in the Field of Social Work

It is specialized in the topics of housing, work, debts and, for example, post-divorce situations, consumer protection. It is gradually learning other areas as well.

Who do it learn from? From professional social counselors from the Citizens Counseling Organization, but also continuously from testers, people who communicate with it. It will continue to learn from the clients itself in the future.

TACR project (Technological Agency of the Czech Republic) "Use of artificial intelligence elements in the professional social counseling" has its main goal to fill the counseling chatbot with relevant content. The Institute of Social Work (Philosophical Faculty University Hradec Králové) and Citizen Counseling Center in Hradec Králové, Czech Republic, participate in the solution of the project. The technological partner is the company Artin, which supplies and modifies the software.

Background - The Basis of our Thinking

Counseling in social work is based on a counseling interview. Part of this basic tool is the human relationship between the counselor (social worker) and the service user.

To use a chatbot in counseling means to partially replace a person by a machine, namely in phases of the client - organisation relationship, that can be structured and at the same time in which the existence of a human to human relationship is not significant for the fulfillment of the goal of counseling. The machine is supposed to represent a superstructure for serving the service for the clients.

A person (social worker) will be less overload by procedural actions, or routine decision-making, and will be able to focus more on the client's life situation.

Industry 4.0 => Helping Professions 4.0

We want to contribute to the introduction/formation of "Helping Professions 4.0". The Industry 4.0 causes insecurity of many working positions, loss of jobs. In fact we would like to use the same tools (A.I.) causing the changes on the labour market, to fight against the impacts on personal life situations. We also perceive the application of artificial intelligence (in the form of a consulting/counseling chatbot) as a tool to prevent the departure of professional consultants (already undervalued in terms of wages) to another area of the labour market.

Design of the Pilot Testing of Counseling Chatbot - Qualitative Part of the Testing

The qualitative part of the ongoing evaluation of the importance of the chatbot for professional social counseling (which is running alongside to the quantitative questionnaire based study) is based on qualitative interviews with professional social counselors from the civic counseling center in Hradec Králové.

They took place from the spring of 2021 and currently ended in September 2022. Five counselors were interviewed. A set of questions was compiled in the areas of "work organization", "social status of the profession", "expected impact on the client".

Expected impacts of the chatbot

5.1 Impacts from the point of view of the counselor's work organization

Expected Positive Changes

- A certain form of increasing the physical safety of the worker by moving a number of contacts into the cyber environment.
- Maintained financial condition of workers, but with reduced working hours.
- Work efficiency - initial sorting of clients.
- Technology will serve clients 24/7.
- Own/internally developed chatbot methodology/content.
- Facilitation of work in the form of automated saving of dialogue recordings for future file purposes (or call recording via voicebot - transcription of voice recording into text).

Expected Risks

- When converting data into digital form possible loss of data in case of technical failure.
- Possible cyber attack.
- The same financial conditions, but an increase in work responsibilities for social workers (tracking cases both in the physical world and in the cyber environment simultaneously).
- The need to train employees to work with the new tool (plus the fact of high employee turnover/fluctuation).
- Financial costs of purchasing/operating a software license.
- The need to constantly update the content (more employees must be trained/substitutability of workers).

5.2 Impacts from the point of view of the impact on the social status of the social work profession

Expected Positive Changes

- Increasing residents' awareness of citizen counseling services (and therefore the profession of social work) by making them more visible in the online/virtual space.

Expected Risks

- Ethical risk for the profession is loss of personal relationship with clients (interview method is the basic method of work of a social worker).

5.3 Impacts from the point of view of impact on the client

Fig. 1: Impacts from the point of view of impact on the client

Expected Positive Changes	Expected Risks
<ul style="list-style-type: none"> - Speed of information provided. - The effectiveness of referring to other effective help (other forms of contact with the client - telephone contact, personal meeting; reference to other institutions). - Higher service availability, especially for clients living far from the counseling office. - Time to think, the machine is not in a hurry (in addition, it can communicate with a number of clients simultaneously). - The machine doesn't discriminate and treats everyone the same. 	<ul style="list-style-type: none"> - Risk of wrong thematic classification of the client's case by the chatbot (unrecognized essence of the problem). - Risk of wrong answer/advice to the client given by the chatbot. - Barrier to access to information technology for some target groups of clients (esp. seniors). - Absence of emotional support in the counseling process. - Assessing only the resulting state/status (social situation of the client) and not the reasons that led to the social situation.

Source: Own data.

Conclusion - Future Steps of Chatbot Development

In the current stages of development, the chatbot is not yet available for real clients, the final internal and external content testing is actually conducted. It is still in the pilot testing mode. The nearest evolutionary step (in our project) will be the development of content for an counseling voicebot. The voicebot will be operating with more simple advices (necessary to talk less by the machine in comparison with the text communication in case of chatbot). The operation will be via free phone number.

New ethical questions arise: The anonymity of the dialogue when the phone number of the client is known (but similarly the IP address in case of chatbot communication is also known and may be trackable).

Affiliation

The paper is the output of the applied research project TAČR TL03000671

Use of artificial intelligence in providing professional social counseling

T A
Č R

{ } Univerzita
Hradec Králové

Projekt: TL03000671
Využití prvků umělé
inteligence při
poskytování odborného
sociálního poradenství

References

- Etický kodex občanských poradců* [online]. Praha: Asociace občanských poraden. Dostupné z: <https://www.obcanskeporadny.cz/cs/ke-stazeni>
HTTPS://PORADIM.INFO
- MAŘÍK, V. a kol. *Průmysl 4.0 – Výzva pro ČR*. Praha: Management Press, 2016.
- RŮŽIČKA, V. *Vztah sociální práce a moderní technologie*. Diplomová práce, ved. Smutek, M. Hradec Králové, 2021.
- SMUTEK, M.; HLOUŠEK, J.; RŮŽIČKA, V. *Využití nových technologií v sociálním poradenství – Chatbot jako záměr*. In *Sociální práce jako nástroj prosazování lidských práv*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2020.

Social work with internally displaced persons in Ukraine: a comparative analysis of 2014 and 2022

Iryna Trubavina⁵⁴, Oleksandr Cherednychenko⁵⁵, Kyrylo Nedria⁵⁶

Abstract:

The article reveals the features and content of social work with internally displaced persons (IDP) in Ukraine under martial law. The authors present a comparative analysis of social work in 2014 and 2022. The purpose of the article is to reveal the changes in social work during this period. It is revealed on the basis of generalization of experience of social work changes in scientific approaches to social services, subjects of social work, in the emergence of social work on a new set of scientific approaches, in the implementation of stages of social services depending on the state of people. Prospects for further research are the development of technologies and methods of working with IDPs for integration, adaptation to the conditions of the new community during martial law and in peacetime.

Key words: Social work. Internally displaced persons. Martial law.

⁵⁴ Iryna Trubavina, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Associate Professor of the Department of Methodology and Management of Education of the Ternopil Regional Municipal Institute of Postgraduate Pedagogical Education, trubavina@gmail.com

⁵⁵ Oleksandr Cherednychenko, Ph.D in Economic, associate professor, Senior lecturer Juridical Personnel training Institute for the Security Service of Ukraine Yaroslav Mudryi National Law University, ch.a.u@ukr.net

⁵⁶ Kyrylo Nedria, Ph.D in History, Head of the Department of Humanities and Psychology of Police Activities of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Dnipro, Ukraine, k.nedrya@gmail.com

Introduction

According to the current legislation of Ukraine, social work is a professional activity aimed at preventing, minimizing the negative consequences and overcoming difficult life circumstances of families, children and youth, strengthening their ability to realize their own life potential [Law of Ukraine "On Social Work .."]. Of course, in wartime there are more difficult life circumstances and their consequences than in peacetime, so the need for it increases. It is social work that solves the problem of ensuring the social conditions for the realization of fundamental human rights. Social work is a component of state social policy along with social assistance - that is, as social services along with social benefits of the state to certain categories of citizens who are in difficult life circumstances. Social services are social guarantees of quality of life. Internally displaced persons need assistance because they are unable to meet basic living needs. Today every 6th citizen of Ukraine is displaced. It should be noted that the events taking place in the country are a full-scale war, which in turn indicates a danger to all places in Ukraine. Today, the top 5 regions in terms of the number of IDPs admitted are as follows: Dnipro - 11%; Kyiv - 10%; Lviv - 9%; Vinnytsia - 7%; Poltava - 7% [Ministry of Regional Development, 2022]. It is impossible to say that IDPs are new clients for social services today, but it is necessary to state a significant number of them, an increase of several times, which greatly complicates the work of social services and increases the burden on social workers. In 2014, the total number of IDPs was about 1600000, and Ukraine ranked 8th in the world in the number of internal migrants. Today there are more than 8 million of them in Ukraine, more than 4.4 million abroad and the tendency for people to leave continues. At the moment, the top 5 regions for the arrival of internally displaced persons in May 2022 looks like this: Kharkiv region - 21%; Kyiv (city) - 19%; Kyiv region - 18%; Donetsk region - 15%; Luhansk region - 5% [Ministry of Regional Development, 2022]. The situation is complicated by the fact that a significant number of families are distant, the heads of families are women who are forced to make decisions for the first time for the whole family, which is for them a long increased role tension under the influence of complex emotional state, prolonged stress, psychological trauma, leads to difficulties in their social adaptation in the new community. Children in such families are given new social roles - mother's helper, family defender, etc., which complicates their socialization. Most social workers in the vast majority of regions of Ukraine do not know how to work with them. Prior to the Russian invasion, training programs for future social workers in almost all educational institutions in the country were designed to work in peacetime or in local emergencies, as evidenced by our study [Trubavina, 2021]. That's why, the aim of the article is to reveal changes in social work with IDPs.

Changes in society and the state regarding IDP social assistance

Changes in society and the state regarding social support for IDPs today are the people who need the most help in meeting basic and special needs due to the lack of their own resources, psychological trauma due to being under fire. It should be noted that in comparison with 2014 - 2015, when the first largest waves of displaced persons took place, the format of providing social assistance to IDPs changed in February 2022, namely: not only material or financial resources were mobilized, but also almost instantly the country became the only one in matters of assistance from ordinary citizens. This common impulse was facilitated by the

desire of Ukrainians for Victory, joint activities for it in the rear and in the areas of hostilities, everyone is trying not to stay away from the problems of the front and IDPs. This process began in 2014, when the national idea began to really unite people [Cherednichenko, 2017]. Today, society's attitude towards IDPs is full of acceptance, sensitivity and tolerance, it is no longer a label, as it sometimes was in 2014. Today the organization of social assistance has changed for the better. If earlier aid was fragmented and unsystematic, today it is a systematic work of the state with the coordination of aid by humanitarian headquarters in each region and at the level of Ukraine. Quickly, from the first day the interaction of international and state institutions, volunteer organizations was established. Assistance to IDPs is provided through heads of civil-military administrations, city authorities. People's needs are studied and summarized through created chat-bots, call-centers or hotlines, social networks. It was possible to quickly put into operation both in the territories of the war zones and in the territories liberated from the occupation the reception of citizens, the satisfaction of applications for medicines for the chronically ill, food and basic necessities. Direct communication of social workers with IDPs has been established, starting from the places of arrival, the moment of registration of IDPs. The experience of 2014-2015 is taken into account as much as possible. The first social services for people are provided by the centers of social services for families, children and youth (hereinafter CSSFCY) in crisis rooms immediately upon arrival. For the convenience of IDPs, an information system has been set up: social advertising of humanitarian headquarters, their telephone numbers, and pages on social networks. The constituent data of a person are entered into the state database of IDPs without delay, which allows them not only to receive financial assistance, food, accommodation in the city, but also to keep their centralized records for social workers, which significantly speeds up the basic needs of IDPs. These data became the basis for the selection of certain categories of IDPs, which receive assistance from international organizations, in the direction of the Ministry of Social Policy.

For the first time, the International Committee of the Red Cross began to pay financial assistance to low-income Ukrainians, both internally displaced and those who remained in the war zones. According to the same algorithm, assistance is paid by the Norwegian Refugee Council. Financial support has been provided by the state to members of host communities who have sheltered IDPs and provided them with temporary accommodation. They receive UAH 450. for each person to pay for utilities. Those who left the sites of active hostilities in other safe places and who were officially registered as IDPs were entitled to an exemption from utility bills. Those IDPs who have lost the opportunity to work at their main place of work are provided by the state at the legislative level with 2/3 of the average salary for a lost job, which significantly helps migrants financially. The introduction of the digitalization system, medical services for migrants have become available throughout the country, without having to be tied to the place of registration, you only need to get an electronic referral from a family doctor. The state also took care of the representatives of small business (they called - FOP), who lost the opportunity to do business during the war. To do this, they are provided by the state with the opportunity to receive payments in the amount of UAH 6,500. social assistance. It has also become possible for IDPs to register as a person who has lost their job remotely through the application "Diia". In general, from April 2022. there is an opportunity to obtain the status of IDPs with the payment of cash benefits remotely also through the application "Diia" without directly contacting social services, avoiding bureaucratic procedures and queues.

For the first time, evacuations were carried out at the expense of the state. For this purpose, the state bodies also organized free logistics schemes and provided rolling stock

(trains and buses). The transition period of the IDPs' stay in the new place of residence also became free. For this purpose, the state reimbursed housing fees for certain categories of IDPs during the first 2 months of the war. It was widely practiced to provide hot meals in places of compact residence (hereinafter PCR) for IDPs and cash payments from the state in the amount of UAH 2,000. per adult and UAH 3,000. for a child or a disabled person. Previously, there was no system for providing or distributing housing for them, although financial assistance for its rent later appeared with the adoption of the Law of Ukraine "On Ensuring the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons".

Regarding social work with IDPs. It should be noted that not all people applied to the CSSFCY for social services. Most of this category of people tried to solve the problems of overcoming difficult life circumstances on their own, mistakenly believing that state assistance is provided only to families with children and for the socialization of children and youth. Some developments in social work with IDPs in 2014 looked like this:

- introduction of a set of approaches to the provision of services (integration, resilience, environmental, resource, crisis intervention, problem-oriented, environmental, self-help, family-centric), which were used locally in individual communities;
- IDP families in difficult life circumstances were taken under the social support of the CSSFCY for a year;
- in some places work was carried out on changing the attitude to IDPs, overcoming stereotypes in the community;
- bringing social services closer to places of compact residence; implementation of informational and explanatory social work, measures for adaptation and integration of people into the new community; creation of integration centers in the community, etc.

Shortcomings of social work with IDPs in 2014.

- IDPs did not become a separate category of clients of social services, who should be provided with free social services on the basis of the state standard, they used them on a general basis through appeals to social services;
- IDPs were supported only for the first time since the resettlement, and later they were "presented to themselves"; after meeting basic needs, there were problems in meeting other needs - special (medical, development of interests and abilities of children, etc.), social, spiritual, self-realization, etc. These problems were not in the field of view of social services;
- The provision of social services was carried out in the premises of the CSSFCY during working hours, and only in 2017 mobile teams began to work in some cities to provide social services by a multidisciplinary team of specialists (for comprehensive solutions to IDPs on the road to the PCR);
- The needs of IDP families with children in the PCR were not assessed, which did not allow for the effective provision of social services;

- There was no social advertising of services for IDPs;
- Only a problem-oriented approach to social work with IDPs was applied, which indicates the insufficiency of solving their problems;
- There was no actual system of social work with displaced persons, they were legally regulated in 2014. only housing benefits, IDP status, unemployment status;
- Solving the complex of social problems relied on the resources of IDPs and the community; those social problems that required long-term social work, housing solutions were postponed until "better" times, and IDPs themselves were not seen by local governments as their own electorate, making it difficult for IDPs to participate in solving their problems in the new community;
- Immigrants need, first of all, their own housing, and therefore do not always consider social work as one that will significantly improve their quality of life.

New problems of IDPs and ways to solve them

Today there are new social problems for IDPs, which did not exist in 2014 - 2017. These are problems of medical care by their family doctors, lack of medicines, medical examinations and fees for them, support of pregnant women, etc. There was a problem with the status of the unemployed without employment records, which has already been resolved. At the same time, these problems are being addressed by local authorities, which are finding opportunities to pay for the work of doctors and medical care for IDPs, humanitarian aid from EU countries, including medicines. NGOs and charitable foundations such as Caritas provide medical, orthopedic supplies, clothing, food, social services for the care of the elderly, medicines, food, etc. Another problem is the large number of people who have lost their homes without the possibility of recovery.

Stages of social work with IDPs

Experience has shown that social work with IDPs in war must be carried out in stages. The first stage is the orientation of services to the basic and special needs of IDPs in the context of crisis intervention and problem-oriented approach. People come in a difficult emotional state, in an unfamiliar city, they can not immediately make informed decisions. The experience of providing social assistance in Kharkiv in 2014, where the work of the public organization "Kharkiv Station" was launched, became the basis for providing social services in Ukraine in 2022. This year, their list was supplemented by the payment of state aid to IDPs immediately upon arrival, and the provision of temporary or permanent residence. This is a crisis intervention that paid off in 2014-15 in Kharkiv, combined with a problem-oriented approach.

The second stage of social work with IDPs is a logical continuation of the first - based on self-help, family-centric, resource, integration, resilience, environmental, informational, environmental approaches. This means working on social adaptation, integration of IDPs in

the host community while solving their problems in a combination of support, assistance and self-help, taking into account the needs, characteristics, strengths of people. The problems of IDPs are complex: social, psychological, socio-medical, legal, pedagogical, socio-pedagogical, socio-economic, material, housing [Trubavina, 2017]. Areas of solution include the creation of integration centers for social services, mobile teams of social workers in the PCR, social advertising of CSSFCY services, work with the media in the community to remove stereotypes about IDPs, training IDP self-employment with further grants, and social workers - work with IDPs, etc. . Unity of people on the basis of national idea helps to solve problems [Trubavina, 2021, Cherednichenko 2017].

Subjects of social work

Today, the CSSFCY is at the forefront of IDP social assistance. Crisis rooms, hotlines of regional humanitarian headquarters are their activities. Currently, informational support has been organized in each community to solve the problems of IDPs, such as the website "Friendly Ternopil", which contains information about all those who provide assistance. There is social advertising of this site in the city on billboards, in the media and on other media. Addresses of organizations that provide assistance to IDPs, with a list of services, opportunities to meet the needs are in social networks, in the communities of the mayor, the city telegram - channel, in wall ads, stops, websites, pages of public and international organizations. All housing is centrally distributed by the city authorities in accordance with the Law of Ukraine "On Ensuring the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons". People have access to state information resources such as the "prykhystok.gov.ua" website, which allows them to find housing on their own for a few days or until the end of the war for free for IDPs throughout Ukraine. Thus, the list of social services and their range has expanded. And the state coordinates these services, manages aid vertically.

In 2022, a new experience of working with IDPs appeared - the involvement of educational institutions in providing housing. According to international standards, war aid schools are becoming centers of social assistance for families with children in the community. Teachers must create conditions for the physical and emotional safety of children, their parents and teachers themselves, as well as their psychological protection. They provide informational assistance, share clothes. At the same time, it would be more appropriate to help the social adaptation of people, reduce the impact of stressors on migrants by socio-pedagogical means, promote socialization of children in war, create conditions for normal activities and happy childhood, life skills. It's about minimizing the negative effects of stress, mitigating and overcoming it. But for the first time in Ukraine, educational institutions are involved as shelters. In 2014 - 2017, this was not the case. Note that in 2014 assistance to the population after occupation, delivery of humanitarian aid, evacuation of the population of communities in areas of hostilities were not used as systemic and state. Today it is governed by the state, which is greatly assisted by the volunteer movement and the military. Thus, in the format of public-private partnership, the human right to life and dignified existence is ensured. As a result, the range of social work actors today is wider than stated in social work legislation.

The system of social work with IDPs

Today, a system of social work with IDPs has been formed, in which we highlight:

- System-forming component. This is a target component - the goal (creating social conditions for the realization of human rights in conditions of resettlement and war).

- Diagnostic component - assessment of the needs of IDP families with children, the elderly, adults CSSFCY and social protection departments;

- Motivational component - motivating families to receive a range of social services, not just material or material assistance, to cooperate with social workers and turn to them, to solve social problems by their own efforts. It is important to "give people a fishing rod and teach them to fish" as an image of such help. There is also social advertising of social services in the community;

- Indicative component: there is a special ethic of behavior of social workers with IDPs, there is a national idea as a unifying factor in the country for the adoption of IDPs and the provision of social services;

- Prognostic component: drawing up a comprehensive and targeted program of work with IDPs in the state and community, taking into account relocation trends, problems in the country, plans to work with specific displaced persons in the case of a team of specialists;

- Content component: areas of social services (crisis intervention, case management of various types of complexity, management of social services, social services, support, etc.);

- Operative component: technologies and methods of crisis intervention, task-oriented model of service provision, technologies and methods of assistance for self-help (pedagogical and psychological support, etc.)

- Control-correction component: monitoring the quality of life of IDPs and solving their problems, realization of their rights. Criteria for the completion of social services: the independence of the family, the individual in solving their own problems, the performance of all its functions, its successful adaptation to the new environment and integration into the community.

Conclusions

The main conclusion is that in the conditions of large-scale aggressive invasion of the territory of a sovereign state, not only the Ukrainian people once again as in 2014 self-organized (there was a phenomenon such as volunteering), but the state quickly changed the "rules of the game", which relate to the social component, as evidenced by this study. We can really observe the national unity of the Ukrainian people. The experience of social work for IDPs in 2014 - 2017 proved to be useful for dissemination and implementation in the field of social assistance in Ukraine in 2022. It has been taken into account - we see state-run social services for IDPs, increasing assistance to people, social workers, integrating efforts to improve the effectiveness of assistance. A new set of scientific approaches to social work with IDPs and the system itself, stages of such work against the background of strengthening social policy measures and assistance from international organizations. Prospects for further research are the development of technologies and methods of working with IDPs for integration, adaptation to the conditions of the host community during martial law and in peacetime.

References

Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», стаття 1.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text>

Кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні перевищила 8 млн людей: звідки й куди їхали найбільше. Опубліковано 11 Травня 2022 року, о 16:40. -
<https://www.minre.gov.ua/news/kilkist-vnutrishno-peremishchenyh-osib-vpo-v-ukrayini-perevyshchyla-8-mln-lyudey-zvidky-y-kudy>

Трубавіна І.М., Куратченко І.Є. Організація проведення інформаційно-роз'яснювальної соціальної роботи для внутрішньо переміщених осіб.- Методичні рекомендації / за ред. І.М.Трубавіної – Суми – ФОП Наталуха А., 2017. -36с.

Чередниченко О.Ю., Товма М.І. Національна єдність як умова подолання загроз національній безпеці держави на сучасному етапі розвитку України. Щоквартальний науковий журнал «Честь і закон» Національна академія Національної гвардії України. Випуск №1(60). 2017. С.29-32. Issn 2078-7480

Iryna Trubavina, Olena Karaman, Viktorii Stepanenko, Yaroslava Yurkiv and Dimitrina Kamenova. The Response Strategy of Social Work with Displaced Families and the Receiving Community (Within the Context of Sustainable Development) January 2021 E3S Web of Conferences 280(170):04010 [DOI:10.1051/e3sconf/202128004010](https://doi.org/10.1051/e3sconf/202128004010) eISSN: 2267-1242

Název: Udržitelný rozvoj v současných přístupech sociální práce – Sborník textů z XIX. ročníku mezinárodní vědecké konference Hradecké dny sociální práce,

Hradec Králové 15. - 16. září 2022

Editorka: Mgr. Lucie Smutková, Ph.D.

Rok a místo vydání: 2022, Hradec Králové

Vydání: první

ISBN 978-80-7435-909-5

Vydalo nakladatelství Univerzity Hradec Králové, Gaudeamus jako svou 1843. publikaci.